

7-8
2021

ISSN 0132-618x
1928-жылдан баштап чыгууда

ЭЛ АГАРТУУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИНИН
“АРДАК БЕЛГИСИ” ОРДЕНДҮҮ ИЛИМИЙ-ПЕДАГОГИКАЛЫК ЖАНА МЕТОДИКАЛЫК
ЖУРНАЛЫ

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ И МЕТОДИЧЕСКИЙ ОРДЕНА «ЗНАК ПОЧЕТА» ЖУРНАЛ
МИНИСТЕРСТВА ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL AND METHODOLOGICAL ORDER "BADGE OF HONOR" MAGAZINE
OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Редколлегия

1. **Анаркулов Х.** – педагогика илимдеринин доктору, профессор.
2. **Акматалиев А.А.** -филология илимдеринин доктору, академик
3. **Бекбоев И.Б.** - педагогика илимдеринин доктору, профессор.
4. **Биялиев К.** - педагогика илимдеринин доктору.
5. **Исаков К.** - филология илимдеринин доктору, профессор.
6. **Ишекеев Н.** – педагогика илимдеринин доктору, профессор.
7. **Ниязов Т.** – география илимдеринин кандидаты, профессор.
8. **Оморов И.** - география илиминин кандидаты.
9. **Өмүрбеков Т.** –тарых илимдеринин доктору, профессор.
10. **Соронкулов Г.** – педагогика илимдеринин кандидаты.
11. **Тайтелиев Ч.** –“Эл агартуу” журналынын баш редактору.

Редколлегия

1. **Анаркулов Х.** – доктор педагогических наук, профессор.
2. **Акматалиев А.А.** –доктор филологических наук, академик.
3. **Бекбоев И.Б.** - доктор педагогических наук, профессор.
4. **Биялиев К.** - доктор педагогических наук .
5. **Исаков К.** - доктор филологических наук, профессор.
6. **Ишекеев Н.** – доктор педагогических наук, профессор
7. **Ниязов Т.** – кандидат географических наук, профессор.
8. **Оморов И.** - кандидат географических наук .
9. **Өмүрбеков Т.** –доктор исторических наук, профессор.
10. **Соронкулов Г.** – кандидат педагогических наук.
11. **Тайтелиев Ч.** –гл. редактор журнала “Эл агартуу”.

Editorial board

1. **Anarkulov H.** - doctor of pedagogical sciences, professor.
2. **Akmataliev A. A.**- doctor of philological sciences, academic.
3. **Bekboev I. B.** - Doctor of Education, Professor.
4. **Biyaliyev K.** - Doctor of Education.
5. **Isakov K.** - Doctor of Philology, Professor.
6. **Ishekeev N.** - doctor of pedagogical sciences, professor.
7. **Niyazov T.** - Candidate of Geographical Sciences, Professor.
8. **Omorov I.** - Candidate of Geographical Sciences.
9. **Omurbekov T. A.** - doctor of historical sciences, professor.
10. **Soronkulov G.** - PhD.
11. **Taiteliyev Ch.** - main editor of magazine "El agartuu".

ПЕДАГОГИКА ИЛИМДЕРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCE

Турдугулов Али Турдугулович,
 филология илимдеринин доктору, профессор.

**ПРЕДМЕТТИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРДЫ КАЛЫПТАНДЫРУУДА “КЫРГЫЗ ТИЛИ” ОКУУ
 КИТЕБИНИН ОРДУ**

Аннотация: Соңку мезгилдерде түзүлүп, өндүрүшкө сунуш кылынып жаткан предметтик стандарттарда орто мектептин ар бир классынын окуучусу ээ боло турган предметтик компетенцияларды аныктап алуу милдети көрсөтүлгөн. Макалада орто мектептин беиинчи, алтынчы жана жетинчи класстарынын окуучусунун ээ боло турган компетенциялары тууралуу сөз жүрөт. Адегенде педагогика илиминдеги “компетенция” концептине зарыл аныктамалар берилип, аларды классификация иштери жүргүзүлгөндүгү тууралуу тезис түрүндөгү маалыматтарды сунуш кылдык.

Түйүндүү сөздөр: Предметтик стандарт, өзөктүк компетенциялар, предметтик компетенциялар, грамматикалык компетенттүүлүк, речь компетенттүүлүгү, социомаданий компетенттүүлүк, программа жана окуу китеби.

Турдугулов Али Турдугулович,
 доктор филологических наук, профессор.

**МЕСТО И РОЛЬ УЧЕБНИКА “КЫРГЫЗ ТИЛИ” В ФОРМИРОВАНИИ ПРЕДМЕТНЫХ
 КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Аннотация: В предметных стандартах, составленных за последние годы, ставились вопросы формирования предметных компетенции учащихся за каждый класс по пройденным учебным материалам за учебный год. В данной статье речь идет о формировании предметных компетенции учащихся пятого, шестого и седьмого классов общеобразовательных школ с кыргызским языком обучения. Но прежде даны ряд определения понятию “компетенция” и они классифицированы в тезисной форме.

Ключевые слова: Предметные стандарты, ключевые компетенции, предметные компетенции, грамматическая компетентность, речевая компетентность, социокультурная компетентность, программа и учебники.

Turdugulov Ali Turdugulovich,
 Doctor of Philology, Professor

**THE ROLE OF THE TEXTBOOK IN THE FORMATION
 OF STUDENTS ' SUBJECT COMPETENCIES**

Abstract: In the subject standards compiled in recent years, the questions of the formation of the subject competencies of students for each class according to the passed educational materials for the academic year were raised. This article deals with the formation of subject competencies of students of the fifth, sixth and seventh grades

of secondary schools with the Kyrgyz language of instruction. But first, a number of definitions of the concept of “competence” are given and they are classified in a thesis form.

Keywords: Subject standards, key competencies, subject competencies, grammatical competence, speech competence, socio-cultural competence, program and textbooks.

Маселенин теориясы менен методологиясы.

Предметтик стандарттардын талаптарына ылайык окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн орто мектептердин бешинчи – он биринчи класстарынын окуучулары “Кыргыз тилин” предмет катары өздөштүрүү процессинде **предметтик төмөнкү компетенттүүлүктөргө** багытталган билим, билгичтик, көндүм-адаттарга ээ болуусу талап кылынат:

- окуучунун речтик жана ой жүгүртүүчүлүк ишмердүүлүгү бир нече деңгээлдерден турат: максат – мотив – багыт алуу – пландаштыруу – ишке ашыруу – текшерүү.

- адамдын (окуучунун) речь ишмердүүлүгүнүн мезгилинде сүйлөөчүнүн сабаттуулугу менен грамматикасы жана угуучунун кабыл алуу сабаттуулугу колдонулат.

- сүйлөп жаткан адамдын (окуучунун) речи анын сабаттуулугун, дүйнө таанымын жана маданий деңгээлин чагылдырат. Ушуга байланыштуу “Кыргыз тилинин” предметтик компетенттүүлүктөрү аныкталат:

Тилдик (грамматикалык) компетенттүүлүк – окуучунун тилдин лингвистикалык системасы тууралуу түшүнүгү болушу, башкача айтканда, тилдин курулушу, тилдик нормалар, анын ичинде орфографиялык жана пунктуациялык минималдуу билим, билгичтиктерге ээ болуусу.

Речтик (сүйлөө же коммуникативдик) компетенттүүлүк – речтин кырдаалдар жана тидик лингвистикалык нормаларга ылайык окуучунун коммуникативдик ишмердүүлүгү ишке ашырылат, ал баарлашуу учурундагы өзүнүн речтик мүмкүнчүлүктөрүн калыптандырат жана анысын өркүндөтөт, сөздүк (лексикалык) запасын байытат.

Маданий (социомаданий) компетенттүүлүк – окуучунун баарлашуу процессинде тилдин улуттук

маданий өзгөчөлүгүн толук сактоо менен диалог жүргүзүү компетенттүүлүгүнө ээ болуусу.

Окуучунун **тилдик (грамматикалык) компетенттүүлүккө** ээ болуусу – бул мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн тилдин жеке жана жалпы мыйзамдарын чагылдыруучу нормалар менен эрежелер боюнча жалпы билимдерге ээ болуусу, лингвистикалык маалыматтарды интерпретациялай алуусу, аналитикалык ой жүгүртүү көндүмдөрүнө ээ болуусу, мунун натыйжасынжа алар:

- тилдик бирдиктерди, тилдин системасындагы функциялары жана алардын тексттеги ролу, максат – милдеттери менен байланышта түшүнүшөт;

- лингвистикалык бирдиктерди, функцияларды, маанилери менен стилдерди өз ара жалпы топтоштуруп, практикасында пайдалана алуусу;

- тилдик бирдиктердин синонимдештигин структурасы, семантикасы жана стили боюнча айырмалай алуусу ишке ашырылат;

- речтин оозеки жана жазуу формаларынын өзгөчөлүктөрүн айырмалай алуусу жана анысын практикада колдоно билүүсү ишке ашырылат;

- орфограммалардын көлөмүнө жана пунктуациялык эрежелерге ылайык орфографиялык жана пунктуациялык көндүмдөргө ээ болушат.

Окуучунун **речтик (сүйлөө же коммуникативдик) компетенттүүлүгүнө** ээ болуусу – бул мектеп бүтүрүүчүсү (сүйлөөчү же угуучу) коммуникативдик милдеттерди аныктоого, тилди пикир алышуунун ар кыл кырдаалдарында оозеки жана жазуу формасында пайдаланууга, өзүнүн сөздүк (лексикалык) корун байытуу менен кептик мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө жөндөмдүүлүгү: карым-катнаштын (коммуникациянын) максатына ылайык речтин предметин жана темасын түшүнөт жана белгилейт; тексттеги биринчи жана экинчи маалыматтарды бөлүп көрсөтүп, аларды чындык

менен салыштырат; коммуникативдик мазмунуна ылайык тексттердин функционалдык-семантикалык типтерин, кептин ар кыл жанрындагы жана стилиндеги тексттерди айырмалайт жана пайдалана алат. адабий тилдин (стилдердин) нормаларына, пикир алышуунун максатына (кептик кырдаалдарга) ылайык текст түзөт; текстти ар кыл стилдик режимдерге (бир стилдеги текстти экинчи стилге айландыруу), түрдүү эмоционалдык жагдайларга (тондорго) ылайыктап кайрадан түзөт.

Окуучунун **социомаданий компетенттүүлүккө** ээ болуусу – бул мектеп бүтүрүүчүсү пикир алышууга катышуу менен социалдык кептик жана тарыхый-маданий кырдаалды эске алууга жөндөмдүүлүгү: коомдо жүрүм-турумдун нормаларына ылайык баарлашуунун катышуучусунун социалдык ролун өзүнө кабыл алат; элдин маданий мурасынын маанилүү бөлүгү катары тилге жекече мамилесин билдирет; кеп маданиятынын эрежелерине ээ болот.

Кыргыз Республикасынын окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жалпы билим берүүчү орто мектептеринде кыргыз тилин окутуу процессинде ириде окуучуларда калыптана турган **компетенциялардын системасын** түзүп алуу зарыл, ал компетенциялар үч баскычтуу иерархиядан турат:

- өзөктүк (ключевые) компетенциялар, булар билим берүүнүн жалпы мазмунуна тийиштүү болушат;
- предмет аралык же жалпы предметтик, (транспредметтик) компетенциялар, булар окуу предметтеринин жана билим берүүчү мекемелердин аныкталып берилген алкагына тийиштүү болушат;
- кесиптик же предметтик компетенциялар жогорку эки деңгээлден кескин айырмаланып турушат. Мектеп курсунда окуучу кайсыл предметтерди милдеттүү өздөштүргөн болсо, ал ошол предмет боюнча белгилүү бир компетенцияларга ээ болушу шарт.

Өзөктүк (ключевые) компетенциялар дегенде өзүнүн мүнөзү жана колдонулуу даражасы боюнча көбүрөөк универсалдуу компетенциялар түшүнүлөт.

Аларды түзүү ар бир окуу предметинин алкагында жүзөгө ашырылат, маңызы боюнча алар предметтин ичинен орун алышат. Окуучу үчүн компетенциялар – бул анын болочогунун элеси, өздөштүрүү багыты. Бирок анда ушул окуп үйрөнүү маалында “чоңдор үчүн” милдеттүү болгон компетенциялардын бул же тигил бөлүгү түзүлүп калыптанат, окуучунун келечегине гана даярдануусу эле эмес, бүгүнкү жашоосу үчүн да ал бул компетенцияларды өздөштүрөт. Мындай компетенциялар жалпы билим берүүнүн предметтик – ишмердүүлүк бөлүгүн чагылдырат жана анын максаттарына комплекстүү жетишүүгө багытталган болот. Окумуштуу А.В.Хуторскийдин классификациясына ылайык, бизди кызыктырган жалпы предметтик компетенциялардын ичинен социомаданий компетенциялар өзөктүк (ключевые) компетенцияларга тийиштүү болушу толук ыктымал [8:58-64 стр.]. Демек, жогоруда айтылгандарды көңүлгө алып, бул багытта жүргүзүлгөн изилдөөлөргө таянып, **өзөктүк** (негизги) компетенциялардын төмөндөгүдөй топторун аныктап алууга болоор эле:

- Баалуулук – маңыздык компетенциялар.
- Жалпы маданий (социомаданий) компетенциялар.
- Окуу – таанып – билүүчүлүк компетенциялар.
- Маалыматтык компетенциялар.
- Коммуникативдик компетенциялар.
- Инсандык өзүн өзү өркүндөтүү компетенциясы.

Саналып өтүлгөн өзөктүк (негизги) билим берүүчүлүк компетенциялар, бир тарабынан, мектептик циклдин бардык окуу предметтеринин комплексинде түзүлөт, экинчи тарабынан, кыргыз тили сабактарында өз ара жуурулушуп кетишет. Белгилүү болгондой, учурда дүйнөлүк мейкиндикте, мунун ичинде биздин өлкөбүздө да глобалдуу социалдык өзгөрүүлөр, атап айтканда, эл аралык мамилелердин ролунун күчөшү, элдердин улуттук аң-сезиминин ойгонуусу жүрүүдө. Ушунун баары жаш инсандын жогорку маданияттуу, ар тараптуу билимдүү болушун талап кылат. Мектеп окуучусу

өзүнүн окуу ишмердүүлүгүнө байланышкан билимдерге эле эмес, дүйнө мамлекеттеринин тарыхынын: экономиканын, маданияттын, дүйнөгө болгон философиялык көз караштардын, тил илиминин жана адабияттын ж.б. өнүгүшү менен байланышкан билимдерге да ээ болуусу зарыл. Мектеп окуучусунун жаңы тиби кандай болушу керек? Биринчи кезекте жогорку маданияттуу мектеп окуучусу – бул окуучунун жаңы идеалы – “маданияттын адамы”, ал жалпы маданий компетенттүүлүктөрдүн алып жүрүүчүсү болушу шарт. Маданияттын адамы – ушундай бир инсан, ал башка маданиятты чоочун, элге жат катары эмес, уникалдуу өзүнүн салттары, үрп-адаттары, фольклору менен башкача бир түзүлүш катары кабылдайт. Окуучу ар бир маданият өзүнчө кызыктуу экенин, башка бир ишенимдин өкүлүнө, башка бир элге карата душмандык мамилеге жол берилбешин аңдап билиши керек. Мектеп окуучусунун идеалы – “маданияттын адамы” – эркин инсан, ал маданияттын глобалдык мейкиндигинде эркин иш алып барат жана маданият дүйнөсүндө өзүн өзү аныктоого жөндөмдүү. Жалпы маданий компетенттүүлүк инсандын жигердүү жашоо ишмердүүлүгүн, социалдык жашоосунун ар кыл түрдүү чөйрөлөрүндө багыт ала билүү жөндөмдүүлүгүн камсыз кылат, ошондой эле ички дүйнөсүн жана адамдар менен болчу мамилелерин гармониялаштырат. “Жалпы маданий компетенттүүлүк” түшүнүгү эмнени билдирет? Орус методист – окумуштуусу Г.Н.Симдянова белгилегендей, “жалпы маданий компетенция – бул түзүлүштүн натыйжасы, бул бүткүл жалпы адамзаттык маданият жаатындагы билимдердин жана улуттук маданияттын мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнүн, руханий адеп - ахлактык мамилелердин жана коомдук кубулуштардын, каада – салттардын негиздеринин жана аларды социалдык мамилелер системасында иш практикасында колдонуу билгичтигинин, ошондой эле инсандын сапаттарынын, маданий мейкиндикти өздөштүрүү аймагындагы ишмердүүлүк тажрыйбасынын болушунун системасынан көрүнөт [6:262-263 стр.].

Ал эми окумуштуу Л.С.Троянскаянын жалпы маданий компетенттүүлүккө берген аныктамасы төмөндөгүдөй: “Жалпы маданий компетенттүүлүк – бул окуп жаткан инсандын маданий мейкиндикти өздөштүрүү тажрыйбасы, окуп билим алгандык, тарбиялангандык жана өнүгүү деңгээли менен шартталган интегративдүү жөндөмдүүлүгү, маданий үлгүлөрдү таанып-билүүчүлүк, дүйнөгө көз караштык, турмуштук мүнөздөгү маселелерди чечүү учурундагы баалоонун критерийлери катары колдонууга багыт алуу”[7:19-23 стр.]. Демек, окутуу ишиндеги жалпы маданий компетенция – бул адамдын (мектеп окуучусунун) маданият мейкиндигинде багыт ала билүү жөндөмдүүлүгү. Ал төмөндөгү объектилердин алкагын: улуттук жана жалпы адамзаттык маданиятты; үй-бүлөлүк, социалдык кубулуштардын жана салттардын руханий адеп-ахлактык негиздерин өзүнө камтыйт. Дагы тактасак, жалпы маданий компетенттүүлүк – бул инсандын базалык компетенттүүлүгү, ал дүйнөлүк маданий мейкиндикке кирүүнү жана анда өзүн өзү аныктап билүүнү камсыз кылат, билимдерди жана билгичтиктерди практикада колдонуу айлана чөйрөдө туура багыт ала билүү жөндөмдүүлүгүн өзүнө камтыйт, ошондой эле коммуникативдик, маалыматтык, кесиптик ж.б. сыяктуу компетенцияларды өнүктүрүү үчүн камсыз кылат. Арийне, жалпы маданий компетенцияларды түзүү иши ар бир конкреттүү окуу предметин үйрөнүү процессинде жүзөгө ашырылат. Ошондой эле жалпы маданий компетенциялар – бул кыргыз тилин дүйнөлүк жалпы тил маданиятынын айрым бир бөлүгү катары түшүнүү, оозеки жана жазуу кебин эмоционалдуу кабылдоо жана тереңдетип ой элегинен өткөрүү; тилдин – речь маданиятынын коомдогу социомаданий маанилүүлүгүн, сөз өнөрүнүн искусствонун бир бөлүгү катары спецификасын аңдап билүү; окуп үйрөнүлүшү милдеттүү тилдик категорияларды билүү, тилдик процесстин өнүгүүсүнүн эң бир маанилүү этаптары, эң бир атактуу тилчи-окумуштуулардын илимий ишмердүүлүктөрүнүн негизги фактылары тууралуу

түшүнүгүнүн болуусу; андагы илимий ой корутундуну, концепцияны түшүнүү; тил жаатында өз алдынча билим алууга болгон жөндөмдүүлүк; сүйлөө – кеп маданиятын калыптандыруу, мында ал теориялык маданий түшүнүктөрдү өздөштүрүүнү, өз алдынча билим алууга болгон муктаждыкты өнүктүрүүнү, маалыматтык өзүн өзү камсыз кылууну, китеп жана башка да маалыматтык булактар (китепкана, интернет тармагы) менен болчу жумуштарды кошуп, билимдердин зарыл делинген булактарын аныктоону көңүлгө алат. Жыйынтыктап айтсак, мектеп окуучусу өзүнүн мектептик жана жекече жашоосунда төмөндөгүдөй мүнөздөгү жалпы маданий компетенцияларга: өзүнүн жалпы интеллектуалдык жана жалпы маданий деңгээлин өркүндөтүү жана өнүктүрүү жөндөмдүүлүгүнө; илимдин жана билим берүүнүн заманбап маселелери боюнча билгендерин билим берүүчүлүк жана жекече милдеттерди чечүүдө колдонууга даяр болуу мүмкүнчүлүгүнө; практикалык ишмердүүлүктө жаңы билимдерге жана билгичтиктерге, мунун ичинде ишмердүүлүк чөйрөсү менен түздөн-түз байланышпаган жаңы аймактардагы билимдерге маалыматтык технологиялардын жардамы менен өз алдынча ээ болуу жана колдонуу жөндөмдүүлүгүнө ээ болуусу зарыл.

Мектеп окуучусунун социомаданий компетенциялары төмөндөгүлөрдү ичине камтыйт:

- Социомаданий компетенттүүлүк – окуучунун оозеки жана жазуу речин аргументтүү, логикалык жактан ишенимдүү, мазмундук жактан ачык, так, даана курууга, көпчүлүк алдында чыгып сүйлөө көндүмдөрүн колдонууга, сабакта же башка публика астында талкууларды жана талаш-тартыштарды жүргүзүүгө жөндөмдүүлүк;

- Социомаданий компетенттүүлүк – класстагы курбулаштары менен биргелешип аракеттенүүгө, жамаат ичинде иш алып барууга даяр, өзүнүн тажрыйбасын кайрадан сынчыл ой элегинен өткөрүүгө, ар кыл түрдүү кырдаалдарга жана да чыгармачыл мамиленин, билим алуу ишмердүүлүгүнүн максаттарына жетишүүдө

демилгенин жана туруктуулуктун келип чыгышына ылайыкташууга жөндөмдүүлүк;

- Социомаданий компетенттүүлүк – ой жүгүртүү маданиятына ээлик кылат, маалыматты кабылдоого, жалпылоого, анализдөөгө, максаттарды коюуга жана ага жетишүү жолдорун тандап алууга жөндөмдүү, философиялык, дүйнөгө көз караштык, социалдык жана инсандык олуттуу маселелерди анализдөөгө жөндөмдүүлүк;

- Социомаданий компетенттүүлүк – маданияттын адамдык болумуштун формасы катары маанисин түшүнүүгө жана өзүнүн ишмердүүлүгүндө толеранттуулуктун (кеңпейилдүүлүк), диалогдун жана кызматташтыктын принциптерин жетекчиликке алууга жөндөмдүү, тарыхый мурастарга жана маданий салттарга карата сыйлоо жана сарамжалдуулук менен мамиле кылууга даяр болуу;

- Социомаданий компетенттүүлүк – тарыхый процесстин кыймылдатуучу күчтөрүн жана мыйзамченемдүүлүктөрүн, адамдын тарыхый процессте жана коомдун саясий уюштурулушундагы ордун түшүнүүгө, окуу процессинде жана жекече ишмердүүлүгүндө дүйнөнүн заманбап табигый сүрөттөлүшү жөнүндө билимдерди пайдаланууга жөндөмдүүлүк;

- Социомаданий компетенттүүлүк – дилгир мектеп окуучусу катары адепки илимий изилдөөнүн методологиясынын негиздерине ээлик кылат, алынган билимдерди жана көндүмдөрдү окуу процессиндеги, жекече жана социалдык ишмердүүлүктөгү практикалык милдеттерди чечүү үчүн колдонууга даяр болуу;

- Социомаданий компетенттүүлүк – маалыматтын коомду өнүктүрүүдөгү маңызын жана маанисин түшүнүүгө жөндөмдүү, маалыматты алуунун, сактоонун, кайрадан иштеп чыгуунун негизги усулдарын, ыкмаларын жана каражаттарын колдонууга, маалыматты башкаруунун каражаты катары компьютерде, мунун ичинде глобалдык компьютердик тармактарда иштөөгө, маалыматтык коопсуздуктун негизги талаптарын бузбоого даяр болуу;

• Социомаданий компетенттүүлүк – өзүнүн ишмердүүлүгүндө нормативдик укуктук документтерди пайдаланууга, жарандык коомдун шарттарында иш алып барууга даяр болуу;

• Социомаданий компетенттүүлүк – жигердүү окуу ишмердүүлүгүн камсыз кылуучу, организмдин адаптациялоочу резервдерин жогорулатуу жана ден соолукту бекемдөө үчүн дене тарбия жана денелик тарбиялоонун усулдары жөнүндө түшүнүүлөрдү туура колдонууга даяр болуу дегендик. Социомаданий компетенциялар башка компетенциялардан айырмаланып туруктуу мүнөзгө ээ. Мисалы, кесиптик компетенциялар убакыттын өтүшү менен эскиришет жана дайым жаңыланып турууну талап этет, ошол эле маалда жалпы маданий компетенцияларды адам баласы өзүнүн бүткүл өмүрү аркылуу олуттуу өзгөртүүсүз алып өтөт. Ошентип, бүгүнкү заманбап коомдогу мектеп окуучусу күн сайын тынымсыз дайымкы өзгөрүлүп туруучу рынок экономикасынын шарттарында иш алып барууга эмитен, мектептен баштап камдана жүргөнү ылайык. Ал маалыматты тезинен анализдеп, аныкталбаган кырдаалдарда чыгармачылык чечимди кабыл алып, тилдик, коммуникативдик жана социомаданий компетенттүүлүктөргө ээ болушу керек. Окуучуда болушу керек болгон мындай сапаттар социомаданий компетенциялардын курамында бар. Азыркы учурдун билим берүүсүнүн талабы – окуучуга керек билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр менен катар эле окуучуларда бул компетенцияларды түзүп калыптандыруу. Демек, окуучунун жалпы маданий компетенттүүлүктөрүн сабак процессинде эмитен калыптандырбасак, кийин андан мыкты адис чыкпай калышы ыктымал.

Маселенин учурдагы практикалык абалы.

Учурда колдонулуп жаткан окуу китептеринин абалына үстүртөн гана талдоо жүргүзө келгенде төмөнкү кемчилдиктерди көрүүгө болот: Биринчиден, орто мектептин бешинчи – он биринчи класстары үчүн жазылган “Кыргыз тили” окуу китептери программанын негизинде жазылганы менен алардын мазмунундагы тематикалык

бөлүштүрүү, дидактикалык ырааттуулук сакталган эмес. Окуу материалдары жөнөкөйдөн татаалга карай ыраатуу жайгаштырылбай, туш келди сунуш кылынган. Экинчиден, айрыкча “Кыргыз тили” предмети боюнча жазылган окуу китебиде окуучунун оозеки жана жазуу речин, коммуникативдик компетенциясын калыптандыруу функциясын (предметтик компетенция) аткаруу иши биринчи планга коюлат, иш жүзүндө, тилекке каршы, ошол предметтик илимдин, лингвистиканын терминдери менен аныктамаларын курулай жаттатуу жагына көбүрөөк маани берилгендей. Үчүнчүдөн, окуу материалдарын сунуш кылууда илимий-педагогиканын, психологиянын, дидактиканын принциптери сакталбайт, б.а., окуучунун окуу материалын түшүнүп окуусу, терең өздөштүрүүсү, ал боюнча өз алдынча ой жүгүртүүсү, өз алдынча жыйынтык чыгаруусу сыяктуу маселелер эске алынган эмес. Төртүнчүдөн, окуу китептеринин көбүндө текст бар, алар мазмунуна, көлөмүнө, татаалдыгына жана башка белгилерине карай бири-экинчисинен кескин айырмаланып турат, окуу китептеринде ошол өзгөчөлүктөр эске алынган эмес, алардын баарына бирдей методикалык талаптардын коюлганы проблеманы андан ары татаалдаштырат. Окуу китептеринин мазмуну окуучунун жеке ишмердүүлүгүн чектеген абалда, анын жеке чыгармачылыгын, өз алдынчалыгын калыптандыруу жагына дээрлик көңүл бурулган эмес. Окуу китебиндеги тексттен тышкаркы компоненттерге, айталы, суроолор менен тапшырмаларга маани берилген эмес, же ал суроолор менен тапшырмалар тексттеги материалдарды кайталоо менен чектелген. Окуу китеби окуучунун курактык, улуттук, жеке психологиялык, менталдык өзгөчөлүктөрү эске алынбаган учурлар арбын. Ошентип, аталган окуу китептеринин окуучунун предметтик компетенцияларын калыптандыруудагы ролу менен маанисин аныктоо жагы учурдун актуалдуу маселесине айланды.

I. Кыргыз тили: окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жалпы билим берүүчү мектептин V

класстары үчүн окуу китеби (авторлор: А.Койлубаева, А.Койлубаева, Б.Орузбаева) – Бишкек: Билим-компьютер, 2018. – 168 б.

Окуу китебинде программага ылайык “Байланыштуу речь” бөлүмүнүн астында: текст, анын мүнөздүү белгилери; тексттин маанилик бүтүндүгү; тексттин темасы жана андагы негизги ой; тексттин планы; речтин түрлөрү; сүрөттөө; речтин түрлөрү боюнча машыгуу иштери; расмий иштикүү стиль, анын түрлөрү тууралуу жалпы маалымат (2: 8-33 б.), “Синтаксис, пунктуация жана речь маданияты” бөлүмүнүн астында: сөз айкашы; сөз айкашынын тутумундагы сөздөрүн өз ара байланышуу жолдору; ыкташуу, башкаруу, таандык байланыштары; Сүйлөм, жай сүйлөм, суроолуу сүйлөм, илептүү сүйлөм жана буйрук сүйлөм; сүйлөм мүчөлөрү, баш мүчөлөр жана айкындооч мүчөлөр; сүйлөмдүн бир өңчөй мүчөлөрү; алардын байланышуу жолдору жана тыныш бергилери; жалаң жана жайылма сүйлөм, каратма сүйлөм; жөнөкөй сүйлөмдү талдоо; татаал сүйлөм, тең байланыштагы татаал сүйлөм, багыныңкы байланыштагы татаал сүйлөм; төл жана бөтөн сөздөр, диалог; сүйлөмгө синтаксистик талдоо (2: 34 – 73 б.), “Фонетика жана графика” бөлүмүнүн астында: тыбыштар жана тамгалар тууралуу кенен маалыматтар; муун, анын түрлөрү; интонация; лексика жана речь маданияты; сөздүн лексикалык жана грамматикалык маанилери; бир маанилүү жана көп маанилүү сөздөр; сөздүн тике жана өтмө маанилери; синоним, омоним жана антонимдер тууралуу маалыматтар (2: 73 – 106 б.), кийинки чейректе сөз, сөздүн курамы, уңгу жана мүчө; сөз түркүмдөрү, алардын классификациясы; жалпысынан тилдин морфология бөлүмүнө байланышкан жеңил маселелер сунуш кыюунгын (2: 107 – 138 б.), төртүнчү чейректе этиш, анын түрлөрү, жөнөкөй жана татаал этиш; этиштин жасалышы; этиштин жакталышы, чактары, учур чак, келер чак жана өткөн чак; алардын формалары; речь маданияты; сүйлөмгө карата морфологиялык талдоо жүргүзүүнүн жолдору; класста өтүлгөн материалдарды кайталоо (2: 140 – 162 б.) сыяктуу окуу материалдары сунуш кылынган.

Булардын ар бирине удаа чакан – чакан тексттер сунуш кылынган, аягында суроо – тапшырмалар менен темалар жыйынтыкталат. Бул окуу материалдарын толук өздөштүрүп алган бешинчи класстын окуучусу кандай компетенцияларга ээ болушу биздин изилдөөбүздүн жыйынтыгы менен белгилүү болот.

II. Кыргыз тили: окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин, лицей жана гимназиялардын VI класстары үчүн окуу китеби (авторлор: С.Үсөналиев, Г.Үсөналиева) – Бишкек: Аркус басмасы, 2018. – 255 б.

Программа сунуш кылган материалдар аталган окуу китебинде төмөндөгүчө жайгаштырылган: кыргыз тили предмети боюнча өткөн, бешинчи класстагы маалыматтарды кайталоо, бышыктоо иштерине беш саат убакыт каралган; “Байлыштуу речь” бөлүмүнүн астында: текст, анын мүнөздүү белгилери, маанилик бүтүндүгү, байланыштуулугу; абзац, анын тексттеги орду, мааниси; текстке план түзүү иштери; речтин түрлөрү; стиль, анын оозеки жана жазма стили; көркөм стиль; расмий эмес иш кагаздары; речтеги стилдер боюнча машыгуу иштери (3: 18 – 62 б.), “Лексика, фразеология, лексикография, речь маданияты” бөлүмүнүн астында: кыргыз тилинин сөздүк запасы (лексикасы); диалектилик сөздөр; кесиптик сөздөр; терминдер; эскирген сөздөр; жаңы сөздөр (неологизмдер); фразеология жана лексикография (3: 65 – 91 б.), “Сөз жасоо жана орфография” бөлүмүнүн астында: тилдеги сөз жасоонун жолдору; кош жана кошмок сөздөр; кыскартылган сөздөр; сөздөрдүн лексикалык – семантикалык жолдор менен жасалышы; кыргыз орфографиясынын эрежелери; сөздөрдү бирге же бөлөк жазуунун шарттары; дефис, баш тамга жана ташымалдоонун эрежелери сыяктуу материалдар сунуш кылынган (3: 92 – 120 б.). “Морфология, орфография жана речь маданияты” бөлүмүнүн астында кыргыз тилинин морфологиясы тууралуу алтымыш сааттык материал сунуш кылынган; класста өздөштүрүлгөндөрдү бекемдөө жана бышыктоо иштерине да кенен орун берилген (3: 123

– 242 б.). Мындай окуу материалдарын толук өздөштүрүп алган алтынчы класстын окуучусу ээ боло ала турган компетенциялар изилдөөнүн жыйынтыктары менен аныкталат.

III. Кыргыз тили: окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн орто мектептердин жана гимназиялардын VII класстын окуу китеби (авторлор. С.Үсөналиев, В.Мусаева). – Бишкек: Билим – компьютер, 2015. – 176 б.

Программа сунуш кылган окуу материалдары окуу китебинде төмөнкүчө жайгаштырылган: окуучулар үчүн киришүү сабагында “Кыргыз адабий тили тууралуу маалымат” берилет; “Байланыштуу речъ” бөлүмүнүн астында текст, анын маанилик бүтүндүгү; тексттеги абзац менен майда темалардын байланышы; тексттеги сүйлөмдөрдүн ич ара маанилик байланышы; аларды байланыштыруучу тышкы тил каражаттары; тексттеги орундуу же орунсуз кайталоолор, алардын мааниси (4: 5 – 28 б.), “Речтин стилдери” бөлүмүнүн астында: көркөм стилге мүнөздүү тил каражаттары; илимий стиль, анын мүнөздүү белгилери; публицистикалык стиль, анын мүнөздүү белгилери; расмий эмес иш кагаздары тууралуу маалыматтар (4: 29 – 41 б.) сунуш

кылынган. “Речтин түрлөрү” бөлүмүнүн астында: речтин баяндоо жана сүрөттөө түрлөрү боюнча кайталоо ишерине ылайык тапшырмалар сунуш кылынган; ой жүгүртүүнүн мүнөздүү белгилери (4: 42-47 б.), “Морфология, орфография жана речъ маданияты” бөлүмүнүн астында тактооч, анын сөз түркүмү катары белгилери; жөнөкөй тактоочтун жасалышына карай бөлүнүшү; туунду тактоочтордун морфологиялык жол менен жасалышы; татаал тактоочтун синтаксистик жол менен жасалышы; мезгил, орун, сын – сыпат, сан - өлчөм тактоочтор; тактоочтордун жасалыш жолдору (4: 48 – 68 б.), бул материалдарга удаа сөз түркүмдөрү, этиштин өзгөчөлөнгөн формалары, атоочтуктар, чакчылдар, кызматчы сөздөр, модалдык сөздөр сыяктуу тилдик – грамматикалык материалдарды өздөштүрүүгө сааттар каралган (4: 69 – 152 б.). Өзгөчө белгилей турган маселе – ушул окуу китебинин аягында окуучулардын алган билимин, машыккандыктарын жана көндүмдөрүн баалоо үчүн тесттик тапшырмалар сунуш кылынган (4: 156 – 173 б.). Бул темаларды толук өздөштүрүп алган VII класстын окуучусу кандай компетенцияларга ээ болоору бул чакан изилдөөнүн жыйынтыктары менен аныкталат.

Адабияттар:

Окуу китептери жана программалар:

1. Кыргыз тилинин программасы: окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн орто мектептердин жана гимназиялардын V - XI класстары үчүн (түз.: А Сапарбаев, Б.Өмүралиев, С.Үсөналиев, Н.Абдесов). – Бишкек, 2014.

2. Кыргыз тили: окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жалпы билим берүүчү мектептин V класстары үчүн окуу китеби (авторлор: А.Койлубаева, А.Койлубаева, Б.С.Орузбаева) – Бишкек: Билим-компьютер, 2018. – 168 б.

3. Кыргыз тили: окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин, лицей жана гимназиялардын VI класстары үчүн окуу китеби (авторлор: С.Үсөналиев, Г.Үсөналиева) – Бишкек: Аркус басмасы, 2018. – 255 б.

4. Кыргыз тили: окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн орто мектептердин жана гимназиялардын VII класстын окуу китеби (авторлор. С.Үсөналиев, В.Мусаева). – Бишкек: Билим – компьютер, 2015. – 176 б.

5. Кыргыз тили: мектептин VII – IX класстары үчүн окуу китеби (автору Б.Исаков) – Бишкек: Билим – компьютер, 2012. – 351 б.

Илимий – методикалык басылмалар:

6. Симдянова Г.Н. Методика формирования общекультурной компетенции у учащихся // Вектор науки ТГУ. – 2012. – № 1. – С. 262–263.

7.Троянская С.Л. Общекультурная компетентность: опыт определения и структурирования // Культурно-историческая психология. – 2008. – № 2. – С. 19–23.

8.Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.

9.Бексултанов Э. Компетенция, компетенттүүлүк, кыргыз тилинин морфологиясын окутуудагы компетенттүүлүк тууралуу № 9 2016 жыл «Наука. Новые технологии и инновации Кыргызстана». С.241.

10.Бексултанов Э. Кыргыз тилинин морфологиясынын изилдениш тарыхынан № 9 2016 жыл «Наука. Новые технологии и инновации Кыргызстана». – 235 б.

УДК: 37.012

М.К. Колдошев,*педагогика илимдеринин кандидаты, Ош мамлекеттик университетинин доценти***Чинихан Урманова,***Баткен областы, Кадамжай району, “Миң-Чынар” орто мектебинин мугалими***ОКУТУУНУН “ЖАҢЫ ЫКМАЛАРЫ” ПРОБЛЕМАСЫНА КАРАТА**

Аннотация. Сунушталган илимий макалада мугалимдин өзгөчөлүү табылгасы болуп эсептелген окутуунун ыкмасы мүнөздөлөт. Сабактын ар кайсы этаптарында каралган окутуунун ыкмасын максатка ылайыктуу пайдалануу, окуучулардын таанып билүүчүлүк активдүүлүктөрүнүн жогорулашына оң таасирин тийгизип, баланын окууга болгон тырышчаактыгын, анын өз алдынчалыгына жана өзүн-өзү тарбиялоосуна умтулууларын мотивдештирип, алардын окуу ишиндеги жуптарда жана топтордо өз ара интерактивдүү байланыштарынын орношуна белгилүү даражада түрткү бериши, мектеп окуучуларынын билим алуу сапатынын жогорулашына жагымдуу фактор болуп саналганы белгиленет.

Түйүндүү сөздөр: жаңы ыкма, окутуу, мугалимдин табылгасы, таанып билүүчүлүк активдүүлүк, интерактивдүү, өз ара аракеттенүү.

М.К. Колдошев,*кандидат педагогических наук, доцент Ошского государственного университета***Чинихан Урманова,***Баткенская область, Кадамжайский район, учительница средней школы “Мин-Чынар”***К ПРОБЛЕМЕ «НОВЫХ ПРИЁМОВ» В ОБУЧЕНИИ**

Аннотация. В данной научной статье характеризуется приём обучения, который является своеобразной находкой учителя.

Целесообразное использование рассматриваемого приёма на различных этапах урока положительно сказывалось на повышении познавательной активности учащихся, мотивировало к прилежанию ребенка к учёбе, его стремление к самовоспитанию и самостоятельности, стимулировало в определенной степени к интерактивной учебной работе в парах и группах, а также к интерактивному взаимодействию, что благоприятствовало к повышению качества образования школьников.

Ключевые слова: новый приём, обучение, находка учителя, познавательная активность, интерактивный, взаимодействие.

M.K. Koldoshev,*Cand. of Sciences (Pedagogy), docent, Osh State University***Chinihan Urmanova,***Batken region, Kadamjai district, teacher of the secondary school “Min-Chynar”***TO THE ISSUE OF “NEW TECHNIQUES” IN TEACHING**

Abstract. This research paper describes a teaching method, which is a kind of teacher’s novelty.

The expedient use of the technique under consideration at various stages of the lesson has had a positive effect on increasing the cognitive activity of school students, has motivated them to be diligent in learning, has developed their desire for self-education and independence; it has stimulated to a certain extent to interactive learning in pairs and groups, as well as to intensive interaction, which favoured to improve the quality of education of schoolchildren.

Key words: new technique, teaching, a teacher’s finding, cognitive activity, interactive, interaction.

1. Изилдөөгө	киришүү.	Мектеп	жогорулатуу	процессинде	окутуу
окуучуларынын	таанып	билүүчүлүк	усулдарынын	жана	ыкмаларынын
ишмердүүлүгүнүн	натыйжалуулугун		ордун изилдөө	ишине	көрүнүктүү орусиялык

окумуштуу-педагогдор М.Н. Скаткин, М.И. Махмутов, Ю.К. Бабанский, В.В. Краевский, И.П. Подласый жана башкалар, Ата мекендик педагог-илимпоздор И.Б. Бекбоев, Ж.У. Байсалов, Э.М. Мамбетакуновдор эмгектерин арнашкан. Сабакка даярданууда жана сабактын жүрүшүндө мугалимдин изденүүчүлүк ишмердүүлүгүнүн ролун алар жогору баалашкан. Аталган окумуштуу-педагогдордун эмгектерине таянып, биз өзүбүздүн иш-тажрыйбабыз менен бөлүшүүнү ылайык таптык.

Мугалим сабак өтүү жана окуучулардын окуу ишмердигинде кайсы көз карашты кармануусунун зарылдыгы тууралуу Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндө” Мыйзамынын (2003-жылдын 30-апрели №92) 29-беренесинде педагогдор төмөндөгүлөргө укуктуу:

-педагог ишти уюштуруунун усулдары жана түрлөрүн эркин тандап алууга;

-окуп жаткандардын өз алдынчалуулугун, окууга чыгармачыл мамиле жасоосун өнүктүрүүгө, жүрүм-турумунда жогорку адеп-ахлактык ченемдерди калыптандырууга, - деп белгиленет. Ал эми Кыргыз Республикасынын “Мугалимдин статусу жөнүндө” Мыйзамынын (2001-жылдын 14-январы №9) II Главынын “Мугалимдин кесиптик ишиндеги укуктары” – аталышындагы 5-статьясында

– Мугалим:

-мамлекеттик билим берүү стандарттарына ылайык келген жана билим берүүнү мамлекеттик башкаруунун борбордук органы бекиткен окуу программаларын, окутуу формаларын жана усулдарын, окуу китептерин жана окуу куралдарын эркин тандап алууга;

-новатордук усулдарды жана ыкмаларды түзүүгө жана пайдаланууга, илимий-педагогикалык эксперимент жүргүзүүгө, алдыңкы педагогикалык тажрыйбаны ишке ашырууга, - деген маанилик жагынан окшош беренелер жазылган.

Мындан, педагогикалык ишмердүүлүктө мугалимдин изденүүчүлүк дарамети орчундуу орунда турганын көңүл чордонуна түйүү маанилүү. Изденүү окуучулардын окуу иш-аракеттери менен жуурулушуп, балдардын билим алуусунун, таалим-тарбиялануусунун натыйжалуулугуна жетишүүнүн өзөктүү “ачкычтарынын”, критерийинин бири катары кабыл алуубуз, түшүнүүбүз максатка ылайыктуу.

II. Изилдөөнүн материалдары жана методдору.

Педагогикалык, психологиялык, усулдук адабияттарды [3, 4, 5] окуп-үйрөндүк. Мугалимдердин сабактарына катышуу, талдоо, байкоо, тажрыйба үйрөнүү, алмашуу процесстери сабак өтүүнүн жаңыча ыкмаларын изденүүбүздү, тиешелүү түрдө окуучулардын таанып билүүчүлүк ишмердүүлүктөрүн активдештирүүнү өбөлгөлөдү.

Айыл мектебинде эмгектенген мугалимдин негизги милдеттеринин бири – окуучулардын билимдерин, билгичтиктерин, көндүмдөрүн калыптандыруу, ошол эле убакта аларды тарбиялоо, өнүктүрүү саналат. Мектепте мугалимдер тарабынан колдонулган окутуунун усулдары жана ыкмалары жалпы караганда бири-бирине айкалыштыкта колдонуларын белгилөө керек. Окуучулар, адатта, мугалимдердин бир кылка, окшош мүнөздөгү сабак өтүү мамилесине көнүшүп, мындай окшошкон көрүнүштөрдүн уламдан-улам кайталануусу, окуучулардын сабактагы активдүүлүктөрүнүн төмөндөшүнө алып келүүсү байкалды. Сабактарды уюштурууда жогорудагы өңдөнгөн көнүмүшкө айланган абалдан чыгуунун жолун изденүүгө аракеттендик, башкача айтканда алдыбызга мындай маселени: -кантип балдардын сабакка болгон кызыгууларын, алардын сабак учурундагы активдүүлүгүн жогорулатууга болот? – деген суроону коюп, аны оң чечүүнүн иш-аракеттерин жүргүзө баштадык. Ошентип, окутуу процессине “балл (упай) топтоо” идеясын кийирүү оюбузга келди. Бул идеянын мааниси – сабак учурунда окуучуларда балл топтоого кызыгууларын жана умтулууларын жаратуу. Сабакта өтүлүүчү теманын ар бир этабында алган (ээ болгон) баллына жана сабактын жыйынтыгында топтогон баллына жараша окуучулардын сабак учурундагы активдүүлүгүн мүнөздөөгө, баалоого (жылуу сөз айтуу, алкоо, мактоо, же сыңдоо, айрым кемчиликтерин, мүчүлүштүктөрүн, жетишпеген жактарын белгилөө) жана баа коюуга негиз түзүлөт. Балл топтоого болгон окуучулардын кызыгуулары (мотивациясы) улам артылып, кыйыр түрдө, бул процесс алардын предмет боюнча билим, билгичтик, көндүмдөрүнүн өздөштүрүлүүсүн, бышыкталуусун өбөлгөлөдү. Ошону менен кошо балдардын өнүгүүсү, тарбиялануусу жүрдү.

Ойлорубузду бир сабактын мисалында карап көрөлү.

Сабактын темасы: Кыргыз Республикасындагы табигый кырсыктар.

Сабактын максаты: а) билим берүүчүлүк – Кыргызстандагы жер титирөөлөр, жер көчкүлөр, алардын очоктору жөнүндө окуп-билишет; жашоо-турмуштан мисалдар келтиришип, билимдерин кеңейтишет жана бышыкташат;

б) өнүктүрүүчүлүк – үйрөнгөн билимдерине жашоодон, айлана-чөйрөдөн мисалдар келтире алышат; табигый кырсыктардан сактануунун шарттарын, коопсуздук чараларын көрүүнү билишет;

в) тарбиялоочулук – жуптарда, топтордо иштөөнүн адебин жана тартибин сактоону

үйрөнүшөт; өз ара бири-бирине көңүл бурууга, жардамдашууга, көмөктөшүүгө умтулуулары тарбияланат.

Сабактын тиби: Жаңы материалды окуп-үйрөнүү сабагы.

Сабактын жабдылышы: окуу китеби, окуу-усулдук колдонмолор, көрсөтмөлөр, аппликация, ж.б.лар.

Сабактын усулу: интерактивдүү усул.

Сабакты уюштуруу формасы: жуптарда, топтордо иштөө.

Сабактын жүрүшүн (сценарийин) негизинен алты этапка бөлүштүрдүк. Аны колдонууга ыңгайлуу жана оңтойлуу болсун үчүн төмөндөгүдөй таблица (чийме) көрүнүшүнө келтирдик:

№	Этаптар	Мугалимдин иш-аракети	Окуучунун иш-аракети	Убакыт	Мотивация	Ресурс	Баалоо
1	Уюштуруу	Окуучулар менен жылуу саламдашуу, сабактын тарбиялык милдетин ишке ашыруу үчүн үлгү, акыл-насыят окуяларына балдардын көңүлдөрүн бурдурамын.	Айтылган окуяга карата ой-пикирлерин билдиришип, балдардын ар кимиси жана жалпы белгилүү тыянактарды чыгарышат.	5	Билим алууга умтулуулары, шыктанууларын жаратам, өзүн-өзү тарбиялоого түрткү берем.	Аппликация	Балдардын активдүүлүгүнө, катышуусуна 10 балл берем.
2	Үй тапшырмасын суроо	Өтүлгөн “Табигый кырсыктардын мүнөздүү белгилери” – темага 5тен түзүп келген тесттерин бир сыйра көзөмөлдөп, текшерип чыгам.	Бул учурда балдар төмөндөгүдөй иш-аракеттерди аткарышат: 1) тесттерин бири-бири менен алмашышат (жанында отурган шериги менен эмес, каалаган окуучу менен алмашуусуна мугалим көрсөтмө берүүсү мүмкүн); 2) бөлөк классташынын текшерүүсүнөн өткөн	6	Логикалык ойлоо шыгы өнүгөт, бат аракеттенүүнү үйрөнүп, көнүгүшөт.	Аппликация	Тестти туура белгилөөсүнө карай 20 балл менен бааланат.

			тест кайра түзгөн ээсине кайтарылып, мугалимдин жетектөөсү астында белгиленген жооптордун тууралыгын бирге текшерешет.				
3	Жаңы тема	“Кыргыз-стандагы табигый кырсыктар”. Теманы мүнөздөп, сабактын максаттары жана күтүлүүчү натыйжалары жөнүндө түшүндүрөм.	Ар бир окуучуга жаңы теманын мазмуну боюнча үчтөн суроо түзүүлөрүнө тапшырма берип, убакыт бөлүштүрөм. Картаны пайдаланып, теманын мазмунун түшүндүргөн соң, бир сыйра теманы окуучулар өз алдынча окуп чыгууларына көрсөтмө берем.	15	Туура багыттаимын, өз алдынча иштөөгө, тартипти сактоого тарбиялаймын.	Окуу китеби, окуу материалдары, аппликация	Өз алдынча иштөөлөрүнө 20 балл, суроо түзүүлөрүнө 15 балл берем.
4	Бышыктоо	Суроо-жооптордо берилген суроолордун тактыгын көзөмөлдөп, оңдоп, түзөп, коюлган суроолорго даяр окуучулар жооп беришет; суроолорду жана жоопторду өз ара талкуулашат; окуучулардын жыйынтык чыгарууларына алардын көңүлдөрүн бурам жана жыйынтык-	Түзгөн суроолорун окушат, коюлган суроолорго даяр окуучулар жооп беришет; суроолорду жана жоопторду өз ара талкуулашат.	10	Шыктанууну жаратамын, кол көтөрүп жооп берүү тартибине тарбиялаймын.	Аппликация	Жооп берүү деңгээлдерине карата окуучулар 20 балл менен бааланышат.

		тарына оңдоп-түзөө кийиремин.					
5	Үй тапшырма	Өтүлгөн жаңы теманы үйдөн окуу боюнча көрсөтмө берем. Ар бир окуучуга 5тен тест түзүп келүү тапшырмасын коём.	Теманы үйдөн окуу боюнча көрсөтмөнү кыскача дептерлерине жаздырамын. Тест түзүүгө оозеки нускама берем.	3	Убакытты туура пландай билген окуучуларды алкап, алардан үлгү алууга үндөймүн.	Окуу китеби, колдон-молор, географиялык карта	
6	Баалоо, баа коюу	Жогорудагы этаптарда окуучулардын активдүү катышуусун эске алып, журналга жана күндөлүктөрүнө бааларды коём. Балдардын бири-бирин жана өз ара баалоолоруна жагдай түзөм. Сабак учурунда тартип сактабаган, сабакка тоскоолдук жараткан окуучулардын аттары аталат. Бааларды коюу алдында түшүндүрмө берем, баалардын алардын алдыдагы иш-аракеттерине түрткү бергидей негизде мүнөздөйм.	Окуучулар бири-бирин баалоо жана өз ара баалоо процесси жүрөт.	6	Шыктандырам, колдоо көрсөтөм, алкаймын, мактаймын.	Аппликация, журнал, күндөлүк	Жоопторун 20 баллга чейин баалаймын.

Сабактардын жүрүшүндө төмөндөгүдөй эреже биз үчүн маанилүү адатка айланды:

-окуучулардын жоопторунун негиздүүлүгүнө көңүл бурам, сүйлөө кебиндеги кемчиликтерди оңдоп-түзөөгө аракеттенем;

-окуучулардын жаш курагын жана жеке өзгөчөлүктөрүн эске алып, окуп-үйрөнүүгө мотивация берүүнү ар түрдүү ыкмада жүргүзүүнүн камын көрөм.

III. Корутунду: жогоруда белгиленген ыкманы окутуу процессинде колдонуунун негизинде төмөнкүдөй тыянактарга келдик:

-балдардын 12-13 жаш курагын эске алганда, сабактын жүрүшүндө алар мүмкүн болушунча көп балл топтоого кызыгышып, алардын арасында купуя түрдө өз ара атаандашуу, жарышуу көрүнүшү жүрүп, бул процесс табигый түрдө мугалим үчүн балдардын окууга болгон оң мотивдерин жаратуунун, билимдерин өркүндөтүүгө аларды кызыктыруунун өзөктүү факторуна айланганын белгилөө зарыл;

-үй тапшырмасын аткаруусунда, али өтүлө элек теманы өз алдынча окуусуна аларда ынтызарлык пайда болуп, окуучулардын бул умтулуулары, иш-аракеттери алардын билимдеринин тереңдөөсүнө, өздөштүрүүлөрүнө, билгичтиктеринин, көндүмдөрүнүн туура калыптануусун шарттады;

-жашаган жеринде, ошол аймактарда күтүлүүчү табигый кырсыктар жөнүндө маалыматтарды билүүгө карата кызыгуулары артылып, мугалимге суроолор менен кайрылуусу, окуучуларда география сабагынын мааниси тууралуу ойломдордун, көз караштардын жаралганын белгилүү даражада күбөлөйт;

-балдардын өз ара суроо берүү, бири-бирин угуу, ар бири окуучунун ой-пикирин урматтоо, талкуулоо, өзүн кармай билүү адебин,

тартиптүүлүк, жоопкерчилик сезимдерин тарбиялоого жана өнүктүрүүгө түрткү берди;

-мугалим тарабынан балдардын туура, калыс ыйгарылышына окуучулар абдан сезимтал болушаары байкалды;

-сабактагы активдүүлүгүнө карата балдарга балдарды ыйгаруу тажрыйбамдан улам төмөндөгүдөй жыйынтыктарга келдим: биринчиден, алардын билимдерин, билгичтиктерин, көндүмдөрүн көрсөтүүсүн эске алуу; экинчиден, өтүлгөн темага тесттерди өз алдынча түзүү шык-жөндөмдөрүн; үчүнчүдөн, класстагы жолдошторунун, курбуларынын жоопторуна толуктоо кийирүү шыктары; төртүнчүдөн, сабактын жүрүшүндө жандуу катышуулары, ж.б.;

-мугалим окуучуларына тыкан, кылдат мамиледе болуп, алардын окуу эмгегин, адебин, тартибин жана башка инсандык сапаттарын баалап, мүнөздөп туруусу, мына ушул багыттарда мугалим менен окуучулардын тыгыз байланышы, тиешелүү түрдө балдар өзүлөрүнүн жакшы жактарын, сапаттарын, касиеттерин көрсөтүүгө аларда умтулууларды жаратып, алардын таалим-тарбиясында жүргөн жагымдуу өзгөрүүлөрдү байкоо, биз үчүн маанилүү көрүнүштөр болуп саналганын канааттануу сезимдер менен белгилейбиз.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндө” Мыйзамы, 2003-жылдын 30-апрели №92 [Текст].
2. Кыргыз Республикасынын “Мугалимдин статусу жөнүндө” Мыйзамы, 2001-жылдын 14-январы №9 [Текст].
3. Бекбоев И. Сабак жана окутуунун методдору. Мектеп мугалимдери, ЖОЖдордун окутуучулары, аспиранттар жана изденүүчүлөр үчүн [Текст]. –Б.: Улуу Тоолор, 2020. -108 б.
4. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. 3-басылышы. [Текст] –Бишкек, “Бийиктик”. -2011. -384 б.
5. Курманкулов Ш.Ж., Сатаева Л.А. Табигый предметтерди окутуунун айрым инновациялык ыкмалары. 1-бөлүм. Мектеп мугалимдери үчүн усулдук колдонмо. [Текст] –Талас. -2019. -160 б.

Оторбаев Болот Капарович,

*Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин
профессору, педагогика илимдеринин кандидаты, Бишкек ш.,
otorbaev59@mail.ru*

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫН МЕКТЕПТЕ САЛТТУУ ЭМЕС ОКУТУУ

Оторбаев Болот Капарович,

*профессор Кыргызского национального университета имени Ж.Баласагына,
кандидат педагогических наук, г. Бишкек,
otorbaev59@mail.ru*

НЕТРАДИЦИОННОЕ ПРЕПОДАВАНИЕ КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ШКОЛЕ

Otorbaev Bolot Kaparovich.

*Professor of the Kyrgyz National University named after
Zh.Balasagyna, Candidate of Pedagogical Sciences, Bishkek,
otorbaev59@mail.ru*

NON-TRADITIONAL TEACHING OF KYRGYZ LITERATURE AT SCHOOL

Аннотация: Макалада кыргыз адабиятын мектепте салттуу эмес окутуу тууралуу кеп болот. Адабиятты мектепте салттуу окутуунун технологиясы, маани-маңызы, өнүктүрүп-өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрү жана салттуу эмес окутуу ыкмалары, артыкчылыктары тууралуу кеп болот. Окутуу усулдары жана окутуу ыкмасына кеңири токтолмокчубуз.

Түйүндүү сөздөр: сабак-диспут, сабак-ролдук оюн, сабак-пресс-конференция, сабак-мелдеш, сабак-саякат, сабак-аукцион, сабак-жомок, сабак-сахна, сабак-дидактикалык оюндар, сабак-дилбаян, сабак-дубал гезит, сабак-ойлоп чыгаруу, комплекстүү-чыгармачылык сабак ж.б.

Аннотация: В статье речь идет о нетрадиционном преподавании кыргызской литературы в школе. Также речь пойдет о традиционных технологиях обучения литературы в школе, ее значении, возможностях развития и преимуществах нетрадиционных методов обучения.

Ключевые слова: урок-диспут, урок-ролевая игра, урок-пресс-конференция, урок-соревнование, урок-путешествие, урок-аукцион, урок-сказка, урок-сцена, урок-дидактические игры, урок-сочинение, урок-стенгазета, урок-изобретение, комплексно-творческий урок и др.

Abstract: The article deals with non-traditional teaching of Kyrgyz literature at school. It will also focus on traditional technologies of teaching literature at school, its significance, development opportunities and advantages of non-traditional teaching methods.

Keywords: lesson-debate, lesson-role-playing, lesson-press conference, lesson-competition, lesson-journey, lesson-auction, lesson-fairy tale, lesson-scene, lesson-didactic games, lesson-essay, lesson-wall newspaper, lesson-invention, complex-creative lesson, etc.

1. Кыргыз адабиятын мектепте салттуу эмес окутуу.

Өткөн кылымдын 70-жылдарынан бери карай мектептеги адабият предмети, андагы адабиятты салттуу окутуу системасы кескин сынга алынып келет. Ошол совет мезгилинде эле «Литературная газета», «Комсомолская правда» баштаган борбордук басма сөз беттеринде: «Жакшы чыгармаларды үзүлүп түшүп окуйм, бирок мектебибиздеги адабият предметин түк көргүм жок», «Адабият сабагын сүйүктүү кылыш үчүн сүйүктүү адабият мугалими

керек» деген сыяктуу пикирлер байма-бай басылып, адабият сабактарынын супсактыгы, кызыксыздыгы, андагы мугалимдердин кесиптик даярдыгынын төмөндүгү, компетенттүүлүктүн жетишпей жатканы тууралуу көп сөздөр айтылган. Демек, ушундай кризистик абалга жооп катары салттуу эмес сабактар окутуу практикасына мына ошол XX кылымдын 70-жылдарынын орто ченинен тарта кирип баштаган.

Баарыбыз жакшы билебиз, маалымат булактары болуп көрбөгөндөй өнүгүп, андан да мобилдик телефондогу оюндар, Интернет деген

балээден улам азыркы мектеп окуучуларын окуу материалына, китеп окууга кызыктыруу, көңүлүн бурдуруу оңой эмес маселелерден болуп отурат: алар сабактан тез эле тажап, билим алууга көңүлү кошо мамиле кылып башташты, жыйынтыгында мугалимдин аракети талаага кетип, маанайы пастап, сабак өтүүгө деген каалоо-умтулуулары өчүп, жокко чыгарылып жатат. Ушунда өзүнүн окуучуларына бүткүл дитин берип билим берүүнү чындап каалаган мугалим эмне кылышы керек? Деги канткенде ал балдарды сабагына кызыктырып, билим алууга болгон умтулууларын ойготуп, өзүнө тарта алат? Мына ушул кыйчалыш абалдан чыгуу жолдорунун бири убак-убагы менен салттуу эмес сабактардын демейкиден айырмалуу мүмкүнчүлүктөрүн колдонууга алуу эсептелинет.

Деги салттуу эмес сабак деген эмне?

Салттуу эмес сабак – бул салттуу эмес түзүмгө ээ, сабактын чыгармачылык менен ойлоп чыгарылган өзгөчөлүгү тиби.

Салттуу эмес сабак – бул небактан бери келаткан салттуу классификациялардын эч бирине кирбеген сабак формасы, ага түзүмүнүн көп варианттуулугу мүнөздүү, ал чыгармачылыкка, ойдон чыгарууга, окуучулар менен мугалимдин өз ара биргелешип эмоционалдуу, умтулуп аракеттенүүлөрүнө негизденет.

Андан да **салттуу эмес сабак** – окутуунун эң эле маанилүү каражаттарынын бири, ал окуучуларда билим алууга карата туруктуу кызыгууну калыптандырат, нервдик чыңалууну басаңдатып, окуу ишмердүүлүгүнүн көндүмдөрүн түзүп калыптандырууга көмөктөшөт, окуучуларга эмоционалдык оң таасирин тийгизет.

Мында, баарыдан мурда, сабак сабак боюнча калат: анын адаттан тышкарылыгы башкы максат болбошу керек, ал башкы маселеге – окутууга, тарбиялоого жана өнүктүрүүгө баш ийдирилген абалда калтырылганы ылайык. Мындай сабак ага коюлуучу бардык негизги талаптарга жооп бериши, башкача айтканда, түзүмү айкын, жыйынтыктуу курулуп, мектептеги сабактар системасынын

алкагына чыгып кетпегендей болушу керек. Ошону менен катар ага демейки көнүмүш сабактардын бири катары караган да болбойт. Ал класстагы окуучулар үчүн майрам, ички туюмдардын салтанат курушу катары кабылданганы зарыл. Мындай сабак класстын өзгөчөлүгү маанайда болушун талап этет, ал эми андай маанайды түзүү абдан кыйын, ошол эле маалда анын ойронун чыгаруу эң эле оңой. Эгер сабак оңунан чыга турган болсо, анын таасири окуучулардын эсинде көпкө сакталат, билим алууга болгон умтулууларын жандандырып, керектүү нукка буруп, тигил же бул калемгерди, дегеле адабият предметин үйрөнүү зарылдыгын туюнуунун бекемделишине өбөлгө түзөт.

Салттуу эмес сабактардын көпчүлүгү окуучулардын ага жигердүү катышууларын: элдик жана профессионал акындардын ырларынан, прозалык, драмалык чыгармалардан үзүндүлөрдү, монологдорду аткарууну, комментарийлөөнү, программа-сценарийди түзүп, алып барууну талап этет. Эгер сценарийди түзүүгө класстагы окуучулардын эмгеги, чыгармачылык изденүүлөрү кошумчаланган болсо, андан бетер жакшы. Окуучулар ырлардын, монологдордун тандалып алынышына, адабий, көрсөтмө материалдардын, музыкалык коштоолордун, тийиштүү техникалык каражаттардын даярдалышына катыша алышат.

Салттуу эмес сабактар мугалимге – адабият мугалимине ишти жекелештирүүгө, окуучулардын кызыгууларын эске алууга, алардын жөндөмдүүлүктөрүн жана мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашырууга жардам берет. Сценарийди иштеп чыгууга класстагы окуучулар толугу менен эмес, адабиятка көбүрөөк кызыккандары катышышат. Бирок эки шарттын аткарылышы милдеттүү. Биринчиден, салттуу эмес сабакка даярданууга бардыгы катышышат. Кимдир бирөөсү музыкалык коштоону даярдаса, дагы бири ырларды, монологдорду кыраатын келтирип көркөм окуунун үстүндө иш алып барат, башкасы ал ырларга, монологдорго комментарийлерди жазат ж.б. Жадесе сценарийди алып чыгууга даярдоого түздөн-түз катышпаган

окуучулар да сабакка даярданышат: автордун сценарийде камтылбаган башка бир чыгармасын, үзүндү-тексттерди иргеп алып, көркөм окуунун үстүндө иштешет же анча көлөмдүү эмес чыгармачылык тапшырмаларды аткарышат. Эгер мүмкүнчүлүк болсо, бул кошумча тапшырмаларды угууга атайын убакыт пландаштырылганы ылайык. Экинчиден, сабак күтүлбөгөндүктү, кубанычты жана ажайып кайталангыстыкты тартуулашы үчүн, бир-эки алып баруучудан тышкары окуучулардын эч бири программанын түзүмүн толук билбеши керек.

Жалпы орто билим берүүчү мектепте адабиятты – кыргыз адабиятын окутуудагы салттуу эмес сабактар шарттуу төрт топко ажырымдалат:

1) Заманбап коомдук тенденцияларды чагылдыруучу сабактар: окуучулардын демилгеси менен курулган сабак, билимдердин коомдук каралышы сабагы, сабак-диспут, компьютерди колдонуп өтүлгөн сабак ж.б.

2) Оюндук кырдаалдардын колдонулушу менен сабактар: сабак-ролдук оюн, сабак-пресс-конференция, сабак-мелдеш, сабак-АТК, сабак-саякат, сабак-аукцион, сабак-жомок, сабак-сот, сабак-сахна¹ (сабак-театралдашкан көрсөтүү), сабак-дидактикалык оюндар ж.б.

3) Чыгармачылык сабактар: сабак-дилбаян, сабак-дубал гезит, сабак-ойлоп чыгаруу, комплекстүү-чыгармачылык сабак, көркөм чыгармачылыктын кароосу сабагы ж.б.

4) Жаңы аспектилери менен салттуу сабактар: сабак-лекция, сабак-семинар, тапшырмаларды аткаруу сабагы, сабак-конференция, сабак-экскурсия, сабак-консультация, сабак-өтүм ж.б.

Бүгүнкү күндөгү мектептик окутуунун негизги максаты – бул окуучунун билимдерге, билгичтиктерге, көндүмдөргө ээ болуусу гана эмес, ошондой эле анын билим алуучулук ишмердүүлүктүн өз алдынчалуу субъектиси катары даярдалышы дагы. Заманбап

билим берүүнүн негизинде мугалимдин жигердүүлүгү жатат, бул анын окуучулары үчүн да аз эмес маанилүү. Билим берүүнүн негизги милдеттери так мына ушул максатка – окуп-билим алууга жана билимин өз алдынчалуу өркүндөтүүгө жөндөмдүү чыгармачыл, жигердүү инсанды тарбиялап чыгарууга баш ийдирилген. Ушул максатка жетишүүгө кайсы бир өлчөмдө окутуунун салттуу эмес формалары жана усулдары көмөктөш болушат, «бул окуучулардын дайым ишке чегерилгендигин, окуу топторунун жекече бөтөнчөлүктөрүн эске алууну, окуу материалдарын пайдаланууну, таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүктү жигердештирүүнү, кошумча убакытты табууну, мугалим менен окуучунун кызматташуусу процессин жөнгө салууну камсыз кылууга мүмкүндүк берет. Салттуу эмес сабактар окуучуларда жалпы маданияттуулукту жана өз пикирин айтуу маданиятын, өзүнүн жигердүү, жогорку адеп-ахлактуу позициясын, билгичтик менен иштеп чыгууну тарбиялайт».²

Окумуштуу-методист А.Нестеров өзүнүн «Адабият сабагынын салттуу эмес формалары» аттуу макаласында салттуу эмес сабактардын адабиятты окутуу алкагында кеңири пайдаланылуусу мүмкүндүгүн белгилеп кетет. Анын пикиринче, ар бир сабактын жаралышы анын түпкү максатын аңдап билүүдөн жана да туура, так аныктоодон башталат – буга жетишүүгө мугалим өзү умтулат; андан соң окутуу каражаттары аныкталат – бул мугалимдин максатка жетишүүсүнө көмөктөшөт; мындан ары карай окутуу ыкмалары айкындалат – максатка жетишүү үчүн мугалим кандайча аракеттенери белгиленет».³

Анткен менен, салттуу эмес сабактын табиятында кандайдыр жасалмалуулук, көрүнүүгө умтулуучулук орун алганы байкалат. Мында окуучулар басымдуу учурларда мугалим даярдаган, алдын ала жооптору менен бирдикте

¹ «Алдей-алдей ак бөбөк же азыркы секелек айыл кыздарынын, өспүрүм балдарынын жашоосунан бир үзүм» сабак-сахнанын үлгүсүн тиркемеден карайбыз.

² Старовойтова Л.А. Использование современных инновационных технологий при обучении русскому языку и литературе (Интернет булак).

³ Нестеров А. Нетрадиционные формы урока литературы (Интернет булак).

тааныштырылган суроолорго жооп беришет, өздөрү мурдатан тааныш чыгармачылык тапшырмаларды аткарышат. Жасалмалуулугу ушу, ал мугалимден эле эмес, жалпы класстан атайын даярдыктын болушун, репетицияны талап кылат. Кээде даярдык иштери бир канча жумалап, айлап созулат. Мындай иш-чаралар мугалимди да, окуучуну да негизги окуу процессинен, милдеттүү программалык материалды өздөштүрүүдөн алаксытып, көп убакытты, көп күчтү алат. Демек, салттуу эмес сабакты күнүгө, ар бир сабак сайын өтүү дегеле мүмкүн эмес. Андан да андай көрүнүүчүлүккө умтулган репетициялар менен биз, мугалимдер, окуучуларды жасалмалуулукка, көз боёмочулукка өзүбүз көндүргөн болобуз. Ооба, сабакты баалоодо башкы критерий болуп класстагы окуучулардын берилген суроого туура жооп бергени, тапшырмаларды так, жыйынтыктуу аткарганы эмес, мугалимдин окутуу, сабакты уюштуруу чеберчилиги, даярдыгы, билими алынган ылайык. Өтүлчү ар бир сабакка, анын ичинде салттуу эмес сабакка да (эгер окуучуларды алдын ала даярдоосуз, репетициясыз өтүүгө мүмкүнчүлүк болсо) окуучулар эмес, мугалим даярданышы керек. Мындагы окуучунун милдети – буга чейин өтүлгөн материалдарды жакшылап кайталап келүү. Эгерде салттуу эмес сабак ачык сабак катары даярдалса, анда комиссия келерин окуучуларга күн мурунтан жарыя айтуу анчалык деле чоң катачылык эмес. Салттуу эмес сабактарды өтүүнү адатка айландырган, салттуу сабакты такыр эле танган мектепте терең билим болоруна, программалык материал толук, өз деңгээлинде өздөштүрүлөрүнө ишенүү кыйын. Себеби, **салттуу эмес сабак үчүн башкы максат – программалык материалдын өздөштүрүлүшү эмес, маданий иш-чара сымал театралдашкан көрсөтүүнү даярдоо, салттуулуктан качып, окуучулардын жалпы маанайын көтөрүү.** Муну менен биз салттуу эмес сабак формаларын, анын элементтерин такыр четке кагуудан алыспыз. Сабактын мындай түрү да керек. Салттуу эмес сабак көбүнчөсү декоративдик, кошумча, толуктоочу, ар түрдүүлүктүү киргизүү максатында алып барылганы ылайык.

Албетте, адабиятты – кыргыз адабиятын мектепте салттуу эмес окутуу тууралуу бул айткандарыбыз кандайдыр бир жактуу, ал гана эмес тенденциялуу да туюлушу ыктымал. Салттуу эмес сабактар – бул көбүнчөсү майрам, маанайдын көтөрүлүшү, мында класстагы окуучулардын ар бири өздөрүн көрсөтүү мүмкүнчүлүгүнө жетишишет, так ушул жерде нукура окуучулук жамаат калыптанат. Салттуу эмес сабакка түзүмдүн көп варианттуулугу мүнөздүү, ал чыгармачылыкка, ойдон чыгарууга, окуучулар менен мугалимдин биргелешип аракетте болуусуна негизделген.

Анткен менен салттуу эмес окутуунун алгылыктуу жактары да жетиштүү. Ошону менен катар, ал нукура чыгармачылык менен даярдалып, көп күндүк репетицияга, кандайдыр комиссиянын алдында көрүнүүчүлүккө, ичи бош шаңдуулукка, көз боёмочулукка негизденбей алып барылганы жөн. Мына ошондо гана адабиятты мектепте салттуу эмес окутуу иши сабак процессинде өзүнүн татыктуу ордун ээлемекчи.

2. Адабиятты мектепте салттуу окутуу тууралуу. Адабиятты мектепте салттуу окутуунун технологиясы, маани-маңызы, өнүктүрүп-өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрү. Окутуу усулдары жана окутуу ыкмасы.

«Салттуу окутуу» термини окутуу ишин баарыдан мурда XVII кылымда улуу чех педагогу Ян Амос Коменский (1592–1670) түзгөн дидактиканын принциптеринде калыптанып, дүйнө жүзүнүн мектептеринде билим берүүнү ушу азыркыга чейин негизги каражаты болуп келаткан класс-сабак үлгүсүндө уюштурууну көңүлгө алат. Ал эми окутуунун класс-сабак системасы – бул окуучуларды жаш курагына жана буга чейин алган билимдерине ылайык айрым класстарга өз-өзүнчө топтоштуруп, окутуу процессин уюштуруу. Мында билим берүүнүн негизги формасы болуп сабак эсептелинет. Ар бир класстагы билим берүүнүн мазмуну жогортодон түзүлчү окуу пландары жана окуу программалары менен аныкталат. Сабак мектептин окуу планынын негизинде түзүлгөн туруктуу

жүгүртмөнүн көрсөткөнүнө ылайык алып барылат. Сабактын өткөрүлүү орду болуп класс бөлмөлөрү, окуу кабинеттери каралган.

Ал эми салттуу класс-сабак технологиясынын уюштуруучулук белгилери болуп төмөндөгүлөр эсептелинет:

- бирдей курактагы окуучулар (20дан 40ка чейин) классты түзүшөт жана окуучулардын мындай курамы мектепти бүтүп кеткенге чейин дээрлик өзгөрүүсүз сакталат;
- предметтик принцип – окутуунун бүткүл мазмуну өз алдынчалуу окуу предметтерине ажырымдалат; предметтин ичиндеги окуу материалы темаларга бөлүштүрүлөт;
- окутуунун мазмунунун бирдейлиги: окуучулардын бардыгына бирдей билим берилет;
- окутуу процессинин негизги бирдиги болуп белгилүү бир убакыт аралыгында акырына чыгарылчу сабак эсептелинет;
- сабактын мазмунунун бирдейлиги: сабак бир окуу предметине, темага арналып, класстагы бардык окуучулар бир ошол эле окуу материалы, тема менен иш алып барышат;
- мугалим – өсүп жетилген инсан, жогорку билимдүү адис, ал сабакта окуучулардын билим алууларына жетекчилик кылат, өзүнүн предмети боюнча ар бир окуучунун билиминин натыйжаларын баалайт жана окуу жылынын аягында окуучуларды кийинки класска көчүрүү жөнүндөгү чечимдин кабыл алынуусуна катышат;
- окуучу окуу китебинин мазмунун мугалимдин көрсөтүүсү жана жетекчилиги менен милдеттүү өздөштүрөт.

Салттуу окутуунун технологиясы баарыдан мурда авторитардык талап кылуунун педагогикасы катары, окуп-билим алуу окуучунун ички жашоосу, анын инсандыгынын көп түрдүү суроо-талаптары

жана керектөөлөрү менен өтө эле начар байланышат, жекече кызыгуулардын жана чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдүн ачыкка чыгуусу үчүн шарттар түзүлбөгөн болот.

Салттуу окутуу процессинин авторитаризми төмөндөгүдөн көрүнөт:

- окуучунун билим алуу ишмердүүлүгү каттоого алынып, окутуу процессинде мажбурлоонун орун алышы;
- көзөмөлдөп-текшерүүнүн мугалимдин колунда топтолушу;
- орто окуучуга эсеп кылып окутуу.

Авторитаризм ошондой эле субъект-объекттик мамилелерде орун алат:

- мугалим – окутуу процессинин субъекти, башчы, бирден бир демилгелүү инсан, сот, дайым «аныкы туура»;
- окуучулар – объектилер эсебинде гана, азырынча толук кандуу инсан эмес, тил алчаак.

Салттуу окутуудагы мугалимдин жана окуучулардын позициялары:

- мугалим окутат, окуучулар окуп билим алышат;
- мугалим баарын билет, окуучулар эч нерсени билишпейт;
- мугалим ойлонот жана кантип ойлоону керектигин окуучуларына көрсөтөт;
- мугалим сүйлөйт, окуучулар угушат жана анын айткандарынын аныктыгынан күмөн санашпайт;
- мугалим тартиптин сакталышына көз салат, окуучулар тартипти сакташат;
- мугалим тандайт жана өзүнүн тандоосун негиздейт, окуучулар макул болушат;
- мугалим аракетте болот, окуучулар анын аракеттенүүсүнө ылайык иш алып барышат;
- мугалим окуу программасынын мазмунун тандайт, окуучулар аны кабылдашат.

Салттуу окутууда билимдерди өздөштүрүү усулдары төмөндөгүгө негизденет:

- даяр билимдерди маалымдоого (өз алдынчалуулук жок);
- үлгү боюнча окутууга;
- эске тутууга, жаттоого;
- баяндоого, коюлган суроого жооп берүүгө, маалыматты вербалдык (сөз аркылуу) алып чыгууга;
- сурап билүү усулдарына – даяр абалында сунуштоого (репродуктивдүүлүк);
- натыйжаларды тышкы баалоого.

Салттуу окутууда окутуу процессиндеги ишмердүүлүк өз алдынчалуулуктун жоктугу, окуучунун эмгегинин алсыз ниеттендирилиши (мотивдештирилиши) менен мүнөздөлөт. Окуучунун окуу ишмердүүлүгүндө:

- өз алдынчалуу максат коюу болбойт, окуп-билим алуунун максаттарын мугалим аныктайт;
- ишмердүүлүгүн пландаштыруу тышкарыдан жүргүзүлөт, окуучуга анын каалоосунан тышкары таңууланат;
- сабак процессинин басымдуу бөлүгүндө окуучунун «тынч отурган» (жигердүү эмес) аракетсиздигине жол берилет.

Салттуу окутуунун педагогикасында окуу предметтери боюнча окуучулардын билимдерин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн беш баллдык үлгүдө баалоонун критерийлери, баалоо процессине карата талаптар: жекече мүнөзү, дифференцирленген мамиле, текшерүүнүн жана баалоонун системалуулугу, ар тараптуулук, формалардын ар түрдүүлүгү, объективдүүлүк, ниеттенгендик, ачыктык иштелип чыккан. Анткен менен мектеп практикасында салттуу окутуудагы баалоонун салттуу системасынын терс жактары ачыкка чыгып отурат:

- негативдүүлүк: баанын өзүндө негативдүүлүк катылып жатат, баалоонун нормалары кемчиликтердин эсебин алууга негизденет;

- мажбурлоо каражаты: сандык баа, баа коюу көбүнчөсү мажбурлоонун, бийлик жүргүзүүнүн аспабына, мугалимдин окуучуну психологиялык жана социалдык жактан басынтуусунун каражатына айландырылат;
- жаман атты болуу: окуп-билим алуу ишмердүүлүгүнүн натыйжасы катары баа коюу көп учурда окуучунун инсандыгына байланыштырылат, бул жагдай окуучуларды «жамандарга» жана «жакшыларга» бөлөт;
- «орто окуйт», «жаман окуйт» аталыштары басынгандыкты, кемсингендикти жаратат, же элден бөлүнгөндүктү, окууга болгон көңүлкоштукту пайда кылат;
- мында «эки» баасы өзгөчөлүү: ал терстикти, өтпөгөндүктү, класстан класска көчүрбөй турган бааны, экинчи жылга калтырууну жана «жамандан» арылууну билдирет, б.а. көп жагынан окуучунун тагдырын чечип, жалпысынан чоң социалдык көйгөйдү жаратат.

Албетте, салттуу окутуунун мыкты, алгылыктуу жактары да жок эмес. Салттуу окутуунун айныксыз артыкчылыктуу өзгөчөлүгү болуп кыска, чектелүү убакыт ичинде маалымат-билимдин чоң көлөмү менен тааныштыруу мүмкүнчүлүгү эсептелинет. Мында окуучулар билимди алардын аныктыгын далилдөөлөрсүз даяр түрүндө өздөштүрүшөт. Ошондой эле ал билимдердин өздөштүрүлүүсү жана коомчулукка алып чыгылуусу менен катар, алардын тийиштүү турмуштук жагдайларда колдонулуусун көңүлгө алат. Окутуунун мындай тибинин олуттуу мүчүлүштүгү эсебинде анын көбүрөөк өлчөмдө ой жүгүртүүгө эмес, эстеп калганга басым койгонун атап кетсе болот. Мындайча окутуу чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү, өз алдынчалуулукту, жигердүүлүктү өнүктүрүүгө өбөлгө түзө албайт.

Учурда салттуу окутууну азыркы заманбап талаптарга ылайык жаңылоо, өзгөртүү, өркүндөтүү

маселелери бөтөнчө курч коюлуп отурат. Мектептеги салттуу окутууну өркүндөтүүнүн көбүрөөк ылайыктуу каражаттары болуп окуу процессин гумандаштыруу жана демократиялаштыруу эсептелинет. Өткөн кылымдын 80-жылдары гумандуу-демократиялуу ой жүгүртүү идеялары билим берүүнүн мазмунунан жана педагогикалык процесстин катышуучуларынын өз ич ара мамилелеринен акырындап орун алып, окутуунун кызматташуу педагогикасы концепциялары, педагог-жаңычылдардын инновациялык коомдук-педагогикалык кыймылы жаралып, автордук мектептер иштеп баштаган. Жыйынтыгында окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн интенсивдештирүүнүн бөтөнчө жогорку көрсөткүчүнө В.Ф.Шаталовдун, Е.И.Пассовдун, И.П.Волковдун, С.Н.Лысенкованын Е.Н.Ильиндин ж.б. технологияларында жетишилген. Билим берүүнүн сапат-деңгээли уюштуруучулук жаңыдан киргизүүлөрдүн: материалды берүүнүн формасынын, таяныч конспектинин, алдыга озуп окутуунун, байма-бай көзөмөлдөп-текшерүүнүн эсебинен жогорулаган.

Өркүндөтүүнүн өз алдынчалуу багыты педагогикалык процессти жана окуучулардын окуп-билим алуучулук ишмердүүлүгүн башкарууну өзгөртүүчү жана жакшыртуучу технологияларда алып чыгылды. Бул – программаланган окутуунун технологиялары, окутуунун топтук жана жамааттык ыкмалары, сабактардын түз сызыктуу эмес түзүмдөрүн уюштуруу ж.б.

Салттуу окутууга жаңыдан киргизүүлөрдүн бир бөлүгү дидактикалык реконструкциялоого жана билим берүүнүн мазмунун өзгөртүүгө багытталган:

- анын сапаттык курамын – окуу пландарын, программаларды, окуу китептерин, окуу-усулдук коштоп жүрүүчүлөрдү жаңылап өзгөртүүгө;
- идеяларды актуалдаштыруунун жана билимдерди интеграциялоонун негизинде

дидактикалык түзүмдү реконструкциялоого;

- маалыматты ирилештирилген дидактикалык бирдиктерге, ар кыл түрдүү блокторго, модулдарга комплектөөгө ж.б.

Анткен менен жакынкы келечекте билим берүүнүн класс-сабак системасынан биротоло баш тартуу дегеле мүмкүн эмес, тескерисинче аны учурдагысынан кыйла өркүндөтүү, модернизациялап жаңылоо негизинде сактап калыш керек. Ошондой эле мында кеп мурдагы авторитардуу, пассивдүү салттуу окутуу тууралуу эмес, билим берүүнүн бүгүнкү заманбап талаптарына ылайыкташкан, демократиялаштыруунун, инсанга багыттап окутуунун негизги принциптерин өзүнө сиңирген, кабылдаган, түп тамырынан жаңыланган салттуу окутуу тууралуу узатылганы жөн.

Адабиятты окутуунун салттуу усулдары жөнүндө кеп козгоодон мурда окутуу усулу деген эмне экенинен, адабиятты окутуу усулдарынын классификацияланышынан маалымат алуу зарылдыгы бар. Профессор Ж.Чымановдун айтымында: «...**окутуу усулу** – дидактикалык түшүнүк катары мугалим тарабынан алдын ала пландаштырылган иш-чаралардын негизинде белгиленген максатка жана натыйжага ээ болуу үчүн мугалим менен окуучунун биргелешкен жана өз алдынча иш-аракеттери, ишмердүүлүк ыгы».⁴ Педагог окумуштуулар: Э.Мамбетакунов менен Т.Сияевдин пикиринде: «**окутуу усулу** – бул окутуучунун окутуу ишмердүүлүгүн жана окуучулардын жаңы материалды кабыл алуу максатында коюлган дидактикалык маселелерди чечүү үчүн окуу-таануу ишмердүүлүгүн уюштуруу ыкмасы».⁵ Дагы тактасак, **окутуу усулу** – бул мугалимдин билимди окуучуларынын аң-сезимине жеткиликтүү, сиңимдүү кылып берүүнүн, алардын билим алууга болгон кызыгууларын, умтулууларын аракетке

⁴ Чыманов Ж.А. Кыргыз тили: Окутуу методдору. – Б., 2007. – 26-б.

⁵ Караңыз: Жогорудагы китеп. – 94-б.

келтирүүнүн, билимди кабылдоодогу билгичтиктерин жана көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн, бул натыйжаларга окуучулар менен тыгыз кызматташтыкта биргелешип жетишүүнүн ыгы, жолу. Окутуу усулдары – бул усулдардын топтому. Окутуу усулдарынын жардамы менен окуучулардын билимдерге, билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болууларына жетишилет, дүйнөгө болгон көз караштары калыптанат, жөндөмдүүлүктөрү өнүктүрүлөт. Окутуу усулдары усулдук ыкмалар, усулдук амалдар, усулдук каражаттар сыяктуу элементтерге ажырымдалат.

Байкалып тургандай, **усулдук ыкма** же **окутуу ыкмасы** усулга карата кандайдыр баш ийген, аны толуктаган сыяктуу мүнөздү алып жүрөт. Анын өз алдынчалуу педагогикалык милдети болбойт, окутуу усулу алдына койгон милдетке баш ийген абалда иш алып барат. Ошону менен катар, окутуу ыкмасы айрым жекече мүнөзгө да ээ, бир ошол эле окутуу ыкмасы ар башка окутуу усулдарында колдонулуусу ыктымал. Же тескерисинче бир ошол эле усул ар башка мугалимдерде ар кыл түрдүү ыкмаларды өзүнө камтышы мүмкүн.

Усулдарды иргеп алууга киришерден мурда адабият мугалими бир эле учурда окуучулардын реалдуу билим алуу мүмкүнчүлүктөрүн үйрөнүп, окутуунун максатын, милдеттерин жана мазмунун тандоону жүзөгө ашыруусу зарыл. Бул өз кезегинде мугалимге сабактын планын, окуучулардын бүткүл окуп-билим алуучулук ишмердүүлүктөрүн алдын ала иреттештирип алуусун жеңилдетет.

Билимин текшерүү үчүн суроолор:

1. Адабият предметин мектепте салттуу окутуунун кризиси качан жана кандай себептерден улам келип чыккан?
2. Адабият сабагына болгон кызыгуу төмөндөп, компьютердик оюндар, Интернет баштаган «алаксыткычтар» кедерин тийгизип жаткан ушу азыркы

учурда балдарды адабият сабагына тартуунун бир натыйжалуу жолу болуп кандай окутуу эсептелинет?

3. Салттуу эмес сабак деген эмне жана ал эмнелерге негизденет?
4. Салттуу эмес сабактын окутуунун эң эле маанилүү каражаттарынын бири экени эмнеден көрүнөт? Салттуу эмес сабакка эмне себептен демейки көнүмүш сабактардын бири катары караганда болбойт?
5. Салттуу эмес сабакты даярдоого кимдер катышышат жана кандайча болуп катышышат?
6. Кыргыз адабиятын мектепте окутуудагы салттуу эмес сабактар шарттуу түрдө канча топко жана кандайча болуп ажырымдалышат?
7. Бүгүнкү күндөгү мектептик окутуунун негизги максаты эмнеде жана ага кандайча болуп жетишилет?
8. Окумуштуу-методист А.Нестеров өзүнүн «Адабият сабагынын салттуу эмес формалары» аттуу макаласында эмнелер жөнүндө айтат?
9. Салттуу эмес сабактын табиятында кандайдыр жасалмалуулук, көрүнүүгө умтулуучулук орун алганы эмнеден улам байкалат? Мындай көрүнүштүн окуучулардын аң-сезимине кандайдыр терс таасири тийиши мүмкүнбү?
10. Салттуу эмес сабактын башкы максаты эмнеде? Анын айрым негативдүү жактарынан улам андан такыр эле баш тартуу керекпи же жокпу?
11. Салттуу окутуу, окутуунун класс-сабак системасы дегенди кандайча түшүнөбүз? Булар кандайча мүнөздөлүшөт?
12. Салттуу класс-сабак технологиясынын уюштуруучулук белгилери болуп эмнелер эсептелинет?

13. Салттуу окутуу процессинин авторитаризми эмнеден, кайсы жагдайлардан улам ачык байкалат? Салттуу окутуудагы авторитаризм ошондой эле кайсы субъект-объекттик мамилелерде орун алган?
14. Салттуу окутуудагы мугалимдин жана окуучулардын ээлеп турган позициялары кандай? Салттуу окутууда билимдерди өздөштүрүү усулдары эмнеге негизденет?
15. Салттуу окутууда окуучунун ишмердүүлүгү кандайча мүнөздөлөт?
16. Салттуу окутуудагы баалоонун салттуу системасынын терс жактары тууралуу эмнени айта аласыңар? Салттуу окутуунун мыкты, алгылыктуу жактары кайсылар?
17. Салттуу окутууну жаңылоого болгон аракеттер өткөн кылымдын 80-жылдары кимдер тарабынан жана кандайча алып барылган?
18. Салттуу окутууга жаңыдан киргизүүлөрдүн бир бөлүгү дидактикалык реконструкциялоого жана билим берүүнүн мазмунун өзгөртүүгө багытталганы эмнелерден көрүнөт?
19. Эмне себептен салттуу окутуудан такыр эле баш тартууга мүмкүн эмес? Заманбап салттуу окутуу дегенди кандайча түшүнөсүңөр?
20. Окутуу усулу деген эмне? Окутуу усулу түшүнүгүнө педагог окумуштуулар: Ж.Чыманов, Э.Мамбетакунов менен Т.Сияевдер кандай аныктама беришет? Жыйынтыгында окутуу усулу дегенди кандайча түшүнсө болот?
21. Усулдук ыкма же окутуу ыкмасы деген эмне? Булардын окутуу усулунан айырмасы кандай?

Адабияттар:

1. Алымов Б. Кыргыз совет адабиятын окутуунун методикасы. I китеп. – Ф.: Мектеп, 1981; II китеп. – Ф.: Мектеп, 1984.
2. Богданова О.Ю., Леонов С.А., Чертов В.Ф. Теория и методика обучения литературе. Учебник для студентов пед. вузов. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 400 с.
3. Голубков В.В. Методика преподавания литературы. – М.: Учпедгиз, 1962.
4. Иманалиев К. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы. – Ф.: Мектеп, 1976.
5. Кудряшев Н.И. Взаимосвязь методов обучения на уроках литературы. – М.: Просвещение, 1981.
6. Методика преподавания литературы./ Под ред. О.Ю.Богдановой, В.Г.Маранцмана. В 2 ч. 1 ч.– М.: Просвещение. Владос, 1994. – 288 с.; 2 ч. – М.: Просвещение. Владос, 1994. – 304 с.
7. Муравьев О.А. Нетрадиционные уроки литературы. – Уссурийск, 2015. – 41 с.
8. Долбилова Ю.В. Нетрадиционные и игровые уроки по литературе. – Ростов на Дону: Феникс, 2010. – 285 с.
9. Пранцова Г.В., Романичева Е.С. Методика обучения литературе: практикум. – М.: Флинта–Наука, 2012. – 272 с.
10. Романичева Е.С., Сосновская И.В. Введение в методику обучения литературе. Учебное пособие для вузов по специальности «Русский язык и литература. – М.: Флинта–Наука, 2012. – 208 с.
11. Рыбникова М.А. Очерки по методике литературного чтения. – М.: Учпедгиз, 1963, 1985. – 288 с.
12. Сосновская И.В. Методика преподавания литературы в современной школе: монография. – Иркутск: Изд-во ВСГАО, 2016. – 307 с.
13. Шевцова Л.И. Методика преподавания литературы. Учебное пособие. – Витебск: ВГУ им. П.М.Машерова, 2009. – 135 с.; Методика преподавания русской литературы. Учебное пособие. – Минск: Адукацыя и выхаванне, 2017. – 224 с.
14. Технология и методики обучения литературе. Учебное пособие для бакалавров. Под редакцией В.А.Кохановой. – М.: Флинта–Наука, 2011. – 248 с.

Рысбаев Сулайман Казыбаевич,

*Кыргыз билим берүү академиясынын мамлекеттик тил
жана адабият лабораториясынын башкы илимий
кызматкери, профессор, Бишкек, Кыргыз Республикасы*

Эл.почта: rsulayman@mail.ru

Наркеева Акылай Анарбековна,

*Ош мамлекеттик педагогикалык университетинин
улук окутуучусу, Ош, Кыргыз Республикасы*

E-mail: akylai.narkeeva@gmail.com

ОКУУЧУЛАРДЫН ӨЗ АЛДЫНЧА ОКУУСУН УЮШТУРУУДА КЛАССТАН ТЫШКАРКЫ ОКУУНУН РОЛУ ЖАНА МААНИСИ

Аннотация: макалада көркөм адабиятты окуучулардын өз алдынча окуусун уюштуруу, анны маани-
и маңызы, адабиятты окуп түшүнүү проблемасы, ошол адабиятты искусство, эстетикалык асылдуулук
катары баалай алган окурманды тарбиялоо маселелери каралат. Мугалим менен окуучунун өз ара
байланышынын жаңы тибин калыптандыруу, инсанда чыгармачыл баиталышты пайда кылуу, сабактын
жаңы структураларын издөө жана окутуунун башка формаларын моделдештирүү маселелери каралат.

Ачык сөздөр: адабият таануу, адабиятты окутуу концепциялары, стандарттар, программалар,
окуулуктар, сабактын технологиялары, сабактын жаңы структураларын издөө, окутуунун башка
формаларын моделдештирүү, ийрим, усулдарды колдонуу, жүргүзүү, класстан тышкары иш, адабият
таануу, адабиятты окутуу концепциялары, сабактын технологиялары, сабактын жаңы структураларын
издөө.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ВНЕКЛАССНОГО ЧТЕНИЯ В ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ЧТЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

Рысбаев Сулайман Казыбаевич,

*главный научный сотрудник лаборатории государственного языка и литературы
Кыргызской академии образования, профессор.*

Эл.почта: rsulayman@mail.ru

Наркеева Акылай Анарбековна,

старший преподаватель Ошского государственного педагогического университета.

Ош, Кыргызская Республика

E-mail: akylai.narkeeva@gmail.com

Аннотация: В статье рассмотрены вопросы организации внеклассного чтения в развитии
самостоятельного чтения, восприятия литературы для развития речевых навыков, чтения и понимания
литературы как искусство, эстетическое воспитание читателей. Формирование новых взаимоотношений
между преподавателем и учеником, мотивирование развития творческой личности, рассматриваются
новые формы преподавания и структуры уроков, а также моделирование разных форм обучения. Ключевые

слова: литературоведение, концепции преподавания литературы, стандарты, программы, учебники, поурочные технологии, поиск новых структур ведения уроков, моделирование других форм обучения.

Ключевые слова: кружок, применение методов, проведение, внеклассная деятельность, литературная критика, концепции учебной литературы, технологии уроков, поиск новых структур уроков

METHODOLOGY OF ORGANIZATION OF EXTRACURRICULAR STUDIES OF KYRGYZ LITERATURE AT SCHOOL

Sulaiman Kazybaevich Rysbayev,

Chief Researcher of the Laboratory of State Language and Literature

Kyrgyz Academy of Education, Professor.

Email: rsulayman@mail.ru

Narkeeva Akilya Anarbekovna,

senior teacher Osh State Pedagogical University

Osh, Kyrgyz Republic

E-mail: akylai.narkeeva@gmail.com

Abstract: In the scientific article issues of perception of literature as development of speaking skills, reading and understanding of literature as art, aesthetic education of readers. Formation of a new relationship between teacher and student, motivation to be creative personality, consideration of new forms of teaching and lesson structures, and modeling of different forms of education. Key words: literature, concept of teaching literature, standards, curricula, textbooks, lesson planning technologies, search for new structures of conducting lessons, modeling different forms of training.

Key word: circle, application of methods, conducting, extracurricular activities, literary criticism, concepts of teaching literature, lesson technologies, search for new lesson structures

Киришүү

Учурда мектеп жашындагы балдардын рухий жактан өсүүсүнүн бирден бир жолу- бул, көркөм адабиятты өз алдынча окуусун уюштуруу. Ал баланын өз алдынча окуу көндүмдөрүн калыптандырууда ролу чоң. Мектепте окуучуларды турмуштук асыл идеяларга, жогорку моралдык сапаттарга, жакшы менен жаманды айырмалай билген адеп-ахлактыкка, гумандуулукка, бийик аң-сезимдүүлүккө карата адаттарды тарбиялоого, турмушту таанып-билүү касиетин өстүрүүгө, адам турмушу жөнүндөгү билимин тереңдетүүгө, сынчыл ойлоно билүүгө карата таалим-тарбия берүүдө адабияттын ролу зор. Ошондуктан адабиятты окутуунун негизги максаты окуучуларда дүйнө таанымын, көз карашын иштеп чыгуу, идеялык, адеп-ахлактык жана эстетикалык тарбия берүү, алардын

кеп байлыктарын өстүрүү менен турмуш-тиричиликти таанууга карата жалпы кругозорун кеңейтүү болуп эсептелет. Эгер орто мектепте адабиятты окутуу маанилүү маселелердин бирине кирип, педагогикалык ишмердүүлүктүн өзгөчө бир касиетке ээ тармагы катары эсептелсе, анда көркөм чыгарманы талдап үйрөтүү, анын негизги өзөгүн түзүп турат, т.а, көркөм чыгармага талдоо жүргүзүү менен ар бир окуучу адам баласынын аң-сезиминин ишмердигине кирген көптөгөн маселелерди көркөм образдуулук аркылуу анализдеп үйрөнө алат. Адабиятты окутуу жана анын методикасынын ролу орто мектептеги окуу процессинде жогору экендиги талашсыз. Адабиятты окутуу жана анын методикасына тиешелүү көптөгөн маселелер негизинен көркөм чыгарманы талдап үйрөнүү проблемалары менен тыгыз байланышта турат.

Адабиятты мектептерде үйрөнүүнүн сферасынан сүрөткердин өмүрүн, чыгармачылыгын алып таштаганда, анда, көркөм материалды окуу, талдоо, класстан тышкары окуу ж.б. аракеттерди ичине алган өзүнчө бир уникалдуу татаал кубулушка айланып чыга келет.

Соңку жылдарда «кыргыз адабияты» — окуу планында — чеберчилик (*искусство*) бөлүмүнө киргизилди. Ырас, андай болгон соң «Адабият» да — «Музыка», «Сүрөт» сабагы сыяктуу — өнөрү бары өнөрүн таптаса, өнөрү жогу билсе билбесе да эстетикалык рахат алчу ишмердикке айлануусу керек го. Анда «Музыка» сабагы: *Музыканын теория-практикасы — аспапта ойноо техникасы, аткаруу техникасы — ырдоо, обон, күү, опера, джаз, симфония, эстрада ж.б. жанрлардан тургандай*; «Сүрөт» сабагы: *Сүрөттүн теория-практикасы — сүрөт тартуу техникасы, бое техникасы, чаптоо техникасы — натюрморт, графика, пейзаж, живопись ж.б. жанрлардан тургандай*; «Адабият» сабагы да: *Адабияттын теория-практикасы — көркөм окуу техникасы, ыр жазуу техникасы, кара сөз жазуу техникасы — ыр, айтыш, аңгеме, эссе, новелла, пьеса, драма, повесть, роман ж.б. жанрлардан туруп, жанрдык өзгөчөлүккө басым жасалып окутулмак.*

Искусство катары “адабияттын» жанрдык жактан маани берилип окутулушу элдик оозеки чыгармачылыктын да, кыргыз адабиятынын да, дүйнөлүк адабияттын да шедеврлеринин тандалышын шарттамак. Анда окуучулар «Музыкадан» жыргап угуп жана өз үнү менен ырдагандай, «Сүрөттөн» суктана карап жана өз колу менен боеп, чаптап жасагандай, «Адабияттан» да текстти кызыгып окуп жана чакан жанрларда өз ою менен текст жазышмак. Текстти жанрдык-стилдик айрымалай билүү жөндөмү, тексттин баш-аламан үзүндүлөрүнөн кайра оңдоп-түзөп иретке келтирүү жөндөмү, текстти логикалык, грамматикалык изилдей билүү жөндөмү машыктырылмак. Бүгүнкү «Адабият» предметинде текст менен машыктырылуучу тапшырмалар жокко эсе.

Изилдөөнүн методу жана жыйынтыгы

Азыркы учурда чыгармачылык менен иштеп жаткан мугалимдердин тажрыйбасы класстан тышкаркы окууну орто мектепте кеңири пайдалануу окуучулардын өз алдынча окуу ишмердүүлүгүнө туруктуу таяныч боло тургандыгын көрсөтөт. Ал эми балдардын окууга болгон кызыкчылыктарын эске алуу бул — адабиятты окутуудагы оң натыйжасын бере турган кошумча ойлонунулуп табылган формалардын бири болуп эсептелет. Бул пикирибизди О.Ю.Богданованын төмөндөгү ою менен бышыктап кетели: «окуучулардын сабактан сырткары окуган ар кандай эле чыгармалары катардагы сабакта өтүлгөн чыгармаларга салыштырмалуу жаш окурмандын ар тараптуу өнүгүүсүнө жана таалим тарбия алышына көбүрөөк таасир этет».

Адабиятты окутуунун мындай формасынын киргизилиши класста окутулуучу адабий көркөм чыгармалардын өтө көптүгү, окуучулардын бардык эле чыгармаларды окууга жетише албастыгы менен түшүндүрүлөт. XX кылымдын башындагы белгилүү орус педагогдору балдардын класстан тышкаркы окуу жараянын көзөмөлдөп туруу максатында ар бир окуучу үчүн атайын «жеке окурмандык күндөлүк» ачууну сунушташкан. Алардын ою боюнча мугалим жеке окурмандык күндөлүккө карап окуучунун окуган чыгармалары менен таанышуу жана ал аркылуу узак убакыт бою байкоо жүргүзүү менен баланын адабий өнүгүү деңгээлин билип алуу мүмкүнчүлүгүн алмак. Бирок, ишмердүүлүктүн бул формасы формалдуу мамиленин жана окуучулардын курактык индивидуалдуулугун жана башка өзгөчөлүктөрүн эске албоонун натыйжасында оң таасирин бере алган жок. Ошого карабастан айрым мектеп окуучулары окуган чыгармалары боюнча күндөлүк жазып жүрүшкөндөрү белгилүү. V-VII класста окуган окуучулар өз каалоосу жана өзгөчө кызыгуулары менен окурмандык күндөлүктөр аркылуу иштешет. Балдардын бул иш-аракеттери майнаптуу болуш үчүн мугалим аларга чыгармачылык менен мамиле жасоосу абзел,

андыктан күндөлүктүн толтурулушуна багыт гана берип, калганын окуучунун эркине коюп, анын оюн чектебеш керек. V класстагы окуучулардын жеке окурмандык күндөлүктөрү, көпчүлүк учурда бул – окулган чыгармалар боюнча тартылган иллюстрациялар, кыскача аннотациялар, айрым бир таасирдүү жерлеринен үзүндүлөр, сабакка байланыштуу адабий оюндар (крассворддор, викториналар), класстан тышкары окууга арналган ар бир үй тапшырмасы үчүн тартылган кооз сүрөттөргө толгон альбомдор болуп эсептелет. Бирок, айрым мугалимдер окуучунун ал зор мээнетин баалоонун ордуна басмырлашат, ойлонуу менен жараткан чыгармачылыгы үчүн алкыш эмес кагуу жеген окуучу кийинки сабактарда билип турса да жооп бербейт. Ошентип окуучунун ой жүгүртүү мүмкүнчүлүгү мугалимдин дүйнө таанымына же анын маанайына көз каранды болуп калат да, окуучунун активдүүлүгү уламдан-улам чөгүп жок болот. Анткени жакшыбы, жаманбы алардын баары окуучунун чоң эмгеги, аны туура баалаш мугалимдин милдети болчу. V-VII класста окуучулардын окуу кызыкчылыгы интенсивдүү өнүгөт да, балдар адабиятын, балдарга арналган чыгармаларды гана окубастан «чоңдор» адабиятына, сүйүү-махабат темасына да кызыгуусу пайда болот, ошондой китептерди издеп калат, мына ушул өзгөчөлүктөн пайдаланып, окурмандык кызыгууларын классикалык адабиятка чыныгы адабиятка буруп турушубуз керек. Болбосо азыр окуучулардын көпчүлүк ата-энелери «Супер- 98 инфо» сыяктуу жеңил-желпи макалалар жазылган, шоу дүйнөсүнүн атактууларынын жеке турмушун «сууруп чыккан» гезиттерди, Айгүл Шаршен кызы сыяктуу калемгерлердин ойдон чыгарылган окуялуу китептерин окушат. Мына ошол базарда турган энелердин «базарга ылайыкташкан» адабияттарынан сууруп чыгуу үчүн класстан тышкары окуунун мааниси чоң.

Көркөм адабиятты окутуунун бирден бир милдети окуучуларды мекенчилдикке, улуттук сыймыкка, эмгекке элдик үлгүдө мамиле жасоого, өз

эне тилин, кыргыз адабиятын, ата-баба салтын, өзүнүн тарыхын сүйө билүүгө, үйрөтүүгө айрыкча көңүл буруу болуп саналат. Анын жанында класстан тышкары окуу өз алдынча чыгарма менен таанышуу аркылуу үй-бүлөгө аяр мамиле, өзүн-өзү сынга алуу, асыл ой, ак сөз, адал иш принциптери, учурдагы адабият менен таанышуу аркылуу жалпы адамзаттык проблемаларынын ойлонуп аны чечүүгө далалаттануу, глобалдашуу проблемасына каршы туруу сыяктуу милдеттерди тандалып алынган чыгарманын идеясына жараша кошумчалай алат.

Жыйынтыктоо жана талкулоо

Адабият адам турмушунда болуп жаткан ар кандай жагымсыз көрүнүштөрдү элестүү, таасирдүү кылып сүрөттөө менен кайсы бир чоң проблеманы алып чыгат. Ал чыгарманын актуалдуулугу көтөргөн идеясына жараша болот. Биздин баамыбызда жаштар арасындагы ошондой көйгөйлөрдүн бири бул – үй-бүлө жана анын бузулушу. Бул маселени окуучуларга туура түшүндүрүү максатында биз Ош шаарындагы №18 мектеп гимназиясынын VIII класстарынын окуучуларына Мурза Гапаровдун ушул темага арналып жазылган «Эки ирет гүлдөөчү алмалар» аттуу чакан аңгемесинин негизинде класстан тышкары сабак өткөнбүз. 105 Чыгарманы окутууда биз катардагы сабактардагыдай алгач класста текст менен таанышып, ар бир каарманга токтолуп, аларга кластер түзгөн жокпуз. Анткени, биздин сабак класстан тышкары окулуучу чыгарманы талкуулоо сабагы болчу. Класстан тышкары, демек бул – биринчи ирет үйдө окуу, ошондой эле окуу китебинен сырткары окуу, ал эми мындай өз алдынча окуу жаш окурмандын көркөм адабияттын кенен дүйнөсүнө сүнгүп кирүүсү үчүн өтө манилүү. Бул нерсени эске алуу менен өтүлүүчү чыгарманын тексти алдын ала китепканачы менен сүйлөшүп таап окуучуларга таратылат. Аларды аңгеме толук тааныштырып чыгууну класстагы окуучулардын бирине тапшырма иретинде табышталат. Демек, окуучулар текст менен толук таныштыгы бар. Ар кандай эле предметти окутууда усул кырдаалга, окуу абалына жараша тандалып алынат. Ошол сыңары биз

да «автордук кресло» деген окутуу усулун колдонуу менен сабак өтүүнү туура көрдүк. Себеби, катардагы сабак менен класстан тышкаркы окуунун максаты бир, бул – окуучунун адабий билимин кеңейтүү, окурмандык маданиятын калыптандыруу, алардын ичиндеги таланттуулардын шыкжөндөмдүүлүктөрүн өнүгүшүнө түрткү берүү, эстетикалык табитин жогорулатуу, мекенчилдик сезимин чыңдоо жана граждандык, моралдык позицияларын бекемдөө. Демек, максаты бир, бирок ал максаттарды ишке ашыруунун жолдору башка. Алар класстан тышкаркы окуунун спецификасы менен аныкталат. «Адабиятты окутуунун методикасы» деген илимий эмгектеги «Класстан тышкаркы окуу» макаласынын автору М.Г. Качурин белгилегендей: «Класстан тышкаркы окуу окуучуларды ар тараптан ачат, алар мындай сабакта өздөрүн ээн-эркин сезишет, предметке байланыштуу кошумча адабияттарды кызыгуу менен окушат, аларда китеп менен өз алдынча иштөө табити пайда болот». Бизге белгилүү болгондой бул ыкмада ортодо окулган эссеге карата ар бир окуучу жеке пикирин билдирип автордук креслодо олтурган адамга эркин суроо узатуу мүмкүнчүлүгүнө ээ

Бул учурда сабактын максаты мындайча болуп саналат: Чыгармадагы окуялар аркылуу үй-бүлөдөгү эки жубайдын кетирген кичине эле катасы ортодогу баланын канчалык кыйналарын сезишип, өздөрү да ата-энеси жана бир туугандары менен жылуу мамиледе болуу керектигин билишет. Кээде адам менен өсүмдүктөрдүн тагдыры окшош болуп калышы мүмкүндүгүнө кабардар болушат.

Өтүү убактысы: 45 мүнөт Каражаттар (ресурстар): окуучулардын окуу куралдары, бир кресло (же отургууч).

Кадамдар (процедура):

1-кадам. Чыгармадан: «— Ох, апа!-деди бала, башын кайрадан апасынын көкүрөгүнө катып. — Биз бир кездерде кандай бактылуу элек ...Өз атам үчөөбүз ...Өзүбүздүн үйүбүз, уюбуз, коргонубуз, багыбыз бар эле... А билесиңби, апа, эки түп

алмабыз күзүндө дагы бир жолу гүлдөөчү эле? Билесизби, ошону, апа?

—Угу,- деди апасы болор-болбос жылмайып. — Бирок дайыма алардын мөмөлөрү бышууга үлгүрбөй калуучу. Бат эле суук күз келип, анын артынан кыш түшүп...

...Бала карай берип, баятан бери байкабаган, дубалдан ашып, мөмөлөрүнүн оордугунан төмөн ийилип турган алма шактарын көрдү. Булар алиги өзгөчө жылына эки ирет гүлдөөчү эки түп алманын шактары эле... Бала аламалардын ар бир шагын, ар бир чырпыгын сагынып-сагынып карай баштады. Кокусунан бир нече шактарда таңкы жылдыздар сыяктуу гүлдөр көрүндү.

Баланын көзүнө кайрадан жаштар толду. Эми гүлдөр анын көзүнө булактын түпкүрүнөн көрүнүп жатышкансып, алыстан күңгүттөнүп, бирибирине кошулушуп, акырында бир үзүм ичке булутка окшооду.

Үзүндүнү окуп бүтүп, «Сардал менен эки ирет гүлдөөчү алмалардын тагдырларынын кандай окшоштук жактары бар?» деген суроого беш мүнөттүк эссени өз алдынча жазышат. Жазылып жаткан эссеге эч кандай чек коюлбайт, эмнени түшүнүшсө ошону кагаз бетине түшүрүшөт.

2-кадам. Жазган эсселерин аз гана убакыттын ичинде жубу менен акылдашып, талкууга алышат.

3-кадам. Жанындагы шериги менен ой бөлүшүп бүткөн соң, окуучуларды 1,2,3,4,5,6 деп саноо менен 6 топко бөлүп алабыз. Өз алдынча жазгандарын бири-бирине окуп беришет да, топтоң оригиналдуу деп эсептешкен бир эссени тандап алышат. Баары биргеликте түзүлгөн текстти кошумчалап, толуктап иштеп чыгышат. Автордук креслого отургузуу үчүн ар бир топтоң бирден гана окуучу шайланат.

4-кадам. Ортодо турган автордук креслого отуруп, ар бир топтоң шайланган окуучулар жалпы класска биргеликте жазылган эссени окуп беришет. Мүмкүн болушунча шашпай, көркүтүү,

чыгармачылык менен окууну мугалим окуучуларга эскертет.

1-окуучунун эссеси: «Менин оюм боюнча экөөнүн тагдырларынын окшоштугу: биринчиден, Сардалдын балалык чагынын башы ата-энесинин жанында болуп, үй-бүлөдөгү бактылуу күндөргө бай болуп, кубанычта сүйүнүчтө өткөн. Ошол сыятуу эле алманын да биринчи мөмө бериши эч кандай тоскоолдуксуз ишке ашат. Ал эми баланын апасы менен атасы жарашып кайрадан жакшы күндөргө кайткысы келип, апасын ага көндүрүп үйүнө келгендеги атасынын башка аялга үйлөнүп алгандыгы, баланын аруу тилегин ташкаптырып, дагы бир ирет мөмө берүү үчүн гүлдөгөн алманы үшүк алгандай баланын тагдырына да эрте эле кыш түштү. Баланын жашоосунун мындай болушуна, албетте, атасы менен апасынын экөөнүн да күнөөсү бар. Ошондуктан достор биз да туура эмес иш-аркеттерибиздин натыйжасында жаш бөбөктөрдүн сезимдерин үшүк алышы мүмкүн экендигин эске алып, бир туугандарыбыз жана досторубуз менен жакшы мамиледе бололу».

2-окуучунун эссеси. «Ооба, Сардал атасы менен апасы чогуу жашап жатканда бактылуу эле. Ошол эки ирет гүлдөөчү алманын биринчи гүлдөгөнүндөй мөмөсүн төгүп турчу. Шактары ийилип, береке жыттанган алмадай ал кезде Сардалдын төгөрөгү төп, дүйнөсү түгөл эле. Мына азыр атасынын ысык кучагына бой таштайм деп келген баланын алоолонгон деми сууп, мизи кайтып, жанындагы тосмодон көрүп турган эки ирет гүлдөөчү алманын экинчи гүлдөшүндөй жан дүйнөсүн үшүк алып турат. Ооба, баланын жан дүйнөсүндөгү мөмө бышканга жетишпеди. Кудай буюрса жаз келет, дагы бир ирет гүлдөйт.

5-кадам. Калган окуучулар эсселерди анализдеп, талкуулашат, суроолор беришет. Кимдин суроосуна жооп берүүнү автор өзү тандайт. Окуучулар тарабынан берилүүчү болжолдуу суроолор:

1. Эмне үчүн «Кудай буюрса жаз келет, дагы бир ирет гүлдөйт» деген сөз менен жыйынтыктадың?

2. Сен Сардалдын ордунда болсоң үйүндөгү атандын жаңы аялын көргөндө эмне кылмак элеч?

3. Жакын досторундун бири Сардалдын кейпин кийип калган болсо сен кандай жардам көрсөтмөк элеч?

4. Эки ирет гүлдөөчү алмаларды көрдүң беле же ал жөнүндө башка бирөөлөрдөн уккансыңбы?

5. Баланын мындан кийинки тагдыры эмне болот деп ойлойсуң?

Эгерде убакыт дагы жетиштүү болсо каалоочу окуучуларды окутса болот. Анткени автордук креслого отуруп, жазган эссесин жалпы окуучулардын жанында окуп, берилген суроолорго жооп берүү окуучунун ар тараптан өсүпөнүгүшүнө түрткү болот.

Жыйынтыктоо:

Жыйынтыгында класстан тышкаркы окууда жетишилген ийгиликтери адабият боюнча чейректик баа чыгарууда эске алынат. Бул сабактын негизги максаты болуп баланын окумалдуулугун өнүктүрүү, адабий-эстетикалык табитин арттырып, окуганынын үстүндө ой жүгүртө билүүсүнө үйрөтүү жана көркөм-чыгармачыл иш-аракетин өз 183 алдынчалуу өркүндөтүүгө көмөктөшүү болгондуктан, түрдүү жанрдагы жана тематикадагы чыгармалардын үлгүлөрүнөн сөзсүз болуусу талапка ылайык келет. Негизги мектепте кыргыз адабиятын окутуунун мазмунун артырууда мына ушул класстан тышкаркы окуу убактысын чыгармачылык менен пайдалануу, анын атайын планын түзүп, алардын негизинде жаткан тарбиянын түрлөрүнө жараша окуучуларга таалим-тарбия берүү жолдорун изилдөө иштерин бирге жүргүзүү да мугалимдин айрыкча милдети болуп калат. Пландуу, кызыктуу жана тарбия берүүчүлүк, өстүрүүчүлүк

Мындай иш-аракеттер аркылуу окуучулардын мурда ээ болгон билимдери, көндүмдөрү бекемделет. Биргелешип иштөөдө окуучулар өз ара жардамдашуунун зарылдыгын түшүнүшөт. Кимдир бирөөнүн пикирин туура кабыл алып ага проблемалуу суроо коюуга, чыгармага

анализ жасап, өз оюн башкаларга туура жеткирүүгө умтулушат.

Адабий чгарманы көрктүү окуу мезгилинде мугалим менен окуучунун ортосундагы өзгөчө тыгыз байланыш түзүлгөн болсо, акырындап эки тараптын жан дүйнөлөрүндө жакындыкты пайда кылат да, ал кийинки көркөм чыгармаларды талдоодо өз таасирин тийгизет. Мугалимдин мыкты көрктүү окуусу окуучуга өзгөчө пайдубал түптөйт да, анын жан дүйнөсүндөгү шыкты ойготушу ыктымал же жөн гана эстетикалык табитин тарбиялоо менен өмүр бою анын эсинде калат. Мындан тышкары, жеткиликтүү көрктүү окуу көркөм чыгарманын идеялыкэстетикалык маанисин терең түшүнүүгө шарт түзөт. Ал эми начар, көрксүз окулган чыгарма окуучулардын кабыл алуусун басаңдатуу менен ошол материалга карата балдардын терс маанайын жаратат. Чыгарманын мааниси ачылбай калат.

Көрктүү окууга мүмкүнчүлүгү жетпеген мугалимдер, көркөм окуунун чеберлеринин аткаруусундагы аудио, видео жазууларды пайдаланууга тийиш, ал сабактын натыйжалуулугун арттыруу менен чыгармага талдоо жүргүзүүдө педагогдун түйшүгүн жеңилдетет. Көркөм чыгармага талдоо жүргүзүүдөгү дагы бир орчундуу проблема кыргыз адабиятын окутуунун технологиясынын толук, ар тараптуу иштеле электиги болуп эсептелет. Анын натыйжасында, адабият мугалимдери методикалык эмгектерге өтө муктаж, өзгөчө байыркы мезгилге таандык кыргыз адабиятын окутуунун методикасын жазуу; кыргыз фольклорунун көркөм туундуларынан алынган материалдарды үйрөтүүнүн ыкмаларын өркүндөтүү; акындар поэзиясына таандык көркөм чыгармаларды талдоонун жана окутуунун технологиясын иштеп чыгуу ж.б. маселелер күн тартибинде турат.

Адабияттар:

1. Акматов, Б. Кыргыз адабиятын жогорку окуу жайларында компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиясы [Текст] / Б.Акматов. – Б.: «Фаст принт», 2016. – 456 б. 9.
2. Алимова М. Китеп окубаган жаштарга кантип келечекти ишенебиз? // https://www.bbc.com/kyrgyz/learning_english/2014/02/140218_book_10.
3. Алымов Б. Кыргыз совет адабиятын окутуунун методикасы. Жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу китеби [Текст] / Б.Алымов. – Ф.: «Мектеп», 1981. – 219 б. 11. Алымов Б. «Биздин адабиятты» 7-класста окутуу [Текст] /
4. Муратов А. Кыргыз адабияты сабагында көркөм тексттин маңызын ачуу. – Б.: Айат, 2008. – Б. 29-31.
5. Иманалиев К. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы. –Ф.: Мектеп, 1976. – Б. 13.
6. Кузьмин Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. – Л., 1970. – С.71. 5. Соловьева Н.М., Заводская Т.Ф. Выразительное чтение
7. Исаков Б., Исакова Б. Кыргыз адабияты: Орто мектептердин 8-классы үчүн окуу китеби.
8. Момуналиев С. Кыргыз орто мектептеринде лирикалык чыгармаларды окутуунун педагогикалык-методикалык негиздери. Педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты. – Б.: 2011. 5. 9.Муратов А. Кыргыз адабиятын окутуу: теориясы жана практикасы.– Б.: «Турар», 2013.
10. С.Рысбаев, Кыргыз тили, адабияты мугалимине жүз кеңеш, Б., Жак-Принт, 2015.

АДАБИЯТ ТААНУУЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕLITERARY STUDIES

Турдугулов Али Турдугулович,

филология илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз билим берүү академиясы

Жолмат кызы Динара,

К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин аспиранты

АНГЕМЕНИН ЖАНРДЫК-СТРУКТУРАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ МАСЕЛЕСИНЕ КАРАТА

Аннотация: Макалада көркөм адабияттын прозалык жанрынын чакан түрү болгон аңгеменин жанрдык ички табияты тууралуу сөз болот. Авторлор мында орус адабият таануу илиминин каралып жаткан маселе боюнча соңку маалыматтарына таянып, анын талаптары боюнча орус жана кыргыз адабиятындагы айрым аңгемелердин сюжеттик жана композициялык өзгөчөлүктөрү тууралуу кеп кылышат. Каралып жаткан маселе теориялык аспектиде болгондуктан филология адистигинде окуп жаткан студенттер, магистранттар, аспиранттар жана илимий кызматкерлер пайдалана алышат.

Түйүндүү сөздөр: Көркөм адабият, искусство, проза жанры, аңгеме, новелла, эпикалык тек, даректүү баян, сюжет жана композиция, энциклопедия.

Турдугулов Али Турдугулович,

доктор филологических наук, профессор, Кыргызская академия образования

Жолмат кызы Динара,

аспирант Бишкекского гуманитарного университета имени К.Карасаева

К ВОПРОСУ О ЖАНРОВО - СТРУКТУРНОМ СВОЕОБРАЗИИ РАССКАЗОВ

Аннотация: В статье рассматривается жанровое своеобразие новеллы (рассказа) как литературный вид прозаического рода. Авторы опираясь на современные источники российского литературоведения анализируют русские и кыргызские рассказы на сюжетно-композиционном раскладе данного жанра. Адресуется студентам-филологам, аспирантам, магистрантам и научным сотрудникам по литературоведению, так как вопрос рассмотрен в теоретическом аспекте.

Ключевые слова: Художественная литература, искусство, жанр прозы, рассказ, новелла, эпический род литературы, документальное повествование, сюжет и композиция, энциклопедия.

Turdugulov Ali Turdugulovich,

Doctor of Philology, Professor, Kyrgyz Academy of Education

Zholmat kyzy Dinara,

Postgraduate student of Bishkek K.Karasayev University for the Humanities

ABOUT THE GENRE ORIGINALITY OF THE NOVEL

Abstract: The article examines the genre originality of the novella (short story) as a literary kind of prose kind. The authors, relying on modern sources of Russian literary criticism, analyze Russian and Kyrgyz stories on the plot-compositional layout of this genre. It is addressed to philology students, graduate students, undergraduates and researchers in literary studies, since the issue is considered in a theoretical aspect.

Keywords: Fiction, art, genre of prose, short story, short story, epic kind of literature, documentary narrative, plot and composition, encyclopedia.

Прозалык тектеги чыгармаларга карата биздин түшүнүгүбүздөгү аңгеме жанры – көркөм адабияттын эпикалык тегине кирип, мазмун менен формасынын чакан түрү, ал европа адабиятында негизделген мындай жанрдан кескин айырмаланып, мында кадимкидей сюжет бар, ал сюжет чыгармадагы конфликт менен өнүгүп олтурат. Европа новелласынан дагы бир айырмаланган касиети, мында документалдуулук (даректүү фактылар) болбойт, автордун жеке ойдон чыгаруулары басымдуулук кылышы да толук ыктымал.

Жанрдын пайда болушунан тартып, калыптанып, өнүгүп отурган узак тарыхында, айрыкча, европа адабиятында, алгач “новелла” термини менен белгиленип, азыркыга чейин ошондой аталышты алып жүрөт. Алардан орус адабияты калькалык көчүрмө түрүндө алып, кийинчерээк жанрдын ички табиятын толук өздөштүргөн соң, новелладан кескин айырмаланган көркөм чакан жанр катары кабыл ала башташкан, алар “рассказ” терминин колдонуп, муну жанрдын табиятына кыйла жакын. Бирок айрым адабиятчылар азыркыга чейин “рассказ” түшүнүгүн “новелла” менен синоним катары колдонуп келишет. Орус адабиятындагы формалисттердин пикиринде новеллада сюжет курч өнүгүп, окуялардын числениши менен чечилиши күтүүсүздөн болуусу менен аңгемеден (жогорку көркөмдүүлүктөн) кескин айырмаланып турушу керек. Бул боюнча айрым пикирлерге кайрылып көрөлү. Адабият таануу боюнча энциклопедиялык сөздүктө минтип берилет: “Рассказ – малый повествовательный жанр, небольшое прозаическое произведение. Отличительные черты жанра рассказа: лаконизм повествования, постановка автором одной проблемы, рассказ об одном ярко характеризующем героя событии, небольшое количество действующих лиц, ограничение художественного пространства произведения и показ автором узкого отрезка времени, наличие ёмких деталей,

выразительной концовки, иногда – присутствие рассказчика. Жанр рассказа в европейской литературе представлен в творчестве П.Мериме, Ги де Мопассана, Ф.Кафки, А.Камью, в русской литературе – в творчестве И.С.Тургенева, А.П.Чехова, И.А.Бунина, К.Г.Паустовского” [1, 340 стр.].

Орус адабият таануу илиминен дагы бир фактыны келтирип көрөлү: “Новелла отличается от рассказа динамичностью построения и как правило, неожиданной развязкой сюжета. В зависимости от содержания различаются рассказы двух видов: новеллистического и очеркового типа. В основе рассказа новеллистического типа лежит некий случай, рассказывающий становление характера главного героя. Такие рассказы фиксируют либо момент, изменивший мировосприятие героя, либо несколько событий, приведших к этому моменту, скажем, в “Повести Белкина” А.С.Пушкина, “Невеста” и “Ионыч” А.П.Чехова, некоторые рассказы И.Бунина и М.Горького” [2, 165 стр.].

Мындай пикирлерден көрүнүп тургандай, орус адабият таануу илиминде бул эки түшүнүккө катара бирдей маани беришет, аңгемени новелла деп же тескерисинче эркин атай беришет. Дегинкиси, новелла тибиндеги чакан чыгармалардын түпкү тарыхы тээ Европанын Кайра Жаралуу дооруна (эпоха Возрождения) барып такалат. Андагы жаралган новелла тибиндеги көптөгөн чакан-чакан аңгемелер топтолуп олтуруп бүтүндөй бир көрлөмдүү чыгармага айланган учурлары болгон, буга Сервантестин “Дон – Киходун” эле мисалга тартуу жетиштүү. Кызыктуу окуялуу ал роман негизи чакан-чакан аңгемеледен турат, ал окуялар баары биригип келип бир сюжетке баш ийдирилген да, жыйынтыгында приключениялуу роман болуп жатып калды. Очерк тибиндеги чакан аңгемелерде (эгерде аларды аңгеме деп айтууга мүмкүн болсо) коомдун кандайдыр бир социалдык абалын, же болбосо

андагы адамдын кандайдыр бир турмуштук абалын чагылдырыуу үчүн типтүү бир окуя тандалып алынат, ошонун айланысында жазуучу коомдук окуяларга болгон өзүнүн жеке мамилесин билдирет, айталы, И.С.Тургеневдин “Записки охотника” деген аталыштагы чакан-чакан чыгармалар топтому, И.А.Буниндин “Антоновские яблоки” деген аңгемелер жыйнагы. Мындай мүнөздөгү чыгармалар коом үчүн абдан актуалдуу келип, таасирдүүлүгү жагынан сатиралардын да милдетин аткарат, айталы, Джонатан Свифттин, Салтыков – Шедриндин чыгармалары мына ушундай мүнөз күтөт. Сатиралык мааниде болбосо да адам тиричилигинде актуалдуу маселелерди чакан-чакан чыгармаларда чагылдырган андай циклдар соңку мезгилдиердеги кыргыз адабиятында да жок эмес, айталы, жазуучу Абдиламит Матисаковдун “Турмуштан тамган тамчылар”, Шайлообек Дүйшеевдин “Агындылар” деген аталыштагы чакан-чакан аңгемелиринин циклин айтууга болот.

Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүк жылдарында “Ала Тоо” коомдук адабий журналынын беттеринде да бир катар аңгемелердин циклдары жарык көрдү.

Адабият таануу илиминде аңгеме жанрынын ички табиятына карата айтылган пикирлер арбын. Алардын пикиринде, аңгеме новелладан айырмаланып, бир эле чакан чыгармада эки тенденцияны тең кошо чагылдыра алат, автор аңгемесинде адеп-ахлак проблемасын көтөрүп жатса да новелланын формаларын пайдаланат, буга И.С.Тургеневдин “Мумусун”, А.П.Чеховдун “Чиновниктин өлүмү” аңгемесин мисалга тартышат. Ал эми кыргыз адабиятында Түгөлбай Сыдыкбековдун “Пайдага чечилген чатак”, Чыңгыз Айтматовдун “Асма көпүрө”, “Ак жаан”, “Түнкү сугат”, “Ботокөз булак” аңгемелери замандын курч социалдык проблемаларын көтөргөн чыгармалар эле.

Европа адабиятындагы аңгемелердин ичинен детективдик жана фантастикалык аңгемелер да кездешет. Кыргыз адабияты да фантастикалык аңгемелерден куру кол эмес, айталы, Кусейин

Эсенкожоевдин “Үчүнчү шар”, “Саякатчы бала”, “Тоо теке атканда”, Беганас Сартовдун “Роботтун туулган күнү”, “Он үчүнчү толкун”, “Айга саякат” аңгемелерин кошууга болот. Детективдик аңгемелерде кандайдыр бир криминалдык окуя сүрөттөлүп, мындай аңгеменин сюжети толугу менен кылмышкерди издөө ишине баш ийдирилген. Мындай жазуучулар, адатта, бир нече чыгармалардын циклин жаратышат, алардын баарында каармандар биринен экинчисине өтүп, улам жаңы окуяларга кириптер боло беришет, айталы, Артур Конан Дойлдун Шерлок Холмсу же Агата Кристинин Эркюль Пуаросу же мисс Марплы. Ал эми фантастикалык аңгемелер болсо турмуштук реалдуу окуяларга ойдон чыгарылган окуялар менен фактыларды (айталы, адамзаттын келечегиндеги боло турган окуялар же башка планеталардын окуялары) аралаштырышып, каарманды ар кандай сыноолордон өткөрөт.

Аңгеме жанры орус адабиятында он тогузунчу – жыйырманчы кылымдарда абдан кенен өнүккөн жанрга айланган. Адегенде жыйырманчы жылдары В.С.Токареванын, Д.Р.Рубинанын аялдар темасындагы чакан аңгемелери кеңири таркаган, ал аңгемелерде каармандардын турмушундагы окуялар алардын психологиясын ачып берүүгө багытталган, ал аркылуу ошондогу элдин психологиясын берүүнү көздөшкөн. Ушул салтты соңку мезгилдерде активдүү иштеп жаткан кыргыз жаш жазуучусу Топчугүл Шайдуллаеваны айтууга болоор эле. Андай аңгемелер темасы, проблематикасы жана мазмуну боюнча романдарга тете эле, бирок көлөмү боюнча аңгеме бойдон калган. Аңгеме жанры көркөм адабиятта эң эле популярдуу жанр болуп, ага көптөгөн жазуучулар, тиш кагып калгандары деле, чыгармачылыгын жаңыдан баштагандары деле кайрыла беришкен. Ошентип, аңгеме адабияттын эң эле чакан жанры (формасы) болуп, анда катышкан каармандары да аз, кыска-кыска мүнөздөгү турмуштук окуяларды, эпизоддорду чагылдырат.

В. Г. Белинский 1840 – жылдары эле адабияттагы очерк менен аңгемени прозанын чакан жанрлары

катары карап, аларды повесттерден, романдардан кескин айырмаланган белгилерин аныктаган экен. Ошол мезгилдерде эле орус адабиятында поэзияга караганда чакан прозанын саны жагынан да сапаты жагынан да артыкчылык кылып турганы байкалат. Арадан бир аз гана убакыт өтүп, он тогузунчу кылымдын экинчи жарымынан тартып демократиялык мазмундагы адабиятта очерк жанры актуалдуу боло баштайт. Ошондогу чыгармалардан байкалгандай документалдуулук бул жанрдын табиятын башкалардан өзгөчөлөнтүп турган. Ал эми аңгемелер болсо, ал мезгилдин сынчыларынын айтымында, жеке автордун чыгармачылык ой толгоолорунан гана жарала турган чыгарма. Башка бир пикирлерге караганда аңгеме очерктен айырмаланып, мунун сюжети конфликттүү, курч келип, окуган адамды өзүнө кызыктырып тартып турат. Ал эми очерк – бул баяндоочу манера менен аткарылып, окурманды кээде тажатып жа жиберishi ыктымал.

Аңгеме жанрынын табиятын толугураак аңдаш үчүн анын айрым өзгөчөлүктөрүн карап көрүү зарылдыгы бар. Элде мурда мында мезгилдин жана мейкиндиктин биримдиги. Аңгемеде сүрөттөлүп жаткан окуялардын мезгили ар дайым чектелүү келет. Классицизмдин адабиятында окуя бир күн менен гана чектелген. А чынында айрым аңгемелерде каармандын бүтүндөй өмүрү сүрөттөлүшү мүмкүн, анын баары бир сюжетке бириктирилиши мүмкүн. Көбүнчөсү автор каарманынын башынан кечирген окуяларынын бир гана үзүмүн чагылдырат эмеспи.

Чыгармада катышкан башкы каармандын бүтүндөй тагдырын чагылдырган аңгеме катары Лев Толстойдун “Иван Ильичтин өлүмү” (Смерть Ивана Ильича) жана А.П.Чеховдун “Душечка” деп аталган аңгемелерин айтууга болоор эле. Мындан башкачараак да болушу мүмкүн, айталы, каармандын бүтүндөй турмушу эмес, анын айрым бир учурлары гана сүрөттөлөт, буга ошол эле А.П.Чеховдун “Попрыгунья” деген аталыштагы аңгемесин айтууга болот. Кыргыз адабиятында да дал ушул сыяктуу аңгемелер бар. Жазуучу Мукай Элебаевдин

“Бороондуу күнү” аңгемеси жолоочу баланын башынан кечирген окуяларынын бир гана үзүмүн сүрөттөйт. Бирок ошол окуялардын бир гана үзүмү ири романда сүрөттөлө турган социалдык ири проблеманы кыска гана берип койгону менен кескин айырмаланып турат. Мында эки – үч каармандын тагдырындагы айрым окуялары, аларды курчаган чөйрө, алардын ортосундагы татаал мамилелер тууралуу сөз болот. Мунун баары кысылган, сыгылган абалда берилип, повестте же романда боло турган окуяларды берип салат, а балким, аңгеменин так ушул касиети анын табиятындагы кезектеги өзгөчөлүк катары каралышы керек.

Аңгеме жанрынын табиятына мүнөздүү келген мындан башка да бир өзгөчөлүгү бар. Чыгармадагы мезгилдин биримдиги (единство времени – Лосев) эми аракеттердин биримдиги менен тыгыз байланышта болот. Негизи, аңгемеде турмуштук окуялар өтө узакка созулган абалында сүрөттөлбөйт эмеспи, айрым учурларда, балким көпчүлүк учурларда, турмуштук бир гана окуя үзүмү ошол сюжетти да түзүп, чыгарманын кульминациялык чекитин жасап коюшу толук мүмкүн. Мына ушундан улам чыгармада орус адабиятчылары айткан мезилдин, мейкиндиктин, аракеттердин биримдиги жаралат. Адатта, аңгемедеги окуялар бир гана жерде (анын географиясы чектелүү) өнүгүп олтурат, айрым учурларда окуя бир же эки жерде өнүгүшү да мүмкүн, бирок көп эмес.

Аңгеме жанрынын дагы бир өзгөчөлөнгөн касиети – андагы катышкан каармандардын чектелгендиги. Адатта, аңгемеде бир гана негизги каарман болот, айрым гана учурларда алар экөө же үчөө болушу мүмкүн. Экинчи пландагы каармандарга келе турган болсок, алар аңгемеде көп болушу мүмкүн, бирок алар автор үчүн кошумча милдеттерди аткаруу үчүн керек болот. Экинчи пландагы каармандардын милдети чыгармадагы окуянын өнүгүшү үчүн жалпы фон гана түзүп берүү милдетин аткарат. Алар көп болсо, окуянын өнүгүшүнө же баш каармандын аракеттерине жолтоо болушу мүмкүн. Максим Голькийдин “Челкаш”

аңгемесинде, айталы, эки гана каарман бар эмеспи, ал эми Антон Чеховдун “Спать хочется” аңгемесинде бир гана каарман бар. Белгилей кетели, повестте же романда мындай болушу мүмкүн эмес го. Кыргыз жазуучусу Мукай Элебаевдин “Бороондуу күнү” аңгемесинде да бир гана каарман бар – ал жолоочу бала. Бирок анын психологиялык абалын толук ачуу үчүн автор ага кошумча каарманды кошуп сүрөттөйт, ал – жолоочу бала менен кыска аңгеме куруп олтурган боз үйдөгү карыган кемпир. Ал кемпир болбосо аңгеменин сюжети да композициялык урамы да супсак болуп калышы толук ыктымал эле.

Эми аңгеменин композициялык курамына келели. Аңгемеде көркөм тексти түзүүнүн салттуу ыкмаларына сөзсүз кайрылуунун же ошондон чыкпай жазуунун кажети деле жок, алар салттуу сюжеттен, композициялык элементтерде тайып кетсе деле зыяны болбойт. Аңгеме, айрым учурларда, автордун баяндоосу менен деле сюжет курула берген учурларды жокко чыгарбайт. Бирок окуяларсыз мүмкүн эмес (каарман жок дегенде сүйлөсүн, айрым бир кымылдарды жасасын, анын жест, мимикалары...антпесе аңгеме болбой эле, миниатюра, зарисовка же прозадагы ырлар болуп калат), аларды сүрөттөп жатып автор композициянын элементтерин пайдаланат. Мукайдын жогоруда сөз болгон аңгемесинде композициянын элементи катары интерьер абдан мыкты пайдаланылган.

Аңгеме жанрынын дагы бир артыкчылыгы – андагы окуянын күтүүсүздөн аякташы, окурман айрым повестти же романды окуп жатып анын эмне менен аякташын билип турушу мүмкүн, мындай касиет искусствонун кино өнөрүнө да мүнөздүү келет. Ал эми аңгемеде театр сахнасындай, окуя эмне менен аяктаарын алдын ала билүү кыйын. Бирок чыгармадагы окуянын аягы анын темасы менен идеясына, проблематикасына, автордун айтайын деген оюна түздөн-түз тиешеси бар нерсе. Чакан чыгарма болсо да аңгемеде сюжеттин баяндоо, окуянын өнүгүшү, чиелениши, кульминация, окуянын чечилиши сыяктуу элементтери болбой

койбойт. Башында эскертилгенде, ал окуялар курч өнүгүшү мүмкүн.

Аңгеме дүйнө адабиятында прозанын эң эле активдүү, популярдуу, ары кызыктуу жанрына кирип, ал ар дайым жазылып келген, жазыла берет. Горький менен Толстой, Чехов менен Тургенев аңгеме жанрына чыгармачылыгынын алгачкы жылдарынды да, кийин жазуучу катары кадимкидей телчигип калган мезгилдеринде да тажабай кайрыла беришкен. Айталы, Антон Павлович Чехов үчүн көркөм адабиятта аңгемедей кызыктуу жана жемиштүү жанр жок экен. Көптөгөн аңгемелер повесттер менен романдардай сыяктуу эле классикалык үлгү болуп калды. Толстойдун “Три смерти”, Смерть Ивана Ильича”, Тургеневдин “Записки охотника”, Чеховдун “Душечка”, “Человек в футляре”, “Хамелеон”, “Чиновниктин өлүмү”, Голькийдин “Старуха Изергиль”, “Челкаш” сыяктуу аңгемери сыяктуу кыргыз адабиятынын тарыхында да Аалы Токомбаевдин “Күүнүн сыры”, “Акылмандын жообу”, “Даат”, “Акай мерген”, Мукай Элебаевдин “Бороондуу күнү”, “Зарлык”, Касымалы Баялиновдун “Ажар”, “Мурат”, “Курман жылга”, Түгөлбай Сыдыкбековдун “Пайдага чечилген чатак”, “Сагынбадымбы”, Жунай Мавляновдун “Нан”, Аман Саспаедин “Татым туз”, “Сарала ит”, Төлөгөн Касымбековдун “Жетим”, Чыңгыз Айтматовдун “Ак жаан”, “Түнкү сугат”, “Асма көпүрө”, “Атадан калган туяк”, “Ботогөз булак” сыяктуу аңгемелер жазылгандан бери көп убакыт өткөнүнө карабай ушул мезгилге чейин классикалык баасын түшүрбөй келет.

Ал салтты улантып эгемендүүлүк жылдары, тактап айтканда, токсонунчу жылдардан бери деле кыргыз көркөм сөз өнөрүндө аңгеме жанры токтоп калган жок, замандын актуалдуу маселелерин ыкчам көтөргөн, көркөмдүүлүгү да жогору аңгемелер жазылып жатты, алсак, Элмира Ажыканованын «Боз дүйнө», Абдыкерим Муратовдун «Гаргарчи», Мусакун Сатыбалдиевдин «Көз ирмем», Элдияр Элчибектин «Иззудин» деген аңгемелери, буларга удаа Низамидин Мурзаев, Абдинаби Дабеков, Ризван

Исмаилова, Кубанычбек Аркабаев, Насыпбек Асанбаев, Топчугүл Шайдуллаева сыяктуу авторлордун аңгемелери жарык көрдү. Бирок булар башка макаланын объектиси болгондуктан мында алар тууралуу сөз кылган жокбуз.

Ошентип, көркөм адабияттын прозалык жанрынын чакан түрү болгон новелланын (аңгеменин) жанрдык ички табияты тууралуу адабий – теориялык мүнөздө сөз кылдык. Мында орус адабият таануу илиминин каралып жаткан маселе

боюнча соңку маалыматтарына таянылып, анын методологиялык талаптары боюнча орус жана кыргыз адабиятындагы айрым аңгемелердин сюжеттик жана композициялык өзгөчөлүктөрү тууралуу кеп айтылды. Каралып жаткан маселе теориялык аспектиде болгондуктан мунун айрым маселелерин филология адистигинде окуп жаткан студенттер, магистранттар, аспиранттар жана илимий кызматкерлер пайдалана алышат.

Адабияттар:

1. Литературный энциклопедический словарь. – Москва: Энциклопедия, 2014. – 358 стр.
2. Шкловский Виктор. Стрoение рассказа и романа. – Москва: Издательство “Литература и искусство”, 2012. – 165 стр.
3. Алымoв Б. Аңгеме жөнүндө аңгеме. Китепте: Алымoв Б. Кыргыз совет адабиятын окутуунун методикасы. – Фрунзе: Мектеп, 1981. -137-147 беттер.
4. Адабий терминдердин түшүндүрмө сөздүгү. Түз.: Шериев Ж., Муратов А. –Бишкек: Энциклопедия, 1994. -158 б.
5. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики: исследования разных лет. –Москва: Худ. литература, 1975. -502 б.

Сатыбеков Мухтар,

Ж.Баласагын атындагы КУУнун доценти

М.ТОЙБАЕВ – КОМЕДИЯ ЖАНРЫНЫН ЧЕБЕРИ

Сатыбеков Мухтар,

доцент Кыргызского Национального университета имени Ж.Баласагына

М.ТОЙБАЕВ – МАСТЕР КОМЕДИЙНОГО ЖАНРА

Mukhtar Satybekov,

Associate Professor of the Kyrgyz National University named after Zh.Balasagyn

M.TOIBAYEV - MASTER OF THE COMEDY GENRE

Аннотация: Макалада белгилүү драматург М.Тойбаевдин комедия жанрындагы бир катар эмгектери жана образ ачып берүү чеберчилиги тууралуу кеп болот. Бир нече чыгармасы мисал катары талдоого алынып, М.Тойбаевдин кыргыздын чебер драматург-комедиографы экендиги тастыкталат.

Түйүндүү сөздөр: комедия, драматург, кыргыз драматургиясы, образды ачып берүү ж.б.

Аннотация: в данной статье речь идет о некоторых произведениях известного драматурга М.Тойбаева в жанре комедии и искусстве раскрытия образа.

Ключевые слова: комедия, драматург, кыргызская драматургия, раскрытие образа и т.д.

Abstract: in this article we are talking about some of the works of the famous playwright M.Toibaev in the genre of comedy and the art of revealing the image.

Keywords: comedy, playwright, Kyrgyz dramaturgy, image disclosure, etc.

М.Тойбаев – көп кырдуу драматург. Ал комедия жанрында да жаза билген чебер. Драматургдун бир топ комедиялары кыргыз сахнасынан түшпөй бир топ мезгилдер бою коюлуп келгендигин жакшы билебиз.

Кыргыз драматургиясында комедиянын пайда болушу 1930-жылдарга таандык. Ал жанр катары 1940-50-жылдарда өнүгө баштаган. М.Борбугулов өз эмгегинде: “Кыргыздын драматург-комедиографтары коомдогу социалдык терс көрүнүштөрдү айра таанып, алардын бетин ачуу, жанрдын закондорун жана өзгөчөлүктөрүн өздөштүрүү ишинде орустун классикалык жана советтик боордош элдердин комедиялык

адабиятынын тажрыйбасына таянды, андан үйрөндү жана үйрөнүп жатат”⁶ – деп жазат.

Ар кандай эле күлкүлүү пьеса комедия боло бербейт. Бул жөнүндө профессор Абдыразаков А.: “Күлкүсү качан гана коомдук мазмунга ээ болуу менен бирге турмушубуздагы терс көрүнүштөрдү, социалдык жамандыктын, каргашанын кыңыркыйшык жактарын аяеосуз, таасын келекеге алып, ачуу сындаган кезде чыныгы комедиялык касиетке, идеялык-эстетикалык позицияга ээ болот. Комедиялуулук турмуштагы терс көрүнүштөрдү сыңдоонун жогорку формасы катары коомдук,

⁶ Борбугулов М.Турмуштун тереңин көздөй. –Ф.: Кыргызстан. 1967. 170-бет.

таптык идеялык позицияны бекем тутат”⁷ – деп жазган.

Автордун күнүмдүк тиричиликтен алынган **“Жети өлчөп, бир кес”**(1953) аттуу комедиясы бар. Мында пиво заводунун директору, акыйкатчыл Жангазы аттуу адамдын үйүндөгү окуялар көрсөтүлөт.

Акылы тайкы аялы Акылайдын кесепетинен уулу экзамендерден “жаман” баа алып калат. Кызы Эркин өз акылы менен дилгирлигинин натыйжасында мыкты окуйт. Текирендин тентушу Кытайбектин келип, Жангазы менен сүйлөшүүсүнөн кийин, Текирең окууга дилгирлене баштайт.

Текирең айыл чарбасын механизациялаштыруу техникумунун студенти. Апасы уулунун тракторист болуп, май жыгтанып туруусун каалабайт. Ошол себептен уулунун окууга барбоосун тилейт.

Акылай: -Сен эчтекени билбейсиң, же элдин балдарындай болуп жүрбөйсүң. Тиги Ураалынын уулу сенден артыкпы?.. Ал пуркорордун окуусунда...- дейт. (Жактырбай) а сен: трактир, трактир... Трактиринди иттин уулу Байбарак деле айдайт. Ойлосоң, тим элечи, курсагым кайнайт. Ойлосоң?.. Сага Жангазынын дүйнөсү жетпейби? Трактирсиз оокатың өтпөйбү? Айтканыма көңүлүңдү бөлүп, акылыма көнүп, (ушул кезде китеп кармаган Эркин кирет) тракторист болбо!⁸

Акылай трактор коомго аябай керек экендигин сезбей, уулун окуудан чыгарууну тилейт.

Комедиялык конфликт Текирендин сабак билбей Евгений Онегин деген жазуучу эмне жөнүндө жазганын Эркинден сурашы. Ал эми Акылайдын акылы тайкылыгынан, урушчаактыгынан “Өлүк жандарды” билбей ызы-чуу кылышы, андан ары Акылайдын кызганычтан ичинин оорусу. Бул окуялардын бардыгы чыныгы турмуштан келип

чагылдырылган. Азыркы учурда да өз эрки менен окубаган жаштар бар.

“Билимдүү миңди жыгат” дегендей, Эркин өз эмгеги менен мыкты окуп, бардык кыйынчылыктарды, сыноолорду жеңе билет.

Текирең: (Дивандын үстүнө жатканы барат) - Ал менин ишим, сенин болбосун ишиң. Окуп-окуп кыйраткандырсың жаман... Кыйын экенсиң айтчы Евгений Онегин деген жазуучу эмнени жазган? (чалкасынан жатат).

Эркин: - “Евгений Онегин” деген жазуучу эмнени жазган?..

Текирең: -Ооба, ооба. Евгений Онегинчи, ошол кандай чыгарма жазган?

Эркин: (боору эзиле күлүп). -“Евгений Онегин” деген жазуучу кандай чыгарма жазган деп сурап жатасыңбы?

Текирең: (ызаланып). -Эмне үчүн күлөсүң? Түшүнүп туруп шакаба чегесиң. (Сөөмөйүн кезеп) Дагы алжактап, жөн айтпасаң көрөсүң! Сага канча жолу айтам, Евгений Онегин кандай чыгарма жазган деп сурап жатам?

Эркин: - Мунунду бирөөлөр укса абдан уят. Бул “билимиң” кимге сыят? Евгений Онегин деген жазуучу түк болгон эмес. Окуш керек. (күлөт).

Текирең: - Күлөсүң, күлөсүң, дагы эмне билесиң? Евгений Онегин деген жазуучу болгон билип ал!

Эркин: - Сөзүңдүн сезбей катасын, сен чаташтырып жатасың. Эстеп кал. “Евгений Онегин” деген чыгарма! Аны Пушкин жазган!⁹

Ушул диалог аркылуу Текирендин сабакка көңүл кош экендиги даана байкалат.

Комедиянын экинчи сүрөтүндө Жангазы техникумдун директору, мугалимдери менен сүйлөшөт. Уулу жетишүү боюнча техникум боюнча артта калган. Энеси окуба деп жатып, уулу акыркы экзаменден “жаман” баа алып калган. Ушул окуядан

⁷ Абдразаков А. Азыркы кыргыз драматургиясы. – Б.: 1994. 81-бет.

⁸ Тойбаев “Жети өлчөп, бир кес.” Китепте: Чыгармалар жыйнагынын 7 томдугу. 2-том.14-бет.

⁹ Тойбаев “Жети өлчөп, бир кес.” Китепте: Чыгармалар жыйнагынын 7 томдугу. 2-том.13-бет.

кийин бардыгы оңолуу жолуна түшөт. Текирең күнөөсүн мойнуна алып өкүнөт.

Текирен: - Апа, сенин тилегиңе кирген мен акмакмын. “Окуба-окуба” деп айнытпасаң, ушул күндө сугарылып билимге, сабактан бир күн да калбай, “2” деген баа албай, экзаменди жаркырап-жайнап, “4”, “5”ке тапшырып жатмакмын. (Ирегедеги табуреткага шылкыя отурат).¹⁰

Кытайбек дагы бул окуяга ызалуу болуп келет. Акылайга коомдо тракторист эң ылайыктуу жана өтө зарыл экендигин айтат. Акылай болсо уулунун кара майдан көрөкчө, кантордо отуруп, кагаз чийип, көп өнөр билчү окуудан окусун деп тилейт. Кытайбек Текирендин “жаман” баа алышы өзүнөн экендигин, оңолор бекен деп газетага жазганын, “окугун, терс ойдон кайткын!”-деп жыйналыштардан, көчөлөрдөн айткандыгын белгилейт. Бирок булардын баары натыйжасыз болгон.

Текирең кеч боло электе бардыгын папасынын айтканындай жасай тургандыгын айтат.

Жангазы: (Текиреңге) - Керт башынын жыргалын сүйгөн, төрө пейилдикти самаган, турмушка сокур көз менен караган, Акылайдын эгоисттик үгүтүнүн таасири тийген!?

Текирен: - Папа, бардыгын мойнума аламын, мындан ары сиздин айтканыңызды аткарууга даярмын.

Кытайбек досум! Көңүлүмдөгүнү таап, эскерткениңе ыраакмат. Мындан кийин бардык күчүмдү окууга арнаймын.¹¹

Апасы ушул окуялардан кийин өз күнөөсүн мойнуна алып, мындан кийин кандай окууну окуса да ооз ачпай турганын айтат. Уулунун убалына калгандыгын сезет, бардыгы бүткөндөн кийин акылына кирет.

Акылай: (жайыраак) - “Көсөөнүн акылы түштөн кийин кирет” деген мен болдум...(Текиренди кучактап) Мындан кийин айтканыңа көнөйүн, көңүлүмдү бөлөйүн. Окутсаң окут кагылайын, дагы картая электе окуп калайын! (өзүнчө ойлоно) “Жети өлчөп, бир кес!..” Асыл сөз! (эки колунун беш манжасын санап) “Жети өлчөп, бир кес!!!”¹²

Комедиянын негизги сюжети турмуштан анча алыс эмес ушундай окуяларды камтыйт. Бүгүнкү күнгө мүнөздүү бул олуттуу проблемалар каармандардын көз караштарынын кагылышынан өнүккөн кызыктуу, күлкүлүү, ситуацияларда көркөм сүрөттөлүп жүрүп отурган.

Азыркы учурда маанилүү турмуш чындыгын көркөм жалпылаштыруу маселеси кыргыз комедиографиясына өтө мүнөздүү көрүнүш катары эсептелет. Көпчүлүк комедияларда бүгүнкү турмушубузда кездеше калып жүргөн терс көрүнүштөр күлкүнүн негизги объектисине айланган.

М. Тойбаевдин комедиографиясында сатиралык комедиялар да өзгөчө орунда турат. Драматургдун бир көшөгөлүү “**Унутчаак жеңе**” (1956) аттуу сатиралык комедиясында, эскиликтин айрым элементтери, али да болсо кызга калың алуу күлкүгө айланган. Терс көз караштарга сугарылган Токтокандын мүнөзү сатиралык түрдө терең ачылган.

Жаш жубайлар Канат менен жаркын сүйлөшүп жүрүп баш кошушат. Жаркын артистка, Канат болсо илимий кызматкер. Алардын үйүнө Аккыз аттуу Жаркындын айылдаш кызы келет. Ал аркылуу “унутчаак жеңе” аталган Токтокандын келерин угушат. Ал жөн келбей, салт боюнча күйөө баланын атасы кыздын атасынын алдына түшпөгөнүнө нааразыланып келе жатыптыр. “Жеңкетай дегенди жегизип кетпейт, инисине мотоцикл мингизип кетпейт” деп ачууланып келет. Бирок Жакин жеңесин уккус кылып жолго салат.

¹⁰ Тойбаев “Жети өлчөп, бир кес.” Китепте: Чыгармалар жыйнагынын 7 томдугу. 2-том.18-бет.

¹¹ Тойбаев “Жети өлчөп, бир кес.” Китепте: Чыгармалар жыйнагынын 7 томдугу. 2-том.20-бет.

¹² Тойбаев “Жети өлчөп, бир кес.” Китепте: Чыгармалар жыйнагынын 7 томдугу. 2-том.20-бет.

Комедиянын башында эле Токтокан жеңенин азыркы турмушка сыйбаган кылык-жоруктары, көз караштары күлкү аркылуу терең сатиралык анализге алынып, курч күлкүдө шылдындатат. Өзүнүн турпаты, ой пикири азыркы коомубуздун идеалына түп тамырынан бери жат экени чебер сүрөттөлгөн. Бул оюбуз комедиядагы Жаркын экөөнүн диалогу аркылуу ишенимдүү көрсөтүлөт.

Токтокан: - Ук. Эгерде сен күйөөңдү тезинен атаңдын астына түшүрбөсөң, анда калп айтсам эгерим эки болбоюн, энең: "Бир ууч топурагын түйүп берсин" –деп каргыш берди. Бул каргыштын мааниси терең кызык. Акыры кан менен бүтүп жүрбөсүн.

Жаркын: - (Муңайып) Билгем ушуну.

Токтокан: - Билсең анда намысың кайда. Ургаачынын намысы жок болот бекен, ботом.

Жаркын: - Жеңе, ушу намыстанчу ишпи...

Токтокан: -Кой. Сенин ата-энең намыстуу кишилер. Сени чоңойтуп он жыл колуна, беш жыл Маскөөдөн окуткан. Ыраспы?

Жаркын: - Ырас. Мен ата-энемдин эмгегин танбаймын... Ата-энеме ыраазымын.

Токтокан: - И-и, аны билбесең сенин көзүңдөн чыкпайбы, көзүңдөн! Акыркы айтарым, ата-энеңдин ошо эмгегин өтө. Күйөөңдү астыбызга түшүр. Жумурай-журттун баары кудасынын астына түшүп жатат. Жок дегенде эле он миң сом төлөсүн. Эгер сен театрда кучакташып жүрбөсөң бери болгондо отуз миң алат элек.(Үстөлдү муштагылап). Эми кыңк этпей он миң сом төлөсүн. Төлөбөсүнчү... Сени кайра алып кетебиз.¹³

Токтокан "куру намыс баш жарат" болуп, айылдагы бирөөнүн кызы жеңелерине жеңкetail жедиргенин айтып, а өзү болсо жеңкetail жебей калганы үчүн ичи күйүп, жаштардын бактысын тилебей, калың доолап келет. Ал эмес намыс үчүн өлүүгө да даярдыгын билдирет. Жаштар өздөрүн өздөрү багып турган учурда, анча акча табыш

кыйынга турат. Ага түшүнбөй, долуланган "унутчаак жеңе" Жаркынга нааразыланат.

Токтокан: - Саткыла береги, береги, береги кымбат баалуу буюмдарыңарды. Астыбызга түшсүн. Түшүрө албасаң сага эки дүйнөдө ыраазы эмеспиз. Уктунбу. Кетээринде дагы көздөй жеңең мага бир ооз айтпай кеттиңби. Азыр айына арыктан суу сузуп алгансып акча таап жаткан сен эмес, сокур тыйынга кудурети келбеген баягы Айдаралынын кызы күйөөгө кетерде жеңесине бир ирик, эки миң сом жеңкetail, дагы жылкычы коюна бир миң жедирип кетти. Угуп тур. Андан кийин ал кабак ачары деп бир жарым миң, да бир кой. Ата-энесинин астына түшкөндө алып келгени канча дейсиң. Жыйырма беш миң сом. Кудай! Алты жашик арагы, ноопастай болгон ириги да бар. Ошончо баага чыккан кызды көрөбүз деп, жаңы алып барганда баланын айылындагылар бүт келиптир. Айдаралынын кызын өзүң билесиң, айланып кетейин кудай, картөшкөнүн аңызындай болгон бетин көрүп алып эле бышкырып чыгып жаткан эл дейт. Эмне дейсиң эми? Сага андайдын жүзү тең келбейт. Карааныңдан айлансын! Ургаачынын жарым ырысы өң десе өңүң, билим десе жогорку билимиң бар. А-а-а- кудай, кудай...¹⁴

Унутчаак жеңе ушинтип намыстанып, бычакка жарылып өлмөкчү болот. Кайын синдисинин тайманбастыгынан өлбөй калат. Анын унутчаак аталышы да күлкүнүн арты менен чындыкка оошот. Сүйлөгөндө дайыма "унутуп калган турбаймымбы" деп турат. Ошол себептен "унутчаак жеңе" деген кошумча атка ээ болгон. Кайын синдисине таарынычын айткандан кийин, айылда молдо ланцет менен пинцет ала кел дегенин унутуп калганын айтып дүкөнгө бармакчы болот. Күйөө баласы анда-санда чычкан соёрун айтып, өзүнүн приборлорун жеңесине берет. Комедияда бул көрүнүш өзгөчө күлкүлүү түзүлгөн.

¹³ Тойбаев "Унутчаак жеңе." Китепте: Чыгармалар жыйнагынын 7 томдугу. 2-том.80-81--бет.

¹⁴ Тойбаев "Унутчаак жеңе." Китепте: Чыгармалар жыйнагынын 7 томдугу. 2-том. -81--бет.

Токтокандын образы сатиралык жактан реалдуу берилген. Анын ар бир кыймыл-аракети мүнөзүн, турпатын кыскасы, ким экендигин ача билген жана ашкерелеген.

Токтокан – Жаркындын жеңеси. Куру намыска алдырып, калың доолап келген. Унутчаак жеңе Жаркын кичине кезинде самынын бербей койгонун, Москвада окуп жүргөндү агасы козу сатып акча салам дегенде аны да ыраа көрбөгөндүгүн унутуп калып, алаканга салып кастарлап окуткандары үчүн он миң сом калың алууга келген. Токтокандын ушундай өзгөчөлүктөрү чебер сүрөттөлгөндүктөн күлкүнүн мазмуну тереңдей берет.

Жакин жеңесине жаш кезиндеги окуяларды эстетет да калың доолагыс кылып, айылга жөнөтөт. Токтокандын күйөөсү аскерде жүргөндө ал киркирек учетчик менен шынарлашат. Бул окуяга Жакин күбө болгон. Ушул диалогдон кийин Токтокан алаңдап калат.

Жакин: - Уятсыз! Эсиндеби... Ошондо уятымдын унчукпаганым. Бөбөктөрүмдүн убалынан коркком. Болбосо сениби!..Сениби!

Токтокан: (алаңдап) -Акырын, айланайын, Жакинтай? Акырын? Киши укпасын?

Жакин: - Акырынбы! Калың дегенди коёсуңбу? (Токтокан унчукпайт) Коёсуңбу дейм?! Же айылга барып...

Токтокан: (Жалынып) –Ий, эч кимге айта көрбө, балакет мээнетинди алайын. Койдум, койдум.¹⁵

Бүжүндөгөн Токтокан кайсаңдап кетүүгө камынат. Канат менен Жаркынга жалпактап, барын тамашалап жасагам деп актанат. Жакинден корккон унутчаак жеңе мусапыр кейпин кийип, таксист келгенде кыз-күйөөнүн конок бол дегенине карабастан, колхоз жумушун унутканын эстеп, шашып чыгып кетет. Үйдө калгандар жеңенин бул жоругуна түшүнбөй бир-бирин карап күлүп калышат.

Драматург Токтокандын сатиралык образын түзүүдө көбүнчө анын речинде өзүн-өзү ачуу, өзүн-өзү ашкерелөө, шылдыңдоону кеңири караган.

Курч күлкү менен ашкереленген эскиликтин өкүлү Токтокандын сатиралык образы, көрүүчүнү ынандырууларлык көркөм деңгээлде реалдуу ачылган.

Бул жерден драматургдун сатиралык комедия жанрына кирген эки бөлүмдүү, үч сүрөттүү “Ак жол” (1978) аттуу пьесасы тууралуу айтпай кетүүгө да болбос. Бул комедиянын сатиралык негизи кошоматчылык, пайдакорлук, адам тагдырына кыянатчылык мамиле, паракорлук түзөт. Мындай зыяндуу терс көрүнүштөр күлкүнүн эстетикалык формалары аркылуу сатиралык негизде көрсөтүлөт.

Комедиядагы турмуштук кагылышуулар мындайча өнүгөт. Бурулсун (Бэла) менен Тарас онунчу классты бүткөрүп, экөөнүн тең институтка өтүүгө көңүлдөрү бар эле. Мээнеткеч үй-бүлөдө ак ниеттүүлүк баарынан жогору бааланган кырдаалда тарбияланган улан жогорку окуу жайына “көтөрмөлөөсү” менен өтүүнү каалабайт. Ата-энесинин колунда эрке-талтаң болуп өскөн Бурулсунду энеси тааныштарына алдыртадан эле дайындап, окууга өткөрөт. Буга Бурулсун күйүнмөк турсун, кайра сүйүнөт. Бирок таануулаган кесип жакпасына жана андан ары окуй албастыгына Бурулсундун көзү жетип, бир жылдан кийин эле үйүнө эмес, жаштардын жумушчу колдорун керектеген туулуп өскөн колхозуна кайтып келет.

Модиса менен Кедейкандын далалаты туура: коомдук турмуштун терең катмарында жек-жаат тааныштыкты пайдаланып, кээде бирөөнү паралап, балдарын окууга өткөрүү же ишке орноштуруу дале болсо бар. Модисанын таасири өзүнө окшогондорго ушунчалык күчтүү, анткени ал өзүнүн күйөөсүн оңой оокат табуунун жолуна салды. Ал да өз кезегинде өзүнүн бөлөсүн колхоздун парнигинен помидорлорду алып келип турбайсың деп жемелей баштайт. Жоошбай анын өтүнүчүн аткарат. Ал “ажаан” аялынын таасири астында эч кимге билгизбей Ленинграддагы улуу баласы Улан кызмат өтөгөн бөлүктүн командирине посылка жиберип турат.

¹⁵Тойбаев “Унутчаак жеңе.” Китепте: Чыгармалар жыйнагынын 7 томдугу. 2-том.89-бет.

Чыны менен ак пейилдүү Жоошбай өзүнүн жаман иш жасагандыгын көп узабай эле түшүнөт. Бурулсун энесинин кылык-жоругун адегенде нормалдуу деп эсептеген.

“Ак жол” комедиясындагы эң башкы сатиралык объект – паракорлук, жогорку окуу жайларына абитуриенттерди кабыл алуудагы айрым мугалимдердин алдым-жуттум жүрүм-турумдары жөнүндө сөз болот. Каармандар бирин-бири паралоо аркылуу өз максаттарын ишке ашыруу ашкереленип көрсөтүлгөн. Комедияда Модиса, Кедейкан, Жоошбай, Бурулсундардын сатиралык образдары көрсөтүлөт.

Модиса мектепте китепканачы, Кедейкан совхоздун директорунун орун басары. Кошоматчы адамдар. Кызын окууга өткөрүү үчүн, өздөрүнүн айылдашы, Өскөнбайдын шаардын бир ВУЗунда иштеген уулу Алтынбекти аялы Мира экөөнү коноктошот. Ал үчүн теплицада помидор алдырышып, козу сойдуруп, кымыз алдырышат. Кедейкан ашкере кошоматтанып жатып, “коноктордун” бут кийимдерин чечтирбей коёт. Алтынбек студент күндөрүндө чай бермек турсун, жылуу карабаган айылдаштары, эми минтип даражага жеткенде колдон-колго талашып, көкөлөтүшүп жаткандарына барктанат. Ал Кедейкандын машинаң бар каалаган жагыңа жетесиң дегенине жооп иретинде арыздатат. Ал арыз-муңу да өз пайдасына чечилет.

Алтынбек: (Кедейканга) -Машинанын жакшысы жакшы дечи, бирок ошончо азабы да бар. Өткөн жылы эле кандидаттык диссертациямды бүтүрүп алат элем, балалуу аялдан бетер колумду бирөө байлады да койду.

Кедейкан: -И-и, анча-мынча андай болбосо да болобу.

Алтынбек: (Кедейканга) -Муну мен Мирочкам кандидаттыгын жактаганда куттуу болсун айтканым. Минтип убайын көрүп жатканым менен, ушу азыр да жолдош-жоромо бир жарым миң карызым. Айрыкча, айдап баратканда алдыңдан досуң чыга калса, уятыңдан эки бетин кызарып,

машинендин үчтөн бир бөлүгү ошонуку сыяктанып кетет. Атаганат! (Столду бир чаап) Эч нерсе эмес!¹⁶

Ушундай жолдор менен Кедейканды тооруйт. Баары чогулуп кымыз ичип отурушканда Бурулсун келет. Кедейкан кызын мактап калат. Мира учурашып таанышат.

Мира:- Кайсы институтка кирейин деген оюң бар?

Бурулсун: -Билбейм...Сиз каякта иштейсиз?

Мира: - Мен тарыхтан сабак берем. Эмне, тарыхчы болгун келеби?

Бурулсун: (жылмың күлүп) -Билбейм...¹⁷

Коноктордун кайсы жерден окугун келет деген суроолоруна билбейм, папам-мамам билет дегенден башка жооп айтпайт. Модиса кызын байкатпай белинен чымчыйт да, меймандарга актанат. “Деги айылдык кыз ушинтип тартынчаак болуп калат экен. Өзүнөр канатыңарга катып ала кетип, шаарды көрүп адам болбосо, айыл айылдыгын кылбай койбойт турбайбы”.¹⁸ Кызын окууга өткөрүүнүн эң зарыл шарты, меймандарга кошоматтануу эмеспи. Ашкере кошоматтануудан Кедейкан Алтынбектин калпын чын көрүп, “тор жоргосуна” бир жарым миң кошумча кошот. Алтынбектин ыймансыздыгынын, ашынган караөзгөйлүгүнүн ачык далили болот.

Комедиянын экинчи бөлүгүндө сатиралык күлкүнүн, мазактоонун коомго сыйбаган терс көрүнүштөрүн, паракорлуктун зыяндуулугун ишенимдүү ачып көрсөттү.

Жоошбай Кронштадтагы моряк уулунун командирине посылка жиберет. Аны айылдан эч ким билбейт. Уландын отпусказы ушул окуядан улам кармалып калат. Тарас болсо зээндүү болгондуктан Бурулсунга окшоп ПМУга (пап меня устроит) өткүсү келбейт. Агайы берген диктанттарды текшерип

¹⁶ Тойбаев М.Ак жол.-Китепте Тойбаев М. Чыгармалар жыйнагы 7 томдугу. _Б.: Бийиктик 2006.4-том. 199-бет.

Тойбаев М.Ак жол.-Китепте Тойбаев М. Чыгармалар жыйнагы 7 томдугу. _Б.: Бийиктик 2006.4-том. 201-бет.

Тойбаев М.Ак жол.-Китепте Тойбаев М. Чыгармалар жыйнагы 7 томдугу. _Б.: Бийиктик 2006.4-том. 201-бет.

жатса, Бурулсун келет. Бурулсун диктанттан “5” алган экен, Тарас “сен жаныңдагы Жыпаргүлдөн көчүрүп алганың үчүн “5” алдың дейт.

Бурулсун: (Тарасты портфель менен качырып кирет, ал качып, ургузбайт. Кубалашып ойношот). -А сен мени жаман окуйт деп кордогонунду качан коёсун, ыя? Башка сабактардан орто болсом да диктанттан дайым “5” алып жүрбөймү.¹⁹

Модиса балдардын оюнун жаман түшүнүп, Батманы коркутуп, кызын үйүнө алып кетет. Бул жерде дагы Модисанын караөзгөйлүк сапаты күлкү аркылуу сүрөттөлөт. Анын оюнча кызы Алтынбек аркылуу окууга тапшырганы жатса, Батмалар көрө албай атайы жасап жаткандай туюлат.

Жоошбайдын уурулугу ачылып, почтодон кат келет. Голубцов деген капитан кошоматчылыкты жаман көргөндүктөн, уулунун отпусказын узартып коёт.

Үчүнчү сүрөттө Кедейкандын үйүнө Алтынбек аялы экөө келишет. Алар Бурулсунду окууга өткөзгөнү үчүн жайлоого чыгып эс алышып, кымыз ичишмек. Бурулсун болсо шаарда биринчи курстун жайкы экзамендерин тапшырганы калган. Ал экзамендерди Алтынбек досторуна тапшырып келген эле. Сатиралык комедияда көздөгөн максаттын ишке ашпай калуусу шарт. Бурулсун ата-энеси берген акча менен талтандап көчө кыдырып жүргүсү келбейт. Экзаменден да жаман баа алып калат. Айылга келет жана Тарас иштеген курулушка кетерин айтат. Бул убакта Улан айылга келип, почточу кыз экөөнүн мамилеси элге билинип калган.

Кедейкандын үйүндө Жоошбайлар баш болуп бардык каармандар отурганда, Бурулсун Алтынбек агайына, папа-мамасына ыракмат айтып, турмушка түшүнө баштаганына кубанат. Тарастын катында жазылган “Максат эптеп-септеп диплом алууда эмес, максат – турмушта өз ордун табууда” – деген сөздөрүн окуп берет. Папа-мамасы Тарасты

күнөөлөшөт, ошол бузган үчүн кызы окуусун таштап салгандай ойлошот.

Бурулсун: - Силер андай ойлобогула, мама, папа! Өзүңөр мени окууга өткөргөндө күчүмө карадынар беле? Жок! (Мукактана) Менин колумдан келбейт экен... Кээ бирөөлөргө окшоп... Силердин жиберген акчаңарга эсирип, окуй албай шаардын көчөсүн таптап жүрүүнү каалабадым. Ушинтип окугандан көрө, окубай койгонум артык деп чечтим. Эмне ишенбей турасыңарбы? Ыя?.. Ар кимге жалдырап, кызыл жүздү бозортуп көз кор болуп, ата-энесин күнкор кылып телинтип... Ал аз келгенсип пара берип...(Тыным). Адамдын өз дээринде болбосо... баары бир тыйынга арзыбайт экен... Мама, папа! Силерден сурамым – эми менин тагдырыма кийлигишпегиле. Таң калбагыла. Тараска барамын. Ал мени кандай күтүп жатканын эч кимиңер элестете албайсыңар. Эми мен турмушумдан өз ордумду, өз жолумду тапкым келет!..²⁰

Папа, мамасы кызынын окууну ташташына Тарасты күнөөлөшөт. Элге уят болуп, айылга кантип батабыз деп мүңкүрөшөт. Жоошбай менен Батма Бурулсунга ак жол тилеп калышат.

М.Тойбаевдин “Ак жол” сатиралык комедиясынын козгогон проблемасы – коомго жат көрүнүштөрдүн бетин ачуу менен жаштардын туура жолду тандап алышына өзгөчө түрткү болот.

Бул комедия казактын белгилүү драматургдарынын бири Калтай Мухамеджанов тарабынан которулуп, казак сахналарында көрүүчүлөргө тартууланган.

М.Тойбаев лирикалык комедия жанрында да эмгектенген. Анын “**Айылдык кабарчы**” (1964) аттуу комедиясы лирикалуу жазылган. Комедиянын негизги мазмуну Азамат аттуу айылдык кабарчы Фрунзеге жыйналышка барып келет. Апасы менен учурашып отурса Зина өтүп бараткан, экөө түбөлүккө бирге болууга макулдашып коюшкан. Азаматтын айылда бир жума жоктугунан

Тойбаев М.Ак жол.-Китепте Тойбаев М.
Чыгармалар жыйнагы 7 томдугу. _Б.: Бийиктик
2006.4-том. 209-бет.

Тойбаев М.Ак жол.-Китепте Тойбаев М.
Чыгармалар жыйнагы 7 томдугу. _Б.% Бийиктик
2006.4-том. 232-бет.

пайдаланган, досу Жунус Зинаны мактап райондук газетага чыгарат да, өзүнө көңүлүн бурдуруп алган. Зина бир айдан бери магазинде иштеп жаткан, Азаматка “Жунус иштегендей колундан келбейт” – дейт. Жунус келет Зина капаланып турса да сулуу деп Азамат экөөнү сүрөткө тартып алат. Азамат пленканы күнгө чыгарып бузуп салат. Экөө жакаланып жатканда, көзүнөн жаш куюла Зина келет. Ревизиялык текшерүүдөн өтүп, беш жүз сом карыз болуп калганын айтат. Ларёкту печаттап, жаап кетишет. Ушул окуя аркылуу Таштандын көп жылдык уурулугу ачылат. Ал үчүн үч-төрт киши бейкүнөө соттолгон. Зинанын карызын үч жүз сомун төлөмөкчү болот. Ушул кезде сырттан Азамат менен Мария келет. Азамат тайкесинин уруулугун ачып, каматат. Зина болсо Жунустун ушундай кыйын кездеги мамилесинен чыныгы жүзүн көрөт да, Азаматка болгон мамилесин оңдойт. Жунус менен Азамат жакын достордон, Азамат менен Зинанын ортосундагы мамилени билип туруп, Жунус кызды өзүнө байлап алган. Азамат кызганычтан ортодо чыныгы сүйүүнүн бар экендигин айтат.

Комедиянын лирикалык негизи пайдакорлук. Анын зыяндуу көрүнүштөрү Азамат, Жунус, Зина, Таштандардын лирикалык образдары аркылуу көрсөтүлгөн.

Жунус: - Сүйүү, сүйүү! Билем, билем.

Бир жаш акын жазган экен:

Татырактап таңдан кечке,

Көпөлөк кууп жүргөн кезде

Момпосуйдан таттуу болбос,

Деген оюм али эсте.

Ай агылып, жылдар жылды...

Бирок ал ой төгүндөлдү.

Ак сүйүүдөн таттуу болбос,

Башка келди, көзүм көрдү...”

Ак сүйүүдөн!.. Мына менин башыма келди. Баса, Грибоедов так бизге окшогондор тууралуу комедия жазган. Чацкий четке кеткенде Софья Павловна Молчанин дегенди сүйүп калган – бүттү. Бирок сен

Чацкийче көпкө жүрбөй өтө тез келип калбадыңбы, Зина мени чындап сүйүүгө жетише албай калды... Эй, сен эки жылга дагы бир жакка кетип көрсөңчү?...²¹

Лирикалык күлкү шылдыңдоонун аркасында андан ары улантылат. Азамат ачууланып жакадан алат. Арытан Таштан көрүнөт. Жунус кыз талашып урушуп деген сөзгө калгысы келбейт. Шаардан келип абдан сагынышыптырбыз деп Таштандын астында кууланат. Таштан куру келбей жээнине “Киев” фотоаппаратын, эжесине да белектерди алып келет. Жунус да пленкалуу болот. Таштанды дароо сүрөткө тартып: “Райпотребсоюздун башчысы жолдош Таштан Тайгараевич он жыл бою ордунда отлично эмгектенүүдө” деп жаза тургандыгын билдирет. Таштан Жунуска бул ишти жазууга макулдугун бербейт.

Таштан: -Болбойт, болбойт. Мында ардактуу ишти мен Азаматка табыштайм. Азамат салмактуу, калыс кылып жазат. А Жунус болсо, Жунуспу...(ойлоно калып). Баса мен бир жомок билчү элем. Бир абышканын үч уулу болуптур. Экөө акылдуу, үчүнчүсү акылсызыраак, Аты Жунус болуптур. Ха-ха-ха!.. Тамаша, тамаша, таарынбагын, Жунус, сен жаман жигит эмессиң. Улууларга капа болууга болбойт... Эмне мурдунду дердейтип калдың? Андан көрө өзүңдүн чачынды жакшылап тарап алсаң, албетте, убакыт тапсаң... Ха-ха-ха!..²²

Ушул көрүнүштө лирикалык күлкүнү андан ары кызыктуу ситуацияларды пайда кылып, өнүктүрө берет. Каармандардын диалогдору кыска жана ар биринин мүнөзүнө ылайыктуу өзгөчөлүктөрү бар.

Үйдөгүлөр тамакка отурарда Зина капалуу чуркап келет. Жаңыл апаны кучактап, акча жетпей калганын айтып ыйлайт. Муну уккан Жунус дароо жардам берүүнү ойлобостон, өрдөктөрдү учура жазган, кыз көңүлүн алдаган макаласын ойлоп санаада. Ал эми Азамат окуянын чындыгына жетип,

Тойбаев М. Айылдык кабарчы. - Китепте
Тойбаев М. Чыгармалар жыйнагы 7 томдугу. _Б.:
Бийиктик 2006.2-том. 182-183-бет.

Тойбаев М. Айылдык кабарчы. - Китепте
Тойбаев М. Чыгармалар жыйнагы 7 томдугу. _Б.:
Бийиктик 2006.2-том. 184-183-бет.

Зинага жардам берүүнүн үстүндө, товар өткөрүп, алганда кандай кылып аларына кызыгууда. Зинадан жетишерлик маалымат алгандан кийин, таякесине бирдеме алып келмекке чыгат. Ал кайра келгенче Таштан болгон окуяны угуп, өз чөнтөгүнөн үч жүз сом бермекчи болот. Жаңыл апа да жүз сом берерин айтып Зинанын көңүлүн көтөрүшөт.

Таштан түшүнүктүү жетекчи көрүнгөнү менен коркутуп, үркүтүү жолу менен иш алып барып, коомго өтө зыяндуу каргаша катары комедияда көрсөтүлүп отурат. Таштандын жек көрүмдүүлүгүн, зыяндуулугун автор Зина карыз болгондон кийинки көрүнүштө ачык көрсөтөт. Таштандын көзгө көрүнбөгөн уруулугун өз жээни Азамат ачат. Ал таякесинин алган айлыгынан баштап изилдеп, маңдай тер менен таппаган акчага үй салып, машина алып жатканын барын эл көзүнчө айтып, комиссиянын колуна салып берет. Азамат Таштандын айына 65 сом алып, анын 32 сом 50 тыйынын, же болбосо 50 пайызын алиментке төлөрүн билет. Ал эми анын жылдык суммасы 390 сом болот. Он жылда ал үч миң тогуз жүз сом болорун эсептейт. Таштандын айлыгы үй курууга, машина алууга жетпейт. Ал эми эжесине алып келген белектердин баасы канча. Булардын баарын Азамат ачыкка чыгарат. Таякесинин кылганы Азамат үчүн аянычтуу да, өкүнүчтүү да. Үйүнө кирип килем, шаалы жоолук, приемниктерди, асынган фотоаппараттан пленканы өзүнө алып, фотоаппаратын таякесине берет. Ал эми Таштандын суроосу боюнча газетке сүрөтү менен “ууру” деп атап макала чыгармакчы болот. Жаңыл апа инисин жек көрүп, чыдабай үйүнө кирип кетет. Таштан шылкыя басып чыгат, артынан Мария чыгат.

Ушул окуядан кийин Зина Азаматтан кечирим сурап, ар дайым узатса боло тургандыгын айтат.

Автор бул лирикалык комедиясында пайдакорлукту, караөзгөйлүктү ашкерелеген. Пайдакорлуктун таш талканы чыгып, финалда пайдакердин кармалышы, бетинин ачылышы менен аяктайт.

М.Тойбаевдин “Талаа гүлдөрү” (1968) аттуу эки бөлүмдүү, алты сүрөттүү лирикалык комедиясы бар. Бул комедияда кызылча эгүүчү колхоздордун биринде болгон окуя көрсөтүлөт. Жаштардын сүйүүсүн көрсөткөн бул комедиянын кыскача мазмуну төмөнкүдөй:

Кызылча сугатында жүргөн кыздардын бирине колхоздун шоферу кат берет. Ал кат ар бир кызга берилерде көчүрүлөт. Самат абдан уялат. Кызылча тазалоо иши башталган, кызылча талаасы мурдагыдан көңүлдүү. Назгүл шаарга окууга кетүүгө камданып жүрөт. Арытан Аманбол менен Бозжигиттер келишет. Бири Назгүлдү, экинчиси Айшагүлдү жактырышат. Аманбол колхоздун комсоргу Бозжигиттен кызылчаны суюлткандан кийинки дарылар кечиктирилгенин билип ачууланат. Звеновой Айшагүлдүн звеносунда комбайн токтоп, кыздар бош отургандарын көрүп “ишти уюштура албайсыңар, техниканын тилин билбейсиңер, өндүргүч күчтөрдүн ремонтун начар уюштургансыңар”-деп нааразылык билдирет. Айшагүл комбайндын барабанына кызылча тыгылып калып, жарым сааттан бери иштебей жаткандыктан, өзү барып тазаламакчы болуп кетет. Анын артынан Бозжигит кетет. Назгүл менен Аманбол автостанциядан Назгүлдү узатып жатып жолукмакчы болушат. Аманбол мотоциклге отуруп кетет, Назгүл карааны үзүлгөнчө кол булгалап калат. Бозжигит чуркап жетишпей калат. Анткени Айшагүл колун комбайнга алдырып алат. Бозжигит Саматты сабап, машинасын алып Айшагүлдү больницага алып барышат. Самат бул окуя жөнүндө райондун биринчи секретары Аманболго айтып барат. Назгүл окууга барбай Амангүлдүн ордуна кызылчаны эң биринчилерден болуп бүткөрүүгө жардам берет. Саматтын арызы боюнча Бозжигиттин иши бюродо каралып, жумуштан алынат. Комедиянын соңунда Аманбол өз колхозуна кетет, анын ордуна Бозжигит секретарь болот. Айшагүл сол колунун чыпалагынан айрылып больницадан кийин курортко бир ай эс алууда жүрүп келет. Бозжигит колхоздун ишин текшерип келип, кызылчачыларга ыраазы болот.

Назгүлдүн боюнда болуп, жүрөгү айланып жатканда Аманбол келет. Назгүл экөөнүн мамилесин билген көпчүлүк аны кечиришет.

Комедиянын лирикалык жанрда жазылышы каармандардын ички сезимин, ой толгоосун окурманга ишеничтүү көрсөткөнүндө. Автор бул көрүнүштөрдү Назгүл, Айшагүл, Бозжигит, Аманболдордун лирикалык образдары аркылуу көрсөткөн.

Назгүл менен Айшагүл колхоздо кызылчачылар.

Биринчи бөлүмдө экөө кызылча сугарып жатышып, кубалашып кетишет. Назгүл Айшагүлгө суу чачат. Экөө ойноп жатышып сууну эстешип, оюнду токтотушат. Айшагүл суу болгон көйнөгүн Назгүлгө көрсөтөт. Назгүл Айшагүлдүн көйнөгүн балагандын үстүнө жайып, өзүн далдага отургузуп коёт. Самат келет, кыздар кулак байлап берүүсүн өтүнүшөт. Кыздар менен Саматтын диалогу ыр түрүндө лирикалык шылдыңдоо аркылуу болот.

Айшагүл:

Таштак экен жерибиз.

Кулак байлап бериңиз?

Эртең казуу башталат.

Назгүл:

Звеновой Айшакем,

Комбайнды башкарат.

Самат:

Кечирип кой карындаш

Бош убакыт табылбас.

Жашырамбы силерден

Башкармабыз жиберген...

Бош убакта келейин

Мыкты жардам берейин.

(Кетенчиктеп басат)

Кыздар:

Айрөк, айрөк агайжан,

Айлакерсиз далайдан.

Ачык эле айталык

Алыңызды байкадык.

Айрөк, айрөк, агайжан

*Аман эле болуңуз.*²³

Самат кетип баратып Айшагүлгө кат берет. Ал катта өзүнүн көчүрмө ашык сезимдери жазылган эле. Бул кат былтыр Назгүлгө келген.

Алманын гүлүндөй

Атырдын түрүндөй

Анделектин жытындай

Тоонун тотукушундай

Кырдач мурун, кымча бел

Карагат көз, карлыгач каш

*Карындаш!..*²⁴

Айшагүл күлүп, катты тытканы жатканда, Самат тытпасын суранат. Айшагүл какшыктап "Тытпайм, анткени, балким эртең дагы бир кызга "чын жүрөгүңүздөн" көчүрүп берүүгө кереги тийип калар".²⁵ Катты Саматтын колуна карматып, шылдыңдап күлгөн бойдон кетет.

Күндөр өтүп, кызылча казуу иши башталат. Айшагүл менен Амангүл көңүлдүү ырдап, кызылча тазалашат. Таза кийинип, жарашыктуу таранган Назгүл келет. Ал шаарга окууга жөнөп жаткан. Аманбол Бозжигит экөө келишет. Кыздардын кызылчаларын көрүп кубанып, аралап көрүшөт. Аманбол кызылчаны көрүп, звеновойду мактайт. Назгүл убагында иштелбей калган иштер да болгондугун, ошого карабай кызылчанын жакшы чыкканын айтат. Ал иштер кызылчаны суюлтуудан кийинки дарылар кечиктирилген. Бул ишти уккан секретарь ачууланып Бозжигитке "эртең районго келесиң" деп буйрук берет.

Аманбол: (Айшагүлгө үнүн басаңдата) -Айшагүл, а эмне үчүн тиги комбайныңар токтоп тура. Казылган кызылчаңар түгөнүп, кыздардын баары карап калыптыр. Демек, сиздин звенодо ондогон жумушчу

Тойбаев М.Талаа гүлдөрү.-Китепте Тойбаев М. Чыгармалар жыйнагы 7 томдугу. _Б.: Бийиктик 2006.4-том. 143-бет.

Тойбаев М.Талаа гүлдөрү.-Китепте Тойбаев М. Чыгармалар жыйнагы 7 томдугу. _Б.: Бийиктик 2006.4-том. 146-бет.

Тойбаев М.Талаа гүлдөрү.-Китепте Тойбаев М. Чыгармалар жыйнагы 7 томдугу. _Б.: Бийиктик 2006.4-том. 147-бет.

күчү, алтындан кымбат убакыт куру талаага кетип жатат. Ишти башта уюштура билүү керек эле, жолдоштор.

Айшагүл: -Туура айтасыз, жолдош секретарь. Эмнегедир жарым сааттан бери эле комбайныбыздын барабанына кызылча тыгылып жатат.

Аманбол: - Барабанына? Демек, техниканын тилин начар билесиңер. Өндүргүч күчтөрдүн ремонтун начар уюштургансыңар. Буга баштапкы уюм, анын мүчөсү өз убагында активдүү кийлигишүүсү керек.

Айшагүл: - Руксат этсеңиздер. Комбайндын барабанын азыр өзүм барып тазалап, жүргүзөм. (Назгүлгө) Назгүл шашпасаң. Мен азыр, азыр эле келем. (Чуркап кетет).²⁶

Бозжигит Айшагүлгө жардам бергени артынан жөнөйт. Аманбол менен Назгүл өздөрүнчө калышат. Аманбол атайы үйрөнүп келген ыры “Эмне үчүндү” Назгүлгө арнап ырдайт.

Жыттасам гүлдү канамын,

Бал жесем бачым танамын.

Ансайын артып кумарым,

Бир гана, өзүңдү келет карагым.

Сен дагы керек кадасаң

Коргошун болуп баратам.

Капитет сага кээ бирде,

Капырай,

Кандайча эптеп жанашам?!²⁷

Назгүл дагы ыр уккусу келет. Аманболдун убактысы бүтүп калып, калганын автостанциянын жанындагы бактан ырдап берүүгө сөз берип, шап билектен алып, кучактап өбөт. Мотоциклине отуруп жөнөп кетет. Бозжигит чуркап келет, Айшагүл колун комбайнга алдырып алат. Талаада машина жок, арттан Самат машина менен келет. Айшагүлдү машинасы менен больницага жеткирүүгө макул болбойт. Бозжигит Саматтын колхоздун машинасын алганына ачуусу келип, күч колдонуп ачкычты

тартып алат. Назгүл экөө Айшагүлдү оруканага алып кетишет.

Ушул көрүнүштөрдөн улам комедиянын лирикалуулугу жанданат. Каармандардын диалогдору ар биринин мүнөзүнө ылайыктуу, сезимдүү берилген.

Комедиянын экинчи бөлүмүндө комсомолдун райондук комитетинде отурган Аманбол, телефондон “Коммунизм” колхозунан бир кызылчачы кокустукка кабылганын угат. Ушул кезде бети-башы бинт менен таңылып, көздөрү эле жылтыраган Самат келет. Ал “Бозжигит көкала койдой сойду” деп жалаа жабат. Аманболдун боору ооруп Саматка жардам берүүгө далалаттанат. Телефон шыңгырап, Аманбол райондук ооруканадагы Айшагүлдүн кабарын угат. Назгүлдүн да ооруканада экендигин билет, ошол үчүн ал кечинде станцияга келбей калганын түшүнөт. Телефондон Аманболду райкомго чакырып, кабинетине Саматты таштап кетет. Самат телефон шыңгыраганда трубканы алып, жооп берет. Өзү Алимбаевдин ордуна иштесе боло тургандыгын ойлойт. Эшик жакты элеңдеп карап Аманболдун ордуна отурат.

Самат: - О-о, олпок экен, жарашат ай!(Жактырбай) Жанагы Бозжигитти ушул орунга отурат дешет,ой. (Кол шилтеп, мындай кетет). Ошол экөөбүзгө бул орунду ким коюптур! (Столдогу карандаш сыяга көзү түшүп) Карандаш!..Сыя!.. Кызылы, көгү да бар экен. Ырас болду. (Эшик жакты элеңдеп карап келип) Эч ким жок. Көз жумганча дагы тууралай салайын!..²⁸

Күзгүгө каранып, таңуусун чечип, чачынын арасына, кулактарына кызыл сыядан шыбай баштайт. Аманбол кирип келет, көрүп таң калып, туруп калганда, Самат оңтойсуздана жасанып жатканын айтат. Аманбол шылдындап күлөт. Самат чочулап, мындан башкасы чын экендигин билдирет. Бозжигит келет, Самат кетет. Аманбол ага арызды көрсөтөт.

Тойбаев М.Талаа гүлдөрү.-Китепте Тойбаев М. Чыгармалар жыйнагы 7 томдугу. _Б.: Бийиктик 2006.4-том. 153-бет.

Тойбаев М.Талаа гүлдөрү.-Китепте Тойбаев М. Чыгармалар жыйнагы 7 томдугу. _Б.: Бийиктик 2006.4-том. 154-бет.

Тойбаев М.Талаа гүлдөрү.-Китепте Тойбаев М. Чыгармалар жыйнагы 7 томдугу. _Б.: Бийиктик 2006.4-том. 161-бет.

Бозжигит ызаланып, столдон арызды алып, тытып салат. Акыйкатсыз Аманболду жек көрө чыгып кетет.

Райондук ооруканада Айшагүл жакшы болуп калган. Бозжигит келе жаткандыгын Назгүл сүйүнчүлөйт. Үчөө сүйлөшүп отурганда Алмагүл келет. Бул сүйлөөк жеңе Айшекеге курут, аппорт, жуурат алып келет. Кызылча ишинин ийгиликтүүлүгүн айтып, Бозжигит, Назгүлдөр менен бирге кетишет.

Бозжигит менен Айшагүлдүн ортосунда элге билинбеген назик сезим бар. Ал сезим экөөнүн бири-бирине жасаган мамилелеринен, көз караштарынан даана байкалат.

Ал эми Назгүл менен Аманболдун ортосундагы махабат сезимдери комедиянын акырында экөөнүн кошулушу менен аяктайт. Назгүл Аманболдон Бозжигиттин бюро мүчөлүгүнөн чыгарылып, кызматтан бошотулганын угуп, жек көрө басып кетет.

Октябрь айы ортолоп, кызылча терими аяктаганда Айшагүл чыпалагынан айрылып, талаага

келет. Бозжигит Аманболдун ордуна секретарлыкка өз эмгеги менен шайланат. Аманбол өз колхозуна ишке которулат. Назгүлдүн звеносу райондон биринчилерден болуп кызылча теримин аякташат. Бозжигит кызылчачыларды бул аракеттери үчүн алкайт. Ал эми Айшагүлдүн аман-эсен айыкканы бардыгына күтүлбөгөн белек болот.

Комедиянын лирикалык каарманы Назгүл. Ал жолдош кызы үчүн окуусун таштап, кызылчаны бүтүрүүгө жардам берет. Өзүнүн жеке турмушунда сүйгөнү Аманбол менен бирге болгусу келген, экөөнүн ортосундагы ачык мамиле кызылчачыларга маалым. Аманбол Бозжигитти кызматынан кетируүгө бюро мүчөлүгүнөн алынуусуна добуш бергенде бир аз таарынып калган. Бирок курсагындагы чүрпө үчүн жана Аманболдун “күч күйөө болдум деп сокур намыс кылбастан, өткөндүн баарын жууп, татыктуу жолдош болом”-дегенине ыраазы боло экөө түбөлүккө бир болуу үчүн бири-бирин кечиришет.

Пайдаланылган адабияттар

¹ Борбугулов М. Турмуштун тереңин көздөй. –Ф.: Кыргызстан. 1967. 170-бет.

¹ Абдразаков А. Азыркы кыргыз драматургиясы. –Б.: 1994. 81-бет.

¹ Тойбаев “Жети өлчөп, бир кес.” Китепте: Чыгармалар жыйнагынын 7 томдугу. 2-том. 14-бет

¹ Тойбаев “Жети өлчөп, бир кес.” Китепте: Чыгармалар жыйнагынын 7 томдугу. 2-том. 13-бет.

¹ Тойбаев “Унутчаак жеңе.” Китепте: Чыгармалар жыйнагынын 7 томдугу. 2-том. -81--бет.

¹ Тойбаев “Унутчаак жеңе.” Китепте: Чыгармалар жыйнагынын 7 томдугу. 2-том. 89-бет.

Тойбаев М. Ак жол. -Китепте Тойбаев М. Чыгармалар жыйнагы 7 томдугу. _Б.: Бийиктик 2006. 4-том. 199-бет.

Тойбаев М. Ак жол. -Китепте Тойбаев М. Чыгармалар жыйнагы 7 томдугу. _Б.: Бийиктик 2006. 4-том. 201-бет.

Тойбаев М. Талаа гүлдөрү. -Китепте Тойбаев М. Чыгармалар жыйнагы 7 томдугу. _Б.: Бийиктик 2006. 4-том. 146-бет.

Бердигулова Назира Арсыбековна,

старший преподаватель факультета Востоковедения и международных отношений КГУ им. И.Арабаева

ДЕТСКИЙ ФОЛЬКЛОР

Аннотация: Детский фольклор сложно отличить от традиционного фольклора. Каждый жанр меняется в зависимости от характера детей. Взрослые произведения пересказываются детьми, некоторые жанры были творчески переработаны и перенесены в детский репертуар, то есть художественно-поэтические источники перешли от взрослых к детям, породив понятие «детский фольклор», термин, научную проблему.

Ключевые слова: детский фольклор, колыбельные, пастушки, скороговорки, дразнилки, считалки, устное народное творчество.

Бердигулова Назира Арсыбековна,

И.Арабаев атындагы КМУнин Чыгыш таануу жана эл аралык мамилелер факультетинин ага окутуучусу

БАЛДАР ФОЛЬКЛОРУ

Аннотация: Балдардын фольклорун салттуу фольклордон айырмалоо кыйын. Ар бир жанр балдардын мүнөзүнө жараша өзгөрүлүп турат. Чоңдордун чыгармаларын балдар кайра айтып беришет, айрым жанрлар чыгармачылык менен кайрадан иштелип чыгып, балдар репертуарына өткөрүлүп берилген, башкача айтканда, чоңдордон балдарга өткөн көркөм жана поэтикалык булактар, "балдар фольклору" түшүнүгүн, терминди, илимий көйгөйдү жараткан.

Түйүндүү сөздөр: балдар фольклору, бешик ырлары, эмгек ырлары, жаңылмачтар, какшыктар, оозеки көркөм чыгармачылык.

Berdigulova Nazira Arsybekovna,

Senior Lecturer, Faculty of Oriental Studies and International Relations, KGU named after I. Arabaeva

CHILDREN'S FOLKLORE

Annotation: Children's folklore is difficult to distinguish from traditional folklore. Each genre changes depending on the nature of the children. Adult works are retold by children, some genres were creatively reworked and transferred to the children's repertoire, that is, artistic and poetic sources passed from adults to children, giving rise to the concept of "children's folklore", a term, a scientific problem.

Keywords: children folklore, lullabies, shepherdesses, tongue twisters, teasers, rhymes, oral folk art.

Фольклор — это своеобразная история основных творцов и хранителей — народов. Тексты литературы каждого народа. Но так как это устное фольклорных произведений различных жанров народное творчество, много фольклора было утеряно. изменчивы (правда, в разной степени). Однако в Сам по себе фольклор является культурным целом традиционность имеет в фольклоре наследием, которое мы должны ценить и продвигать неизмеримо большую силу, чем в профессиональном в массы, ибо на таком творчестве люди развиваются литературном творчестве. Богатство жанров, тем, и растут, обретая для себя ценности, которые образов, поэтики словесного фольклора обусловлено передавались из поколения в поколение. В процессе разнообразием его социальных и бытовых функций, а бытования жанры словесного фольклора переживают также способами исполнения (соло, хор, хор и "продуктивный" и "непродуктивный" периоды солист), сочетанием текста с мелодией, интонацией, ("возрасты") своей истории (возникновение, движениями (пение, пение и пляска, рассказывание, распространение, вхождение в массовый репертуар, разыгрывание, диалог и т. д.). В ходе истории некоторые жанры претерпевали существенные изменения, исчезали, появлялись новые. В обществе. Устойчивость бытования фольклорных древнейший период у большинства народов текстов в народном быту объясняется не только их бытовали родовые предания, трудовые и обрядовые художественной ценностью, но и медленностью песни, заговоры. Позже возникают волшебные, изменений в образе жизни, мировоззрении, вкусах их бытовые сказки, сказки о животных, до

государственные (архаические) формы эпоса. В период формирования государственности сложился классический героический эпос, затем возникли исторические песни, баллады. Ещё позже сформировались внеобрядовая лирическая песня, романс, частушка и другие малые лирические жанры и, наконец, рабочий фольклор (революционные песни, устные рассказы и т. д.). Несмотря на яркую национальную окраску произведений словесного фольклора разных народов, многие мотивы, образы и даже сюжеты в них сходны. Например, около двух третей сюжетов сказок европейских народов имеют параллели в сказках других народов, что вызвано или развитием из одного источника, или культурным взаимодействием, или возникновением сходных явлений на почве общих закономерностей социального развития.

Детским фольклором принято называть как произведения, которые исполняются взрослыми для детей, так и составленные самими детьми. К детскому фольклору относятся колыбельные, пастушки, скороговорки, дразнилки, считалки, нелепицы и др. Детский фольклор специфическая область устного художественного творчества, имеющего свою поэтику, свою форму бытования, своих носителей и формируется под воздействием множества факторов.

Детский фольклор – это особенная часть народной культуры, которая играет важнейшую роль в жизни каждого народа. Произведения фольклора имеют важнейшее значение в становлении и развитии личности каждого вновь появившегося на свет человека, освоение им культурных богатств, предшествующих поколений. Они необходимы ребенку для выражения в художественной форме своего особого видения мира, порожденного возрастными психологическими особенностями. Эти возрастные психологические особенности взаимодействие ребенка с окружающим миром, со сверстниками и взрослыми людьми меняются по мере развития ребенка от рождения до отрочества.

Современному малышу не менее, чем в далеком прошлом, нужны тонкие способы создания определенных взаимоотношений со взрослым при убаюкивании, купании, первых физических упражнений, в играх. В течение многих веков прибаутки, приговорки любовно и мудро поучают ребенка, приобщают его к высокой моральной культуре своего народа.

Ценность детского фольклора заключается в том, что с его помощью взрослый легко устанавливает с ребенком эмоциональный контакт, эмоциональное общение. Интересное содержание, богатство фантазии, яркие художественные образы привлекают внимание ребенка, доставляют ему радость и в тоже время оказывают на него свое воспитательное воздействие. Незатейливые по содержанию и простые по форме малые формы народного поэтического творчества таят в себе немалые богатства – речевые, смысловые, звуковые.

Знакомство с детским фольклором развивает интерес и внимание к окружающему миру, народному слову и народным обычаям, воспитывает художественный вкус, а также многому учит. Развивает речь, формируются нравственные привычки, обогащаются знания о природе. Яркие, оригинальные, доступные по форме и содержанию заклички, приговорки, дразнилки легко запоминаются и могут широко использоваться детьми в играх.

Они забавляют ребенка и вместе с тем обучают навыкам поведения. Ласковый говорок фольклорных произведений вызывает удовольствие не только у детей, но и у взрослых, использующих образный язык народного поэтического творчества для выражения своей заботы, нежности, любви.

Детский фольклор может стать ценным средством воспитания ребенка, так как черпает материал для детей из ранних источников. Прежде всего – это то, что взрослый на протяжении многих лет создавали для детей. Это колыбельные песни, успокаивающие ребенка, усыпляющие его. Это и поэзия пестования, ухода за ребенком, поэзия

ласковых прикосновений к нему. Пестушки всегда удовлетворяли потребности ребенка в тактильных движениях – почти все дети любят, когда их поглаживают по головке, ручкам, плечикам, прижимают к себе близкие люди – это язык эмоционального общения.

Это то, что взрослые черпали из общей сокровищницы фольклора, отбирали для детей доступные их восприятию и пониманию песни, загадки, пословицы, поговорки, игры. Брли для детей то, что педагогически целесообразно.

Наконец, сами дети, подрастая, участвуют в играх сверстников осваивают их и все что с ними связано, а потом уже включаются в творческий процесс создания простейших попевок для игр, считалок, дразнилок и т. д.

Детский фольклор дает нам возможность уже на ранних этапах жизни ребенка приобщать его к народной поэзии. Благодаря этому еще задолго до ознакомления со сказками, былинами и другими крупными жанрами фольклора у малышей формируется внутренняя готовность к восприятию истоков народной культуры.

Детский фольклор произведения устного народного творчества, адресованные детям. Возникновение и развитие детского фольклора было обусловлено историческим развитием общества, в нём присутствуют накопленные веками опыт и мудрость. Детскому фольклору свойственны художественное богатство и выразительность, тематическая широта, многообразие нравоучительных жанров, изящность языка, доступного для восприятия детей. По происхождению и бытованию детский фольклор делится на 2 области:

1. Колыбельные песни, загадки, скороговорки, исполняемые взрослыми для детей;
2. Считалочки, детские ребусы, стихи и другие жанры детских песен, исполняемые детьми.

Вместе с тем, по жанрам в детском фольклоре различаются следующие направления:

1. Поэзия, созданная и исполняемая взрослыми для младенцев. Песни сопровождают ребёнка от рождения до самостоятельных первых шагов с сохранением народной традиции «тушоо кесүү» («разрезание пут»). По содержанию и тематике делятся на колыбельные, заботливые, утешительно-развлекательные.
2. Песни подрастающего поколения. Песни, созданные и исполняемые детьми, и песни, заимствованные из взрослого фольклора, полностью перешедшие в исполнение детей: песни Нооруза, жарамазан (песни мусульманского праздника) игровой фольклор. Это скороговорки, ребусы, загадки, детский айтыш (состязания в поэтических речах), шуточные песни, посвященные игре.
3. Прозаический фольклор. Из уст старших людей дети перенимают магический фольклор, заучивают легенды и подобно взрослым пересказывают их.

Многочисленные произведения детского фольклора строятся с учётом возрастных и психологических особенностей детей и содержат мудрые назидательные обобщения. Непосредственность в выражении чувств, свежесть восприятия, безыскусственность языка привлекали в детский фольклор многочисленных просветителей, писателей, ученых, которые не только собирали, изучали, но и способствовали развитию и обогащению детского фольклора.

Детский фольклор стимулирует творческие проявления ребенка, будит фантазию. Творчество обогащает личность, жизнь ребенка становится более интенсивной и содержательной.

Список литературы

1. Словарь литературоведческих терминов. М. 1974.
2. Белоусов А.Ф. «Детский фольклор». М. 1989.
3. Лурье В.Ф. «Детский фольклор. Младшие подростки». М. 1983

УДК 673.02(77) 40

Алиев Самат Алиевич,*магистрант КГУСТА***АКТУАЛЬНОСТЬ СТРОИТЕЛЬСТВА ГОСТИНИЦ И РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ В КЫРГЫЗСТАНЕ****Алиев Самат Алиевич,***КМКТАУнун (КГУСТА) магистранты***МЕЙМАНКАНАЛАРДЫ КУРУУНУН ЖАНА КЫРГЫЗСТАНДА
ТУРИСТТИК ТАРМАКТЫ ӨНҮКТҮРҮҮНҮН
АКТУАЛДУУ МАСЕЛЕЛЕРИ****Aliev Samat Alievich,***Master's student of the Kyrgyz State University of Construction, Transport and Architecture***THE RELEVANCE OF HOTEL CONSTRUCTION AND THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM
INDUSTRY IN KYRGYZSTAN**

Аннотация: В настоящей статье рассматривается ряд актуальных вопросов строительства гостиничных комплексов, а так же развитие туристической отрасли в Кыргызстане. Автором дан краткий анализ развитие туризма в ряде Европейских стран таких, как Италия, Франция и Швейцария. Отмечен бум в строительстве Дубая. С организацией недавно всемирных игр Кочевников в Кыргызстане, автор статьи отмечает надежду на то, что и у нас можно развить строительство гостиничных комплексов мирового масштаба.

Ключевые слова: Строительство, гостиничные комплексы, туризм, туристическая отрасль, архитектура и дизайн.

Аннотация: Бул макалада мейманканалардын комплексин куруунун бир катар актуалдуу маселелери жана Кыргызстанда ушуга байланыштуу туристтик тармакты өнүктүрүүнүн шарттары тууралуу каралган. Автор мында аталган маселе боюнча бир катар Европалык өлкөлөрдөгү (айталы, Италия, Франция, Швейцария) туризм тармагынын учурдагы өнүгүү абалы жөнүндө маалыматтарын ортого салган. Ошону менен Дубайдагы курулуш “бумун” мисалга тартат. Жакында Кыргызстанда өткөн “Көчмөндөр оюнунун” мисалында бизде да европадагыдай курулуш иштерин улуттук өзгөчөлүктөр менен жүргүзүүгө болоорлугу тууралуу айтылат.

Түйүндүү сөхдөр: Курулуш тармагы, мейманкана комплекстери, туризм, архитектура жана дизайн.

Resume: This article discusses a number of topical issues in the construction of hotel complexes, as well as the development of the tourism industry in Kyrgyzstan. The author gives a brief analysis of the development of tourism in a number of European countries such as Italy, France and Switzerland. There has been a boom in construction in Dubai. With the recent organization of the World Nomad Games in Kyrgyzstan, the author of the article notes the hope that we can develop the construction of hotel complexes on a global scale.

Key words: Construction, hotel complexes, tourism, architecture and design.

После второй мировой войны, что прошел в прошлом веке мир потихоньку возвращался к былому спокойному образу существования. Люди с того времени могли свободно передвигаться по миру между странами не боясь за себя из за ситуаций имевшие какие либо политические обоснования. И в пятидесятых годах произошёл самый настоящий «Бум» в туристической отрасли. Который в свою очередь подстегнуло развитие тех стран, что успели адаптироваться к требованиям нового веяния. Это способствовало не только улучшению положения в экономике этих самых государств, но и в культурном обогащении общества и социума, который прибывал в них.

Например, на сегодняшний день Италия доходами от иностранного туризма покрывает дефицит внешнеторгового баланса; во Франции туризм, как источник валютных поступлений, занимает третье место после экспорта продукции черной металлургии и автомобильной промышленности; в Швейцарии - второе место после экспорта машиностроения.

Не секрет то, что туризм привлекает инвестиции и довольно благоприятным образом влияет на экономику. Понимание этого факта многие годы с подвигает людей с большими финансами вкладываться в дела которые развивают туризм напрямую или косвенно. К примеру мировой кинематограф создал для столицы Франции, Парижу образ романтического рая, и теперь множество людей мечтают попасть туда хотя бы на денёк. Существует такая крылатая фраза «Увидеть Париж и умереть без сожалений». Да во Франции множество культурных достояний, но опять же именно кинематограф и архитектура позволил этой стране занимать верхние строки в списке самых посещаемых стран. Но это бы не сработало если бы не архитектурные сокровища этой страны, визуальный образ что создает уникальную узнаваемость формируется из таких архитектурных объектов как: Кафедральный собор Нотр-Дам, Исторический укрепленный город

Каркассон, Историческая часть города Лион, Провен - город средневековых ярмарок, Версальский дворец, Триумфальная Арка и.т.д. И самое главный символ этой страны Эйфелева башня.

Еще один пример небывалого «Бума» развития, город Дубай. С 1799 года главным финансовым стержнем этого города была жемчужная промышленность, которая постепенно теряло в своей актуальности. В 1966 году в окрестностях и под самим городом были обнаружены залежи нефти «черного золота». Добыча нефти озолотило жителей города, однако Шейх Рашид не стал превращать город в нефтяную котловину. Он вложил все деньги полученные с продажи нефти в развития инфраструктуры города. Таким образом инвестировал в архитектуру и туризм. Множество смелых и фантастических проектов которые до этого не могли быть реализованы по причине финансов, были построены именно здесь. И постепенно город приобретал образ футуристичного архитектурного величия, что по сей день привлекает туристов со всех стран. Главные достопримечательности этого города: Зоологический музей «The Green Planet», Дубайский музыкальный фонтан, Небоскреб Бурдж-Халифа, Горнолыжный комплекс Ski Dubai, Острова Пальм, Центр культурного сотрудничества шейха Мохаммеда и.т.д.

Этот опыт может быть применен в условиях Кыргызстана для развития нашего народа и улучшения экономико-культурного положения, что в свою очередь должны, благоприятно отразится и на других аспектах жизни граждан Кыргызстана. Здесь встает большой вопрос касательно финансов и инвестиций в целом. Ведь в глазах учредителей строительных фирм и финансистов, туризм в Кыргызстане, который в целом находится в зачаточном состоянии не особо привлекателен, и вызывает сомнения в плане возврата средств в удовлетворительных объёмах. По современному положению для них будет куда выгоднее вложиться в строительство жилого здания и последующей

продажи квартир под ипотеку и другие банковские финансовые системы. Ответ здесь это четко разъяснить им, в чем основная выгода этого предприятия. А она в том чтобы вложиться в долгосрочную перспективу. Напомнить им поступок Шейха Рашида, что не стал просто добывать всю нефть под Дубаем надеясь, что она не закончиться. А вместо этого он построил город который еще долгие годы будет привлекателен для гостей из других стран и обеспечит процветания для местных жителей.

Перед архитектором стоит задача создать такой проект, что будет привлекателен простотой своего исполнения для инвесторов и строительных фирм. И столь же сложен в осмыслении для туристов и обычных обывателей вызывая в них желание ознакомиться с ней, и изучить ее.

Основной особенностью такого проекта может стать сильный уклон в Этно-архитектуру, стиль в архитектуре что отражает в себе какие либо уникальные черты того или иного этноса.

Зачастую туристы ездят в другие страны за новыми ощущениями, за неизведанным, за тем что еще долгое время будет пробуждать вопросы в голове, и сохранится в виде неизгладимых воспоминаний. Отражение историко-культурных особенностей кыргызского этноса в чём-то настолько монументальном как в архитектуре, будет главным замыслом образования туристической

привлекательности Кыргызстана. Этому способствует и то что на мировой арене наша страна обладает малой известностью. И в глазах иностранцев, что думают о том «куда поехать в этом году?» Кыргызстан заявлявший о себе как о новой туристической точке будет обладать некой загадочностью и неизведанностью.

Кроме того в Кыргызстане есть множество вашей что может заинтересовать гостей из других стран, и побудить в них самый настоящий азартный интерес к культурным особенностям нашего народа. Еще недавно наша страна показало себя, организовав «Всемирные игры Кочевников». И в целом она делает уверенные шаги в этом направлении.

Развитие туризма неразрывно сопряжено со строительством гостиниц. Опыт мирового развития экономики указывает, что строительство и эксплуатация гостиниц занимает значительное место в экономике развитых стран. Тем же гостям что прибывают на «Всемирные игры Кочевников» нужно место для временного жилья. Опять же нужны гостиницы, и как мы уже неоднократно поняли, здания, сооружения, комплексы и другие архитектурные проекты что своим внешним видом и художественной осмысленностью будут предлагать гостям уникальный опыт. Что нельзя спутать с архитектурой иных стран и народностей.

Литература:

1. Волков Ю. Ф. Интерьер и оборудование гостиниц и ресторанов. 2005 г. — 350 с.
2. Олхова А.П. Гостиницы. Стройиздат. Москва. 1983
3. Иконников А.В. Историзм в архитектуре. - М.: Стройиздат, 1997. - 559с.

УДК 673.02(77) 41

Алиев Самат Алиевич,

магистрант КГУСТА

**ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО КОЛОРИТА В
АРХИТЕКТУРЕ ГОСТИНИЦ**

Алиев Самат Алиевич,

КМКТАУнун (КГУСТА) магистранты

**МЕЙМАНКАНАЛАРДЫН АРХИТЕКТУРАСЫНДА УЛУТТУК КОЛОРИТТИН
ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ**

Aliev Samat Alievich,

Master's student of the Kyrgyz State University of Construction, Transport and Architecture

**REFLECTION OF NATIONAL COLOR IN
ARCHITECTURE OF HOTELS**

Аннотация: В данной статье подчёркивается о необходимости отражения национального колорита в архитектуре строительства гостиничных комплексов в условиях Кыргызстана. Автор приводит ряд примеров из других стран, где уделяется приличное внимание проработке таких зданий, главным аспектом в их проектировании является соответствие современным требованиям, красота в эстетическом плане и самое важное отражение национального колорита в проекте. Национальный колорит, присутствующий как в архитектурном облике, так и в оформлении интерьера является важным эмоционально-эстетическим фактором, который влияет на формирование положительного имиджа гостиниц.

Ключевые слова: Архитектура, гостиничные комплексы, национальный колорит, имидж, эмоционально-эстетический фактор, интерьер.

Аннотация: Макалада Кыргызстандын шартында курулуп жаткан мейманканалардын архитектурасында улуттук колоритти чагылдыруунун зарылдыктары тууралуу сөз болот. Автор мындай курулуштарга башка өлкөлөрдүн жасаган мамилесин мисалга тартып, алардагы заманбап талаптарга шайкеш келген долбоорлорду пайдалангандыгы, эстетикалык жактан кооз, а эң негизгиси ошол элдин, улуттук колоритине басым жасалганы тууралуу айтат. Улуттук колорит – архитектуралык көрүнүштө да, ички жасалгаларда да эмоционалдык-эстетикалык башкы фактор болуп эсептелинип, курулуп жаткан мейманкананын имиджин көрсөтүп турат.

Түйүндүү сөздөр: Архитектура, мейманкана комплекстери, улуттук колорит, имидж, эмоционалдык-эстетикалык фактор, интерьер.

Abstract: This article emphasizes the need to reflect the national flavor in the architecture of the construction of hotel complexes in Kyrgyzstan. The author cites a number of examples from other countries where decent attention is paid to the elaboration of such buildings, the main aspect in their design is compliance with modern requirements, beauty in aesthetic terms and the most important reflection of national color in the project. The national color, present both in the architectural appearance and in the interior design, is an important emotional and aesthetic factor that affects the formation of a positive image of hotels.

Keywords: Architecture, hotel complexes, national color, image, emotional and aesthetic factor, interior.

Когда люди приезжают в чужую страну, с чьей культурой они еще не знакомы, первые впечатления имеют колоссальное значение. От этого зависит все последующее ознакомление с народом и их этносом. Здесь мы понимаем, что большое влияние на образ страны и его народа оказывает архитектура. А первый архитектурный объект, с которым контактирует приезжий это гостиница или отель. Во многих странах уделяется приличное внимание проработке таких зданий, главным аспектом в их проектировании является соответствие современным требованиям, красота в эстетическом плане и самое важное отражение национального колорита в проекте.

Национальный колорит – одна из основных особенностей, характерных для архитектуры загородных отелей, предназначенных для отдыха. Использование в архитектурном облике традиционных для данной местности приемов, деталей и материалов позволяет гармонично вписать здание в окружающую среду и оптимально приспособиться к природно-климатическим условиям. Кроме этого национальный колорит, присутствующий как в архитектурном облике, так и в оформлении интерьера является важным эмоционально-эстетическим фактором, который влияет на формирование положительного имиджа гостиниц.

Говоря о национальном колорите и традиционной архитектуре, хочется вспомнить архитектуру гостиниц, расположенных на все более популярных сегодня горнолыжных курортах. Сочетание традиций и современности отличает лучшие гостиницы Швейцарских и Французских Альп. Внутри традиционного шале – современный комфорт и обслуживание высокого класса. Двускатная островерхая крыша на фоне горного пейзажа, дерево и грубый камень, уютный камин и интерьер в стиле «кантри» – вот та живописная картинка, которую рисует воображение при упоминании о горных лыжах.

Есть еще более известные примеры отражения национального колорита в архитектуре гостиниц. Например японские традиционные гостиницы «Рёкан». Эти гостиницы представляет собой небольшое здание специфической формы, с характерно изогнутой крышей, так называемой «пагодой». Такое здание гостиницы придерживается старых традиций древнего японского зодчества, начиная с формы здания заканчивая планировкой и выбором материалов. Номера для постояльцев также имеют традиционный вид - пол выстлан татами (соломенными циновками), а балконные двери представляют собой сёдзи (оклеенные тонкой бумагой бамбуковые решётки). Дверь, ведущая в комнату, тоже может быть сёдзи, но в последнее время в целях безопасности используются межкомнатные двери из более прочных материалов. В каждой комнате стоит небольшой стол с чайными принадлежностями, за которым постояльцы могут пообедать, так как многие предпочитают есть у себя в комнатах. В одном номере могут разместить практически любое количество человек от 2х и до... Эта цифра ограничивается лишь вместимостью номеров, которыми располагает рёкан. В рёканах принято спать не на кроватях, а на футонах, стелимых на татами. Кроме того, в номерах отсутствует ванная комната - постояльцы пользуются общей баней - офуро. Вход в баню для мужчин и женщин отдельный. В некоторых модернизированных рёканах существуют номера с личными ванными комнатами, но как правило, это бывает нечасто, и стоит намного дороже. «Рёкан» будто бы отвергает все влияние современной западной архитектуры, являясь своеобразным порталом в древнюю или средневековую Японию. В принципе многие туристы сами предпочитают прибывать в таких условиях, чтобы сполна ощутить все особенности местной культуры. Яркими примерами таких Рёканов являются «Wakakusa no Yado Maruei», «Dormy Inn Higashimuroran»,

«Nukumori no Yado Furukawa» что находятся в старой столице Японии Киото.

Но отразить культуру в архитектуре не значит отбросить все достижения прогресса, и строить землянки как наши деды и прадеды. Нет, не обязательно быть столь категоричным в подходе к строительству. Можно построить современное здание, но с учетом культурно-национальных особенностей. Например, современные арабские отели, которые уже сами ставят высокую планку в мировых стандартах качества. Многие гостиницы в таких странах как Объединённые Арабские Эмираты, Алжир, Египет, Иордания, и.т.д. за основу берут традиции планировки современных отелей, которые сложились еще в прошлом веке европейскими ветеранами индустрии. Но в них присутствует много собственных разработок, в дизайне преобладает исламская искусство живописи «Арабеска» исполненная с помощью современных материалов. Также в планировке придерживаются давних традиций расселения и распределения пространство. При этом удостаиваются внимания потребности и иностранцев. Отражается это в зонировании и планировке номеров, где будут располагаться гости. Тут прослеживается влияние западной культуры. Ведь в самой исламской культуре есть четкие разграничение пространства между мужчиной и женщиной. Что не близко для понятия западному обывателю, из-за чего и нет отражения местной культуры в таких аспектах. Самые яркие гостиницы этой культуры «Steigenberger Alcazar», «Sofitel Algiers Hamma Garden Hotel», «Burj Al Arab»

Жизнь полна контрастов. Но отправляясь в поисках экзотики и приключений из заснеженных Альп, в жаркие страны – на тропические острова или

африканское сафари, можно убедиться, что и там в основе архитектурного решения, а следовательно и имиджа гостиницы, лежит принцип соединения национального колорита и высочайшего уровня комфорта. К этому можно добавить еще и то, что важнейшим фактором становится окружающая отелю девственная природа. Именно она в данном случае является привлекающим элементом, той «достопримечательностью» ради которой человек отправляется в путешествие.

На данный момент в Кыргызстане существуют множество гостиниц, которые приписывают себе приставку «этно». Но отражение этого самого «этно» проявляется лишь в визуальном дизайне некоторых элементов интерьера и в редких случаях экстерьера. Ковры на стенах, картины, всякие сувениры на подобию железных щитов с орнаментом украшающие внутреннюю структуру помещений, не могут полноценно считаться элементами архитектуры, определяющие ее принадлежность к «Этно-Архитектуре». Проблема в том что сейчас нет точной концепции Кыргызской «Этно-Гостиницы». Вопрос того каким оно должно быть, какая в ней должна быть планировочная структура, каким в ней является художественно-визуальная часть и вопрос касательно модели пространственно-функциональной организации, все еще являются открытыми. Да безусловно множество студентов магистратуры, кандидаты наук и доктора наук задаются этим вопросом, и составляют свой ответ в виде научной работы. И среди них есть по-настоящему хорошие работы. Но пока что никто не попытался реализовать эти концепции в реализуемых проектах.

Литература:

1. Пищова С.И. Туризм и культурное наследие. Межвузовский сборник научных трудов. Выпуск 1. 2006 г.
2. Мира Лошер. Japanese Architecture: An Exploration of Elements & Forms. 10 октября 2010 г.
3. Анджел Тринидад, Жанна Тан, Лорен Тиг. Night Fever 6: Hospitality Design. 4 апреля 2019 г.
4. Манфред Ронштедт и Тобиас Фрей. Hotel buildings. Construction and design manual. Ediz. 2014 г.

ТАРБИЯЛЫК СААТ
ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ЧАС

Мамбетова Күлүйпа Акматалиевна ,
Бишкек шаарынын №55 орто мектебинин мугалими,
Кыргыз Республикасынын Билим берүүсүнүн отличниги.

ТҮСТӨРДҮН ТҮРҮ

Мамбетова Күлүйпа Акматалиевна ,
Учитель средней школы №55 города Бишкек,
отличник образования Кыргызской Республики.

ВИДЫ ЦВЕТОВ

Сабактын максаты:

Билим берүүчүлүк. Түстөр тууралуу жалпы маалымат алуу. Канча түс бар экенин билүү

Өнүктүрүүчүлүк. Түстөрдүн адамга тийгизген таасирин үйрөнүү.

Тарбия берүүчүлүк. Түстөрдү туура колдоно билүү.

Сабактын жабдылышы. Түрдүү түстөгү буюмдар.

Сабактын жүрүшү:

- 1) уюштуруу;
- 2) топторго бөлүү ыкмасын менен сабак өтүү

Мугалим: Илгери ата-бабаларыбыз түстөргө чоң маани беришкен. Түстөр негизи бешке бөлүнөт. Ак, кара, кызыл, көк, сары. Буларды бири-бирине кошуп аралаштырганда кошумча түстөр келип чыккан. Илгери ак түстү абдан баалашкан. Ак-кара түстөгү образдар өзүн-өзү таанууга жардам берет. Күндүн жарыгын жана күн желесин ыйык тутушкан. Кызыл менен көктү кошкондо сыя түс келип чыгат. Сыя —бул көңүл эргитүүчү түс болуп саналат. Денеге жеңилдик тартуулайт. Өпкө, жүрөк, кан-тамырларга таасири зор. Ошондой эле кулак, көз, мурун оорулары, өзгөчө суук тийүүнү дарылоодо натыйжа берет. Боз—түс күч, бийликке, финансылык жактан ийгилик алып келет. Негативдүү таасирден стресстен жана чарчоодон сактайт. Апарман (розовый) — бул түстөгү кийимди жаш кыздар көбүрөөк кийсе жарашат. Келиндер апарман көйнөк кийип чай куюп берсе, байбичелер өздөрүнчө эле кубануу менен батасын беришет.

Жашыл түстөгү кийим кийгендер өзгөчө абалда көрүнүшөт. Жашыл түс адамга эргүү тартуулайт. Кан айлануу системасын жакшыртып, нерв системасын тынч абалга алып келет. Сөөк оорулары үчүн пайда алып келип, бардык ткандардын клеткалардын өсүшүн тездетет. Адам өзүн ишенимдүү сезип, бактылуу болгусу келсе, түскө караша кийинип, түстү туура тандоосу керек. Кийим же кездеме тандаганда өзүнүн жаш өзгөчөлүгүн, мүчөлөрүн, дене-бой түзүлүшүн, турпатын эске алып, ылайыгына жана ыңгайлуулугуна көңүл буруу керек.

1-окуучу: Ак түс бардык түстөр менен айкалышат. Тазартуучу касиетке ээ. Организмди тазалоо аркылуу бардык оорулар менен активдүү күрөшөт. Андан сырткары ооруну басаңдатуучу жана ден соолукту чыңдоочу түс болуп саналат. Ошондуктан оорукана ж. б. дарылоо мекемелеринде ак түстүн көп колдонулушу бекеринен эмес.

2-окуучу: Ак түс күч, чечкиндүүлүк, кубаныч тартуулайт. Өзгөчө бул түстөгү кийимди досторуңуз менен жолугушууга барарда кийсеңиз, шаттык тартуулап, көңүл кубантат. Ак түстү “түстөрдүн падышасы” деп коюшат. Ал турган турушу менен элеганттуу жана жарашыктуу көрүнөт. Ар кандай жаштагы адамдар кие берсе болот. Адамды көрктүү көрсөтөт.

3-окуучу: Ата-бабаларыбыз ак түстү өтө урматтап, ыйык тутушкан. Ак калпак, ак элечек кийип, ак жоолук салынышкан. «Ак жолуң ачылсын, ак жалгасын» деп бата беришкен. Түшүнө көргөндө да түстөргө маани берип, түскө карата түш жорушкан. Ак түстү көргөндө элде жакшылык болот «актык көбөйөт, ак аралайт» деп ырым кылышкан.

4-окуучу: Ак түс эл аралык мааниде тынчтыкты билдире турган түс болгон. Айталы, жоолашкан эки тарап бири-бири менен жарашалы дегенди билдирүү үчүн ак байрак көтөрүп чыгышкан. Элибизде жылан үйгө кирип келсе, чакпасын деп, ага айран, сүт, ун чачып чыгарышкан. «Ак чачтык» деп айтышкан. «Ак» түстү ак эмгек, ак ниет, ак иш, ак тилек, ак бата, ак жолтой, ак жол деп жогору баалап, ал тургай боз үйдү да ак кийизден жасашкан.

5-окуучу: Көк түс тынчтандыруучу өң. Ошондуктан катуу корккондо, сарсанаа болгондо нерв системасына жакшы таасир этет. Күйүктө жана безгек оорусунда да жардамы чоң. Уйкуну, мээнин иштешин, аң-сезимди жана ой жүгүртүүнү жакшыртат. Көгүш түс ооруну басуучу түскө кирет. Ал ашыкча салмак менен жабыркап жүргөндөргө көбүрөөк пайдалуу. Анткени көгүш түс тамакка болгон табитти азайтат жана тамак сиңирүүгө жакшы жардам берет.

6-окуучу: Көк түс иш учурундагы расмий жолугушууларда жана сүйлөшүүлөрдө ийгилик алып келүүчү идеалдуу түс. Эмоцияга алдырбай реалдуу кароого, ишти туура жана так алып барууга таасир этет. Ден соолугуңузду чындап, өзүңүздү жакшы сергек сезүүңүзгө өбөлгө болот. Оң энергия берет.

7-окуучу: Көк түс көбүнчө жумушчу кийимге ылайык. Бул түс абдан кеңири таралган. Классикалык жана стилдеги, айтор бардык кийимдерде колдонулат. Ак түс менен шайкеш келгенде, кандай адам болбосун чырайлуу көргөзүп, жагымдуулукка алып келет.

8-окуучу: Кызыл түс организмди күч-кубат менен толуктап, маанайды көтөрөт жана депрессиядан арылтат. Организмдеги бардык системалардын иштешин активдештирет. Кандагы эритроциттердин иштелип чыгышын жөнгө салгандыктан, ар кандай кан ооруларына жардам берет жана жүрөктүн иштешин жакшыртат. Ошондой эле теринин өңүн жакшыртат.

9-окуучу: Кысыл түс маанайды көтөрөт, нерв системасына оң таасир берип уйкуну нормалдаштырып, булчуңдардын эс алуусун жөнгө салат. Адистердин айтымында, баланын шейшеби кызгылт өңдө болсо, бала аз ооруп, ооруса да тез айыгат. Мындай түстөгү кийим кийип көчөгө чыкса далай адамдардын көңүлүн бурат. Адамга болуп көрбөгөндөй көп энергия, сүйүү берет. Адамдардын ортосунда жакындыкты, бири-бирине болгон тартылууну пайда кылат.

10-окуучу: Өң менен дарылоо кандайча жүрөт? Оорунун мүнөзүнө жараша кийимдин өңүн туура тандоо керек. Мисалы, жүрөк оорусу барлар кызыл өңдөгү кийим кийип жүрүү менен оорусун басандата алат. Муну окумуштуу-психологдор далилдешкен. Кызыл өңдү нерви жука, кан басымы жогорку адамдарсунушталбайт. Анткени абалын начарлатып жиберishi мүмкүн.

11-окуучу: Сары— интеллект жана жан дүйнөнүн өсүшүнүн өңү. Ал баш мээнин иштөөсүн активдештирип, акыл-эс жактан чарчоо менен натыйжалуу күрөшөт. Ошондой эле терини серпилгич кылат жана жашартат. Ал ички секреция бездеринин, дем алуу органдарынын функциясын жакшыртып, бөйрөк ооруларына жана организмдин жашарышына жардам берет.

12-окуучу: Кызматкерлерге бул түс ийгилик алып келет. Иш учурундагы сүйлөшүүлөрдө жан дүйнөнү тынчытып, бири-бирине болгон ишенимдүүлүктү, жылуу мамилени, оптимизмди пайда кылат. Жагымдуу маанай түзүлөт. Күндүн символу. Кырсыктардан сактайт. Ден соолугунузду чындайт. Сары түстөгү кийим кийсе, бакыттык канааттануу менен оң эмоциялардын жакшы жаңылыктардын ээси болот. Адамды туура жолго түшүүгө, ийгиликтин ачкычын табууга жардам берет.

13-окуучу: Сары түстү айрым адамдар гана жактырат. Акылдуу адамдарга ааламдан сары түстөгү энергия берилет. Сары түстү жактырган адамдар акылдуу жана күчтүү болушат. Ички дүйнөсү кенен, аалам менен байланыша алган, жаратылышты сүйгөн адамдар болушат. Сары түстөгү кийимдерди жайкы мезгилде кийсе, күнгө күйгөн териге жарашыктуу болот. Ошондой эле күндүн энергиясы менен окшоштуруп кийишет.

14-окуучу: Кара түс бардык түстөр менен айкалышат. Күчтүү энергетикага ээ. Андыктан бул түс аз жана этияттык менен колдонулат. Ошентсе да суук тийүүгө каршы түс болуп эсептелет. Аны менен бирге бөйрөктүн иштешин, артериялык кан басымын нормалдаштырат. Ден соолугу алсыз, ооруга бат чалдыгуучу адамдар үчүн пайдалуу.

15-окуучу: Кара түс күч менен бийликтин символу. Жалгыздыкты жана кусалыкты чакырат. Ошого карабай, кара түстөгү кийимди гана кийүүнү жакшы көргөндөр жок дегенде кур, баш кийим, бут кийимди кийип койсо болот. Кара түс бардык адамдарга жарашат, айрыкча бети менен чачы ачык түстөгү адамдарга куп келет. Ошондой эле кызыл, сары, жашыл түстөр айкалышып, жаштарга жарашыктуу көрк берет.

Жыйынтыктоо

Мугалим. Боз менен ачык күрөң түстүн жуурулушу кара күрөң түстү алып келет. Бул түс ак, ак жуумал, сары адамдарга жакшы жарашат. ТАУП өңүндөгү көйнөк адамды назик жана элеганттуу көрсөтөт. Мындай түстөгү көйнөктөрдү фасонуна жараша кеңсеге, кечеге да кийип барууга болот. ТАУПак, сары, көгүлтүр, ачык сыя өңдөр менен мыкты айкалышат. ТАУП өңүндөгү юбка же шым ак түстөгү блузка туура келет. Бул түстөгү өзгөчө булгаарыдан тигилген сумкалар кымбат жана кооз көрүнөт. Бул өң тынчтандыруучу касиетке ээ болгондуктан, уктоочу бөлмөнүн жасалгасына көп колдонушат. Жумуштан чарчап келген адамды эс алдырып, тынч уйку тартуулайт. ТАУП өңүндөгү жеңил кездемеден тигилген көлөмдүү терезе пардалар бөлмөгө көрк берет. Эгер тар бөлмөнүн дубалына бул түстү берсе, алда канча кенен кылып көрсөтөт. Мындан тышкары адамдын оюн чаржайыт кылбай, бир жерге жашоого таасирин тийгизет. ТАУП түстөгү эмеректер, жаздыкчалар жакшы маанай тартуулайт. Полго төшөлгөн ТАУП өңдөгү ламинат паркет жаңычылдык берет.

Тапшырма. Түстөрдүн түрүн турмушта колдоно билүү.

МАЗМУНУ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

ПЕДАГОГИКА ИЛИМДЕРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCE

1.Турдугулов А. Т. - ПРЕДМЕТТИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРДЫ КАЛЫПТАНДЫРУУДА	
“КЫРГЫЗ ТИЛИ” ОКУУ КИТЕБИНИН ОРДУ.....	2
Турдугулов А. Т.- МЕСТО И РОЛЬ УЧЕБНИКА “КЫРГЫЗ ТИЛИ” В ФОРМИРОВАНИИ	
ПРЕДМЕТНЫХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ.....	2
Turdugulov A.T.- THE ROLE OF THE TEXTBOOK IN THE FORMATION	
OF STUDENTS ' SUBJECT COMPETENCIES.....	2
2.М.К. Колдошев, Ч. Урманова, - ОКУТУУНУН “ЖАҢЫ ЫКМАЛАРЫ”	
ПРОБЛЕМАСЫНА КАРАТА.....	11
М.К. Колдошев, Ч Урманова, - К ПРОБЛЕМЕ «НОВЫХ ПРИЁМОВ» В ОБУЧЕНИИ.....	11
М.К. Koldoshev, Ch Urmanova, - TO THE ISSUE OF “NEW TECHNIQUES” IN TEACHING.....	11
3. Оторбаев Б. К. - КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫН МЕКТЕПТЕ САЛТТУУ ЭМЕС ОКУТУУ.....	17
Оторбаев Б. К. - НЕТРАДИЦИОННОЕ ПРЕПОДАВАНИЕ КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ШКОЛЕ.....	17
Otorbaev B. K. - NON-TRADITIONAL TEACHING OF KYRGYZ LITERATURE AT SCHOOL.....	17
4. Рысбаев С. К, Наркеева А.А.- ОКУУЧУЛАРДЫН ӨЗ АЛДЫНЧА ОКУУСУН УЮШТУРУУДА	
КЛАССТАН ТЫШКАРКЫ ОКУУНУН РОЛУ ЖАНА МААНИСИ.....	26
Рысбаев С. К, Наркеева А.А.- РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ВНЕКЛАССНОГО ЧТЕНИЯ В ОРГАНИЗАЦИИ	
САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ЧТЕНИЯ УЧАЩИХСЯ.....	26
S. K. Rysbayev, Narkeeva A. A. - METHODOLOGY OF ORGANIZATION OF EXTRACURRICULAR	
STUDIES OF KYRGYZ LITERATURE AT SCHOOL.....	26

АДАБИЯТ ТААНУУ
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
LITERARY STUDIES

5.Турдугулов А.Т., Жолмат кызы Динара - АНГЕМЕНИН ЖАНРДЫК-	
СТРУКТУРАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ МАСЕЛЕСИНЕ КАРАТА.....	33
Турдугулов А.Т., Жолмат кызы Динара – К ВОПРОСУ О ЖАНРОВО –	
СТРУКТУРНОМ СВОЕОБРАЗИИ РАССКАЗОВ.....	33
Turdugulov A.T., Zholmat kzy Dinara, - ABOUT THE GENRE ORIGINALITY OF THE NOVEL.....	33
6. Сатыбеков М. - М.ТОЙБАЕВ – КОМЕДИЯ ЖАНРЫНЫН ЧЕБЕРИ.....	39
Сатыбеков М. - М.ТОЙБАЕВ – МАСТЕР КОМЕДИЙНОГО ЖАНРА.....	39
Mukhtar Satybekov - M.TOIBAYEV - MASTER OF THE COMEDY GENRE.....	39
7. Бердигулова Н. А. - ДЕТСКИЙ ФОЛЬКЛОР.....	51
Бердигулова Н. А - БАЛДАР ФОЛЬКЛОРУ.....	51
Berdigulova N. A. - CHILDREN'S FOLKLORE.....	51

8. Алиев С. А. - АКТУАЛЬНОСТЬ СТРОИТЕЛЬСТВА ГОСТИНИЦ И РАЗВИТИЕ	
ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ В КЫРГЫЗСТАНЕ.....	54
Алиев С.А. - МЕЙМАНКАНАЛАРДЫ КУРУУНУН ЖАНА КЫРГЫЗСТАНДА ТУРИСТИК	
ТАРМАКТЫ ӨНҮКТҮРҮҮНҮН АКТУАЛДУУ МАСЕЛЕЛЕРИ.....	54
Aliev Samat Alievich -THE RELEVANCE OF HOTEL CONSTRUCTION AND THE	
DEVELOPMENT OF THE TOURISM INDUSTRY IN KYRGYZSTAN.....	54
 9. Алиев С. А. - ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО КОЛОРИТА В	
АРХИТЕКТУРЕ ГОСТИНИЦ.....	57
Алиев С. А. - МЕЙМАНКАНАЛАРДЫН АРХИТЕКТУРАСЫНДА УЛУТТУК	
КОЛОРИТТИН ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ.....	57
Aliev Samat Alievich - REFLECTION OF NATIONAL COLOR IN	
ARCHITECTURE OF HOTELS.....	57

ТАРБИЯЛЫК СААТ
ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ЧАС

10.Мамбетова К. А.. - ТҮСТӨРДҮН ТҮРҮ

Мамбетова К. А. - ВИДЫ ЦВЕТОВ